

John A. Hobson: A nyitott kapu.¹

A tartós béke nem lehet addig biztosítva, míg a nemzetek közötti egyenlenségek fő gazdasági okai meg nem szűntek. Mert önvédelem, a nemzetiségek érvényesülési igényei, a rend fenntartása lehetnek bár tudatos indítékai a nemzetek háborús készülődésének és háborúskodásának — ez indítékok mögött azonban mindig ott van hatalmas gazdasági szükségességek és érdekek nyomása. Hiú dolog lenne e gazdasági és nem-gazdasági tényezők viszonylagos erejének és fontosságának meghatározására törekedni. Nem kell elfogadnunk ama cinikus tételt, hogy „minden modern háború piacért folyik”, ahhoz, hogy a kereskedelemnek és pénzügynek a nemzetközi ellentétknél játszott szerepét felismerjük. De a történelem világosan mutatja, hogy minden időkből a különböző nemzetek közötti érintkezéseket és összeütközéseket főleg egyik nemzet, törzs vagy egyéb csoport tagjainak azon törekvése hozta létre, hogy megélhetésüket vagy nyereségüket saját hazájuk határain kívül keressék. Primitív népek között az egyenlenségek fő okai a zsúfolt lakosság és szűkös élelem nyomása alatt meginduló vándorlások, rablóhadjáratok és sűrűbb lakosságú területekről ritkább lakosságuakra való impulzív átsapások voltak. Ugyanez okokat kell még ma is sok helyen a zavarok legmélyebben fekvő forrásának tekinteni. E népességi túláradásokat nagyban csökkenti ugyan az erősen szervezett modern kereskedelem, fejlett ipar és mezőgazdaság, melyek lehetségessé teszik élelmiszereknek és az élet egyéb fontos szükségleteinek korlátolt területen óriási fokozott mennyiségben való termelését: de a nemzetközi kereskedelmi érintkezés minden ország lakosságát sokkal függőbbé teszi saját hazája határain kívüli személyektől és eseményektől, mint régen. Nagybritannia leginkább, más civilizált országok

* Az illusztris szerzőnek ez az értekezése a *Recueil de Rapports sur les différents points du programme-minimum* című gyűjteményes munka első kötetében jelent meg (La Haye, Martinus Nijhoff, 1916) melyet az *Organisation Centrale pour une paix durable* adott ki a tartós béke elméleti alapjainak tisztázására, A nagyjelentőségű munkálatra különben még visszatérünk. *A szerk.*

kisebb mértékben, lakosságának megélhetését és boldogulását illetőleg függ olyan más népek viselkedésétől, melyek teljesen kívül esnek politikai befolyásán. Ez az eltérés a politikai és gazdasági befolyás és érdekszféra között elsőrendű fontosságú problémánk megértése szempontjából. Ez vétet észre velünk egy bizonyos irrealitást és megnemfelelőséget abban a hangsúlyban, mely a nemzetiségi és politikai autonómiára, mint egy kielégítő elintézés és berendezkedés alapjára helyeztetik. Nincs a politikai függetlenségnek olyan foka, mely egy mérsékelt progresszív nemzet számára megszerezne a szabadságnak azt a mértékét, melyre szüksége van. Mert minden népnek szükséges a szabad hozzáférhetés más népek termékeihez és piacaihoz, szükséges az elfogadható feltételek mellett való vétel és eladás joga. A gazdaságilag magában nyugvó (*autarchikus*) állam, eszméje rég kiveszöben van. Bár militarista államok néha megkísérelték, sőt meg is valósították egy-egy háború tartamára a gazdasági magábanállás alapjára való visszatérést, mégis minden modern nemzet normális élete politikai területén messze túl ágazó lehetőségek alapján áll.

Minden modern nagy és szaporodó lakosságú ipari nemzet azt kívánja kormányától, hogy segítse őt a más országok gazdasági lehetőségeihez való szabad hozzáférhetés megszerzésében és megtartásában. Többféle gazdasági szabadságot akar minden nemzet. Mindenekelőtt a kereskedelem szabadságát: azaz kereskedői és ipari termelői számára túlságos vagy nyomasztó tarifák, vámok, bírságok vagy egyéb akadályok, vagy tilalmak nélküli adásvételi szabadságot idegen piacokon. Mennél sűrűbbé válik egy-egy ország lakossága és így mennél jobban specializálódik munkásainak, helyzetének és természetes lehetőségeinek megfelelő meghatározott termelési ágakra, annál jobban rászorul kívülről jövő ellátásra megélhetésének némely elengedhetetlen szükségletét illetőleg. Amennyiben civilizált nemzetek polgárai kölcsönös kereskedést üznek egymással, az ilyen csereforgalomból mindkét részre háramló haszon erős, bár nem mindig elegendő alapja a forgalom szabadságának. Cobdennek igaza volt, amikor azt vitatta, hogy a szabad áruforgalomból származó kölcsönös haszon természetes békebiztosíték. Hogy lehet mégis, hogy a legtöbb civilizált nemzet azóta nyomasztó korlátozásoknak vetette alá e forgalmat és hogy a legtöbb modern háború diagnózisa azt mutatja, hogy fő indító okuk a piacokért való versengés. E kérdésre lehetetlen helyesen válaszolni, ha tekintetbe nem vesszük a civilizált országoknak civilizálatlan vagy elmaradott népekkel való gazdasági érintkezésének növekvő fontosságát. Éppen e fejletlen

kultúrájú országokkal való érintkezésben hív ki a kereskedelmi forgalom gazdasági és politikai beavatkozást és idéz fel nemzetközi ellentéteket. Bár politikai megfontolások, hittérítési kísérletek és vállalkozó szellemű népek egyéb tevékenysége észrevehetően befolyásolják az érintkezést: a gyarmatosítás és imperiális terjeszkedés lényegükben gazdasági folyamatok és eredetük az egyszerű kereskedelmi forgalomban gyökerezik.

E forgalom sikeres lebonyolítására kereskedelmi hajók ötletszerű látogatásai helyett állandó telepítések váltak nélkülözhetetlenekké, melyek feladata lett az árúk rendszeres összegyűjtése és ama csábítás vagy nyomás alkalmazása, melyre szükség volt a bennszülötteknek a nélkülözhetetlen munkák elvégzésére való rávevése és az idegen csereárúk fogyasztására való szoktatása végett. Így került idegen terület és munka mindinkább fehér emberek igazgatása alá és a cukor, kávé, dohány és egyéb termények rendszeres termelése foglalta el a régi csere és összegyűjtés durva módszereinek helyét. Utakat, kikötőket és egyéb nagy állandó műveket kell építeni és félig gazdasági, félig politikai, de mindenesetre állandó kormányzatot kell létesíteni, Ásványi és egyéb természeti kincsek fölfedezése, ezek jövedelmező kihasználására irányuló szervezett berendezkedéseket eredményez. Nagy tőkét fektetnek bányákba, vasutakba és fehér hivatalnokok és kereskedők szükségleteinek megfelelő városokba.

Két fontos változás megy így végbe. Már nem a két országnépe közötti egyszerű csereforgalom a fő szempont. Az elmaradottabb fél jövedelmező befektetés és kihasználás tárgyává lett. Fejlesztő és tőkebefektető társaságok irányítják a csereforgalmi érdekeket és pénzemberek kis csoportjai főzik ki Londonban, Parisban, Berlinben a vasútépítésekre, gummi- és teaültetvényekre, aranybányák kihasználására vonatkozó pénzügyi terveket. Az ország most már elsősorban tőkebefektetési piac, nem egyszerűen fölös árúk eladására való lehetőség. A két folyamat persze szoros összefüggésben van, mert a befektetett tőke árú, gépek, vasúti sínek, bányafelszerelések és egyéb, a fejlesztő folyamat által megkövetelt készletek alakjában megy ki. De ezentúl már a pénzemberek az urak és a fináncműveletek irányítják amaz ország sorsát, melybe behatoltak. E gazdasági változás befolyásolja a politikai viszonylatokat is. Fehér kereskedők és termelők idegen piacok megnyitásánál mindig igénybe vették kormányaik támogatását, sőt néha fegyveres erejét is, mint például a Kínával való ópiumháború esetében. De amint egy-egy elmaradott ország tőkebefektetési területté lesz, a politikai beavatkozás is intenzívebbé válik. A gazdasági fejlődés folyamatai

fehér felügyelők, igazgatók, mérnökök és egyéb „külföldiek” jelenlétével, a bennszülött munka ellenőrzésével és a bennszülöttek szokásainak megzavarásával járnak. Bennszülött zavargások nyilvánvalóvá, teszik a helyi kormányzatnak a személy- s vagyonsbiztonság megővésére való elégtelenségét. A fehér ember kormányának közbe kell lépnie és az „érdekeltségi zóna” protektorátussá lesz, melynek ellenőrzése az anyaországbeli pénzemberek és a „helyszíni emberek” értelmezte gazdasági helyzetnek megfelelően szorosabbá válik. Bár más politikai és humanitárius tendenciák is keverednek az események gazdasági folyásába, ez utóbbiakat üzletemberek irányítván, kik nagyon is jól tudják, hogy mit akarnak, ők maradnak a döntő tényezők. Az európai nagyhatalmak gyarmati és imperialisztikus fejlődésének legújabb története mindenütt meggyőző bizonyítékát szolgáltatja annak a hatalmas, titkos, sőt alkalmilag nyílt befolyásnak, mellyel pénzügyi és kereskedelmi érdekek politikai aspirációkkal karöltve a külpolitikát irányítják. Egyiptom, Transvaal, Marokkó, Tripolisz, Perzsia, Mexikó, Kína friss illusztrációit szolgáltatják annak, hogyan irányítják a kapitalista érdekek a külpolitikát. A folyamat persze legfinomultabb kifejezést azokban a küzdelmekben nyer, melyeket az egyes kapitalista országokon belül a vetélkedő bankcsoportok folytatnak azért, hogy melyikük finanszírozza Oroszországot, Perzsiát vagy Kínát és azért, hogy felhasználhassák illető külügyminisztériumaikat jövedelmező terveik előmozdítására.

A külkereskedelem és tőkebefektetés céljaira nagy tartalékokkal rendelkező, fejlett gazdaságú és idegen ellátási forrásokra egyre jobban rászoruló nemzet szempontjából az itt leírt politikai-gazdasági folyamat a gazdasági szabadság jegyében áll. Ez a mi angol álláspontunkból nézve világos, hisz mi annyival messzebb mentünk el ezen az utón bármely más nemzetnél. A mi tényleges szabadságunk, azaz szükségleteink és kedvteléseink kielégítésének, előrehaladt életstandardunkhoz illő változatosságú élelmiszerekkel és egyéb cikkekkel való ellátásunknak, az iparunk fenntartásához és anyagi jólétünk elősegítéséhez szükséges anyagok megszerzésének lehetősége azon alapszik, hogy mi szabadon, széles körben, rendszeresen és fokozódó mértékben hozzájuthatunk más országok termelvényeire s bőséges alkalmunk van résztvenni azok felfedezésében és kiaknázásában. Ehhez szükségünk van „a tengerek szabadságára”, azaz *salvus conductus*-ra kereskedelmi hajóink számára a világ minden vizein, minden idegen kikötőben való kikötés jogával; szükségünk van a „kereskedelem szabadságára”, azaz a kereskedelmi utak és piacok más idegenekkel egyenlő feltételek mellett bizto-

sított használatára; és a „befektetés szabadságára”, vagyis arra, hogy egyenlő jogon vehessünk részt a tőkeszegény országok jövedelmező fejlesztésében. Amilyen arányban korlátoztatunk e lehetőségek bármelyikében, olyan arányban veszítünk gazdasági szabadságunkból, ami adott esetben felérhet az élet elvesztésével. Ami áll Nagybritanniáról, áll kisebb-nagyobb fokban minden más fejlett vagy fejlődő népről. Tényleges szabadságuk megköveteli a szabad kijárást és egyenlő lehetőségeket saját politikai területük határain kívül.

A kereskedelem és tőkebefektetés egyenlő lehetőségeinek követelésével szorosan összefügg a szabad költözködés követelése. Hogy helyesen vegye ki részét a tőke a ritka lakosságú országok fejlesztésében, akkor a munkát szabadon kell oda beözönlteni engedni. A *laissez-aller* egyaránt érdeke a tőkének és a munkának. Minden korlátozás, mely a munkának sűrű lakosságú országokból ritkább lakosságunkba, alacsonyabb munkabéruékből magasabb munkabéruékbe való szabad özönlését éri, *prima facie* beavatkozás a munkának azon jogába, hogy helyzetén javítson és beavatkozás a világ lehetőségeinek legkedvezőbb kifejlődésébe. Amint terjed a gazdasági alkalmaknak és a közlekedés megkönnyítéseinek ismerete, úgy nő értékben a bevándorlási szabadság és ennek megtagadása vagy korlátozása annál gyakoribb és komolyabb okává válik nemzetközi súrlódásoknak.

A kereskedelem, tőkebefektetés és költözködés e szabadsága, mely oly fontos bizonyos iparilag fejlett vagy túlnépes ország virágzására, sőt létére nézve, szerencsétlen módon összeütközik azon más országok uralkodóinak vagy lakosainak jogaival, melyekre e szabadságok vonatkoznak. Tarifák, prémiumok és tilalmak által bizonyos árúk jövedelmező piacokról kizáratnak, szárazföldi és vízi kereskedelmi utak elzáratnak, idegen tőke földvásárlása, földhasználata vagy iparüzése törvénybeli korlátozásokkal sújtatik; monopóliumok vagy előjogok korrupció, politikai szolgálatok vagy protekció útján érhetők el; bevándorlási törvények gátolják a szükséges munkaerő beáradását. Így a gazdasági *expanzió*-nak egyes nemzetek által követelt szabadságával mindenütt a gazdasági *exkluzió* más nemzetek által követelt szabadsága áll szemben.

A „szabadságok” ez összeütközése vonul végig a modern világ háborúi és háborús készülődései mögött. Hogy az állítás homályos általánosításnak ne tűnjék, idézni akarom a jelen háború mélyebb okainak semleges állambeli gondolkozó üzletemberek által adott fegyelemreméltó analízisét:¹

¹ A newyorki *Reform-Club* memorandumából.

„Vegyük szemügyre a jelenleg hadat viselő felek helyzetét: Szerbia kijáratot akar a tengerre, melytől elzárja az osztrák befolyás.

Ausztria kijáratot akar Kelet felé, tehát Konstantinápolyi vagy Szalonikit szeretné.

Oroszország jégmentes kikötőket akar a Balti-tengeren és a Csendes-Óceánon, ezenfelül Konstantinápolyt és szabad kijárást a Fekete-tengerből a Földközi-tengerbe.

Németország azt panaszolja, hogy acélgyűrű szorítja minden oldalról és szüksége van: Antwerpenre és Rotterdamra rajnavölgyi kereskedelme számára; biztosítékokra aziránt, hogy nem zárják el a Kelettől a szárazföldi úton kereskedelmi megszorítások által; végül a tengerek szabadságára külkereskedelme részére.

Anglia zavartalan élelmiszer- és nyersanyagszállítmányokat kell, hogy kapjon és fenn kell, hogy tartsa tengerentúli összeköttetéseit.

Ugyanez áll Franciaországra, Németországra, Belgiumra és más európai országokra.

Japánnak, éppen mint Németországnak, szüksége van megélhetési lehetőségekre, gyarapodó népessége, ipara és kereskedelme számára.

A még békében élő nemzetek külpolitikáját is a kereskedelmi relációk szabályozzák. A mi hazánk is nyitott ajtót akar a Keleten.

Az észak- és délamerikai államok, valamint Skandinávia máris protestálnak tengeri forgalmuknak a háború okozta megzavarása ellen.

Minden ország, melynek nincsenek megfelelő tengeri kikötői, kijárást követel és nem lehet, de ne is legyen, megelégedve, míg azt meg nem kapja.

Gyarmati vállalkozásaikat kiterjeszteni óhajtó nemzetek ez ambíciókat kereskedelmi okokból táplálják; vagy azért, hogy olyan piacaik legyenek, melyekről őket kizárni nem lehet, vagy pedig azért, hogy ilyen piacokat nevelvén maguknak, azokról másokat, amikor jönnek látják, kizárhassanak.”

Ha valamely elfogadhatóan biztos megegyezési alapot akarunk találni, meg kell hogy kíséreljük az ellentétes szabadságok valamilyen kiegyenlítését. A gazdasági harmónia régi iskolájában nevelkedett némely gondolkodó számára a megoldás minden politikai és jogi korlátozás megszüntetésében és az összes államok külügyminisztériumainak a be nem avatkozás politikájához való megtérésében rejlik. Szerintük az egyéni

szabadság elveinek egyszerű és világos alkalmazásáról van csupán szó. Szerintük lehetséges volna minden ország népét és kormányát meggyőzni arról, hogy maguknak is előnyös az, ha más országok tőkéjét, kereskedelmét és munkaerőit a teljes egyenlőség alapján beeresztik és ha idegeneknek minden lehetőséget megadnak arra, hogy a nemzeti lehetőségek kiaknázásánál közreműködjenek. A gazdasági nemzetköziség e legmeszszebbmenő kiterjesztése hozza majd meg a világ és minden egyes nemzet legnagyobb jólétét. Bár kereskedők és tőkések elsősorban egyéni hasznukat és nem a világ vagy hazájuk vagyonának gyarapítását keresik, mégis vállalkozásaik járulékosan, de elkerülhetetlenül biztosítják majd a szélesebbkörű gazdasági jólétet. E felfogásnak azt kell ellene vetni, hogy a legmagasabb fejlettségű államok elveiben és gyakorlatában annyira polgárjogot nyert már a politikai hatalomnak a külkereskedelem előmozdítására való felhasználása, hogy chimerikus minden a teljes gazdasági szabadság hamaros elfogadásába vetett reménység. A háború után az összes hadviselő felek pénzügyi helyzete lehetetlenné kell, hogy tegyen minden az államjövödelmek feláldozásával járó tarifareformot, nem is szólván arról az erős hajlandóságról, mely a pillanatnyi biztonságot, akár a gazdagság rovására is, a szorosabb nemzetben belüli autarchiában keresi. Azt hiszem, senki sem tagadja, hogy a háború a fejlett nemzeteknél az utóbbi években észlelhető *free-trade* mozgalmat egyidőre megakasztotta és hogy annak újraéledése párhuzamos a békés jövőre való berendezkedések iránti bizalom megszilárdulásának szükségszerűen hosszú folyamatával. Ha a gazdasági lehetőségek szabadsága és egyenlősége minden maradandó megállapodásnak lényeges kelléke: úgy e politikának egyelőre való alkalmazása az Európán kívüli országok és piacok kereskedelmi és finansiális fejlődésére vonatkozó megegyezésekből kell hogy álljon. Tegyük fel, hogy a nyolc nagyhatalom a kisebb, de fejlett európai államokkal egyetértésben, kereskedelmüknek és tőkéjüknek minden jelenlegi vagy eljövendő gyarmatba, protektorátusba és érdekeltségi szférába való egyenlő bebocsátására nézve megegyezésre tudna jutni. Evvel nemcsak a jövendő ellentétek legnyomósabb okai szűnnének meg, de a nemzetközi érdekközösségnek erős, új számai szövődnének.

„Világhatalom”, *Platz unter der Sonne*, „tengerek szabadsága” — e három mondat, mely Németország agresszív politikáját inspirálja, meggyőző erejét főleg abból a megszorítotttsági érzésből meríti, melyet német kereskedők és iparosok éreztek, mikor új kijáratokat kerestek a világban termelésük, tőkéjük és

vállalkozásaik számára. A porosz militarizmus, Bernhardi és Treitzschke tanai, a német *Kultur* terjeszkedési követeléseik mind visszhang nélkül maradtak volna, ha nem támogatta volna őket akadályozott vállalkozások és szárnyukszegett ambíciók keserősége, mely az üzletemberek nagy tömegeit állította csatasorba a *Flottenverein* és az általa képviselt agresszív külpolitika mellett. Bár a *Weltpolitik* zsargonja a szentimentális hazafiak szívéhez a területi és politikai nagyobbodás jelszavaival férközött hozzá, a piacok és a profit gyarapítása volt *leitmotiv*-ja, mint minden imperializmusnak, úgy a németnek is. E háború lényegileg Németországnak egy nagy gazdasági terve ama korlátok letörésére, melyek vállalkozásainak üzletemberei szerint legitim terjeszkedését akadályozták. Elkésve érven el a modern ipari fejlettség nivóját, Németország megelőzőtnek látta magát az újvilág minden igazi gyarmatosításra alkalmas helyén és a legtöbb oly tropikus vagy szubtropikus országban, melynek gazdag lehetőségei és elegendő bennszülött munkaerői vannak. Amint ipara kezdett exportot kívánó nagy felesleget mutatni és viszont külföldről származó élelmiszer- és nyersanyagszükséglete égetőbb lett, e preferenciális piacok hiánya, melyekkel más, versenyző ipari államok gyarmataik és protektorátusaik folytán el voltak látva — s végre a félelem, hogy a verseny növekvő intenzitása elzárja majd a brit imperium nyílt piacait — élesztette Németország *ressentiment*-tel a létező berendezkedéssel szemben és félelmes fegyvert adott az agresszív militaristák kezébe.

Kétségtelenül lesznek majd, akik azt mondják, hogy helyzetük illetően felfogása a németek részéről bolondság. Németország ténylegesen bármely más nemzetnél rohamosabban haladt előre ipari fejlődésében és gazdagodásában, olcsóságon, jó minőségen és ügyes forgalombahozatalon alapuló külkereskedelme gyorsan nőtt és nem volt semmi komoly oka jólétének bárminő megakasztásától félni. Nincs nép, melynek inkább lett volna oka átérezni azon mondás igazságát, mely szerint nem szükséges uralkodni egy országon ahhoz, hogy nyereséggel lehessen vele kereskedni. Tehát a németek áldozatai lennének egy arra irányuló illúzióknak, mely szerint az imperializmus üzletileg jövedelmező karrier egy nemzet számára. Ha ez így van, akkor ezt az illúziót osztja a területi terjeszkedés politikáját űző minden más nemzet is. Nagybritannia telítve van javarészt agilis kereskedelme által szerzett gyarmatokkal, Franciaország, Olaszország, Hollandia meg vannak győződve róla, hogy gyarmataik nagy gazdasági hasznot hajtanak nekik: gazdasági kihasználás volt Japán és Északamerika tengeren-

túli tartományok szerzésére irányuló újabb kísérleteinek hátterében.

Ily elterjedt és mélyen gyökerező illúzió kiirtása nem lesz könnyű feladat. Az első lépés ez irányban mindenesetre annak felismerése, hogy milyen értelemben illúzió e meggyőződés és milyen értelemben nem az. Ha egy hatalmas civilizált állam politikai igazgatása alá vesz vagy anektál egy fejletlen afrikai területet vagy egy csendesóceánbeli szigetcsoportot és ott a belső rendet biztosítva, lehetőségessé teszi, hogy fehér kereskedők és ültetvényetek biztonságban élhessenek és dolgozhassanak, úgy a gazdasági lehetőségek e kiterjesztése többnyire csakugyan a világvagyon gyarapodásával jár. Többnyire igaz az is, hogy e gazdasági haszon oroszlánrésze — akár kereskedelem, akár tőkebefektetés képében — a gyarmatosítás munkáját magára vállaló nemzet fiainak jut. Mert bár sokszor túlzott formában állították fel a tételt, hogy „a kereskedelem a zászlót követi”, mégis sok igazság van benne, még olyan esetekben is, mikor a politikai hatalom nem használta fel bevallottan exkluzív vagy preferenciális piacok teremtésére. Bár az autonóm *Dominion*-ok kivételével a brit birodalomban mindenütt szabad a kereskedelem, mégis kétségtelen, hogy politikai uralom és presztízs a fejlesztés munkájában a brit kereskedelemnek és a brit tőkének kedvez. Az imperializmusnak mindenütt a politika és a kereskedelem kölcsönös egymást támogatása a módszere. De a zászló kereskedelmi hasznosságának elismerése még nem jelenti azt, hogy az imperializmus szükségképpen vagy normálisan kifizetődő gazdasági politika. Mert a nyereségeket, melyek e politikából a nemzetre mint egészre háramolnak — (beleértve azon előnyöket, melyeket kereskedelme a többi versenyző államokéi felett élvez) — rendszeren több, mint ellensúlyozzák az imperialis terjeszkedés költségei és közvetett vagy közvetlen kockázata. Még a mi imperiumunk is, melynél pedig *prima facie* virágzóbb nem létezett még a világon, a tartozik és követel rovatok teljes és pontos kiszámítása esetén, minden valószínűség szerint nem bizonyulna jövedelmező üzletnek. Bizonyos, hogy az elmúlt nemzedék terjeszkedése, ideértve az új területek megszerzésének, fenntartásának és megvédelmezésének költségeit, rengetegül többbe került, mint amennyivel akár most, akár ezután meggyarapíthatja nemzetünk vagyonát. A nemzet szempontjából nézve, a területi terjeszkedés egész politikája, és a velejáró agresszív külpolitika, rossz üzlet. De a nemzeten belül bizonyos pénzügyi, kereskedelmi és ipari érdekeltségek szempontjából nagyon is jó üzlet. Mert az ilyen gyarmati és külpolitikából származó politikai és katonai kockázatot

és költségeket a nemzet egésze viseli, míg az előnyöket csupán ez érdekeltségek élvezik. Amíg tehát az egyes nemzeteken belül az üzletemberek csoportjai államuk diplomáciáját és fegyveres erejét felhasználhatják üzleteiknek idegen országokban való támogatására, koncessziók kiaknázására, szférák és egyéb előjogoknak a saját számukra való megszerzésére és magánvállalkozásuk privát hasznát szolgáló kereskedelmük és befektetéseik megvédelmezésére és elősegítésére, addig, sajnos, a külpolitika e veszélyes konfliktusai valószínűleg végzetes akadályát fogják képezni a nemzetközi rendnek. A nagyhatalmak külpolitikáját megmérgező imperializmusnak a modern kapitalizmus exkluzív politikai és gazdasági hatalma a kórokozója. A nemzetközi demokratikus ellenőrzés haladása itt az egyetlen gyökeres orvoslás. Egy tényleg önmagát kormányzó nemzet nem engedné, hogy külügyi viszonylatait néhány bankember, financier, vállalkozó, hajótulajdonos és kereskedő nyomása irányítsa és hogy ezek ambíciózus, féltékeny vagy gyanakvó államférfiakkal konspirálva, veszélyes és költséges vállalkozásokba fogjanak olyan országokban, melyekhez semmi közük. Minden civilizált nép külpolitikájának elhatározó tetteit erős akaratú és tisztánlátó, elszántságu üzletemberek célkitűzése befolyásolja, sőt irányítja. Ezek az üzletemberek azzal akarnak a maguk számára pénzt keresni, hogy másokat rábeszélnek pénzükhöz elmaradt, tőkeszegény országokban tervezett ásvány, olaj, gummi, nitrátok stb. termelését célzó vállalkozásokba, vasútépítésekbe stb. való befektetésére. A pénzügyi és merkantil érdekeknek a gyarmati és külpolitikára ez irányokban gyakorolt nyomása gazdasági szükségesség, mely a fejlett nemzetek vagyonának különböző társadalmi osztályai között való mai megoszlásának tulajdonítható és mely korlátozván az otthon jövedelmezően elhelyezhető tőke mennyiségét, túlságos nagy felesleget kényszerít tengerentúli befektetést keresni. A vagyonnak a dolgozó lakosságra nézve kedvezőbb megoszlása a nép széles rétegeiben emelné a fogyasztási standardot és így nagyobb tőketömegeket lehetne az otthoni iparágakban foglalkoztatni, míg ugyanakkor apasztaná a kapitalista osztály kezében járadékok és nyereségek képében automatikusan felgyülemelő vagyonfelesleg nagyságát. A dolgozó néprétegeinek a vagyon helyesebb eloszlásából származó nagyobb teljesítőképessége létrehozhatna ugyan olyan mérvű vagyonszaporodást, hogy a felesleg összege nem csökkennék, de a dolgozó lakosság nagyobb igényeinek megfelelő nagyobb fogyasztása következtében e felesleg nagyobb hányada maradhatna otthon, megfelelően csökkentvén a külföldi befektetési lehetőségekért való versengést, melyet mi a nemzetközi egyenlenség gazdasági gyökerének tartunk.

A jövőben nem lesz biztosítható a béke a politikai és gazdasági demokráciában való haladás nélkül és e haladásnak olyan-
nak keli lenni, mely a nemzetek külpolitikáját felszabadítsa a
jövödelmező piacokért, koncessziókért, üzleti érdekszférákért
marakodó vagy idegen kormányoknak pénzt kölcsönző és hadi-
anyagot szállító magánérdekek befolyása alól.

Azt lehetne erre felelni, hogy a felvilágosodott népkor-
mányzat felé való ilyen haladás szükségszerűen lassú folyamat
és addig is minő lenne a módja a gazdasági összeütközések
azonnali enyhítésének?

Teljesen gyakorlatiatlan azon indítvány, hogy a kormá-
nyok fogadják el egyszerűen az „el a kezekkel” politikáját és
engedjék alattvalóikat teljesen saját veszélyükre és felelőssé-
gükre belefogni bármilyen külkereskedelmi befektetésbe vagy
fejlesztési munkába. Éppoly kevésbé szolgálatna lehetséges
alapot a békés jövő számára a nagyhatalmak oly megállapo-
dása, mely szerint nem folytatják tovább az elmaradott orszá-
gok politikai felszívását és a pénzügyi és kereskedelmi magán-
vállalkozásnak politikai eszközökkel való támogatását. Mert
mivel a legtöbb, jövödelmező kihasználásra alkalmas, kívánatos
terület már lefoglalt és javában folyik rajtuk a gazdasági kiak-
názás, a *status quo* nem adhatna egyenlő alkalmakat mindenki
számára és így két csoportra, elégedettekre és elégedetlenekre
osztaná a hatalmakat, sőt az utóbbi csoportot elzárná attól,
hogy valaha is kielégíttessék. A jóllakott Nagybritannia és ta-
lán még Franciaország, esetleg beleegyezhetnek ilyen paktumba,
de elvárható-e ugyanaz Németországtól, Oroszországtól, Ja-
pántól?

Nem kevésbé elfogadhatatlan volna ez az indítvány a
földnek eddig le nem foglalt részeire vonatkozólag. Amint értel-
mét felismertük, vissza kell hogy utasítsuk azt a felfogást, hogy
a civilizált államok kormányai bátran vagy előnyösen átenged-
hetnék a gazdasági fejlődés további folyamatát a nyereszkező
magánvállalkozás szabad játékának. A meztelen *laissez faire*
e politikája teljességgel megengedhetetlen. Elképzeldhetetlen,
hogy elfogadtassák az az elmélet, mely szerint magukat keres-
kedőknek nevező fegyveres kalózbándáknak védtelen vadembe-
reket szabad lenne megrabolni, ópiummal vagy alkohollal meg-
mérgezni, földjeiket elfoglalni, őket kényszermunkára hajtani
és rabszogakereskedést szervezni. Az ilyen *laissez faire* a föld-
nek bármely lefoglalatlan gazdag zugából hamarosan csupán
bennszülött lázadások és mészárlások félelmétől enyhített egy-
egy Kongót, San-Thomét vagy Putumayot csinálna. A pusztá
tartózkodás minden politikai beavatkozástól, minden le nem

foglalt földet merő anarchiába vinne. De még ha bizonyos fejletlen országok kormánya vagy népe képes lenne is az idegen kereskedelem és tőke beözönlésének sikerrel ellentállni és idegenek bevándorlását megtiltani, e politikába a többi nép vagy azok kormánya nem egyezne és nem egyezhetne bele. A nemzeti jogok és függetlenség semmiféle magyarázata sem igazolhatja egy ország lakosságának eljárását, ha azok maguk nem aknázván ki országuk lehetőségeit, másoknak sem engedik meg azt, amit maguk elmulasztanak. A *jus utendi* és *abutendi* a nemzeti tulajdon esetében éppoly kevésbé méltányos, mint a magántulajdonéban. Meg nem engedhető, hogy esetleg nagy telepedett közösségek fenntartására és a körülvevő nemzetek vagyona és jólétének növelésére alkalmas termékeny országoknak esetleg még nomád, vadász vagy pásztor lakossága állandó kizárási politikát űzhessen. A világnak joga van követelni, hogy az országokban foglalt réz, gummi, nitrátok vagy egyéb világ-vagy on kihasználatlanul ne maradjon.

A probléma kettős. Először, hogy miképpen lehet az ily fejletlen ország lakosságát egy hatalmas, agresszív állam részéről való kirablással, megöletéssel vagy szolgaságba hajtással szemben meg védelmezni. Másodsor, hogyan lehet egyenlő jogokat biztosítani a különböző fejlettebb országok minden polgára számára, aki résztvenni akar elmaradottabb országok kereskedelme fejlesztésének és természeti kincsei kihasználásának munkájában és nyereségében.

A történelem azt mutatja, hogy az első probléma, mely igazság és emberiesség kérdése, szorosan összefügg a második határozottan gazdasági kérdéssel. A gyarmatosító államok által bizonyos kereskedői és kapitalista csoportok érdekében űzött exkluzív birtoklási és fennhatósági politika a legrútább kizsákmányolásra és lelkiismeretlen annexiókra vezetett. Ha minden civilizált nemzet kormánya beleegyeznek abba, hogy gyarmataiban és protektorátusaiban minden nemzet polgárainak egyenlő tőkebefektetési, kereskedelmi és fejlesztési lehetőségeket és alkalmakat adjon: akkor ez az egyezmény egymagában közelebb hozná a békés jövőt minden fegyverkezési korlátozásnál, nemzetközi bíraskodásnál vagy a nemzetek integritásának minden garanciájánál. Mert ezzel nemcsak azon *ressentiment* és irigykedés csökkenne, mellyel a fejlődő hatalmak, mint Németország vagy Japán a régen gyarmatosító hatalmak iránt viseltetnek, de nagyban csökkenne az a versengés is, mely most további területszerzésekért folyik. A nagyhatalmak kormányai közötti gyanakvás és ellenségeskedés fő okai azonnal megszűnnének, ha a különböző nemzetbeli üzleti érdekek többé nem remélhet-

nének semmiféle előnyt holmi annexióktól, koncesszióktól és exkluzív vagy privilegizált kereskedési lehetőségektől, melyek kicsikarására eddig kül- és gyarmatügyi minisztériumaikat használták fel. Akkor aránylag könnyű dolog lenne barátságos viszonyban levő kormányoknak arra nézve megegyezni, hogy minő politika van helyén bizonyos le nem foglalt országokkal szemben, ahol az összes civilizált népek érdeke beavatkozást vagy felügyeletet igényel. Egyik lehetősége ennek egy formális közös nemzetközi protektorátus felállítása lenne, mely protektorátust egy állandó nemzetközi bizottság vagy a nemzetközi viszonylatokat szabályozó szerződés végrehajtásával megbízott bármely más testület gyakorolná. Más módszer lenne e protektorátusnak e nemzetközi hatóság által valamely nemzetre való ráruházása ott, ahol a földrajzi közelség vagy egyéb tekintetek ajánlatossá tennék az ilyen rendszabályt. Az ilyen „imperializmus” presztízse nem igen keltené fel a többiek féltékenységét akkor, ha az azt gyakorló hatalom polgárai nem élveznének más kereskedelmi vagy egyéb előnyöket, mint amelyek a zászlóval elválaszthatatlanul velejárnak. S azonfelül még e mellékes előnyök is kiegyenlíthetők lennének a nemzetközi politika által oly módon, hogy a fennhatóság és az ellenőrzés munkája igazságosan megosztatnék a civilizált nemzetek kormányai között.

Ezek a „nyitott kapu” megvalósításának általános irányelvei. Ha a civilizált nemzeteket rá lehetne bírni arra, hogy <a teljes szabadkereskedelmet (*free trade*) és az egyes gazdasági lehetőségek szabadságát összes anyaországbeli és gyarmati birtokaikon bevezessék, úgy a teljes gazdasági nemzetköziség e megvalósítása tökéletes békebiztosítékul szolgálna. De belátván, mint ahogy be kell látnunk, hogy a háború után az összes európai nemzetek pénzügyi helyzete — politikai ellenségeskedésekről és az egyes nemzeteknek gazdasági anarchiára való törekedéséről nem is szólva — hosszú időre lehetlenné fog tenni minden ilyen szabadkereskedelmet, nem kívánhatjuk és remélhetjük-e mégis a „nyitott kapu”-nak olyan mértékét, amilyent itt vázoltunk? Ami a létező gyarmatoknak és protektorátusoknak adandó gazdasági egyenlőséget illeti, két gyakorlati akadály hárítandó el. Egyik a mi autonóm *Dominion*-nak, a másik a francia gyarmatok és protektorátusok preferenciális tarifája. Elháríthatatlanok-e vájjon ezek az akadályok? Bár a fiskális ügyek intézésének joga teljesen a *Dominion*-ainknak adott önkormányzathoz tartozik, mégis a háború valószínű következményeképpen szorosabbra kovácsolódó imperiális kapcsolat bizonyára könnyűvé teszi a *Dominion*-ok részéről eredettől fogva az anyaország előnyére szánt és kezelt kedvezmények megszüntetését.

annál is inkább, mert ezáltal számukra is, mint a mi számunkra, megnyílnának a többi hatalmak által elzárt piacok. Már Franciaország gyarmati rendszere súlyosabb nehézségeket támaszt, mivel az igen mélyen gyökerezik a vámvédelem szellemében. De ezek sem lennének elháríthatatlanok, ha tekintetbe vesszük, hogy a nyitott ajtó milyen kereskedelmi kárpótlásokat és pénzügyi megtakarításokat hozna neki. Azonkívül gyarmati piacai tengerentúli kereskedelmének csak kis részét foglalják le, a többi pedig szabadverseny mellett is megmaradna neki — szokásbeli, érzelmi és presztízs okokból — továbbra is. Beleegyezvén e pillanatnyi látszólagos áldozatba, ezzel szemben biztosítaná magát ama pozitív veszteség ellen, mely az angol, német, holland gyarmatokba való eddigi szabad bemenetének elvesztésével érhetné, s egyszermind megszabadulna azon költséges és veszélyes nyomástól, melyet pénzügyi és kereskedői egy agresszív gyarmati politika irányában a mindenkori kormányára állandóan gyakoroltak.

Ha nyilvánvalóvá vált e politika lényegbevágó fontossága, úgy a jelenlegi gyarmatokban és protektorátusokban most fennálló kereskedelmi privilégiumok mérve és értéke nem szabad, hogy megakadályozza a „nyitott kapu” elvének elfogadását! S e tannak az eddig le nem foglalt, elmaradott országok politikai igazgatására s gazdasági kiaknázására való végleges alkalmazásának sem kellene keresztülvihetetlennek lennie. Mert ha elveszük a gazdasági monopóliumokat és előjogokat, akkor a politikai imperializmusnak csupán üres héja marad, illúziója egy pusztán a területnagyság és a lakosság hiu számaiban kifejezett kvantitatív hatalomnak. S ha fel is tételezzük, hogy a kolonializmusnak és imperializmusnak politikai és érzelmi háttéré megmarad, ezek befolyása a külpolitikára sokkal gyengébb lesz és nélkülözvén az üzletemberek agresszív irányítását, aligha idézhetne elő veszélyes ellentéteket.

Ha egyszer a „nyitott kapu” elve a nemzetközi együttműködés termékeny politikájává lett, mely a világ még ki nem aknázott lehetőségeinek békés fejlesztését célozza, s melyet a nemzetek szövetségének érdekei szerint, de az elmaradott országok lakosainak igényeire való kellő tekintettel pártatlan nemzetközi szellemű férfiak intéznének, úgy megtaláltatott volna politikai gerince a gazdasági internacionalizmus ama nagy és bonyolult, de eddig gazdátlan rendszerének, mely a legutóbbi nemzedékek alatt életre kelt. A politikai nacionalizmus és a gazdasági internacionalizmus erői között való veszélyes összeköttetések így kiküszöböltetnének, mégpedig nem az előbbi igényeinek tagadása, hanem az utóbbi politikai ellenőrzése által.

Szekeres János: Elveszett népünk pótlása a háború után.

A háború kitörésével megszakadt minden fonál, ami az elmúlt békés időkkel összefűzött. Minden érdeklődés, energia, akarat, cselekvés egy célra irányult csupán; s e cél érdekében semmi áldozat sem volt drága. Gondatlanul, gyakran fölöslegesen tékoztunk el javainkat s legdrágább kincsünkkel, az emberélettel bőkezűen gazdálkodtunk. A pusztulás elé nem tudtunk gátat emelni. A háború véres borzalmait ma sem lehet csökkenteni s egyetlen amit tehetünk, hogy mindazt az energia-fölösleget, amelyet e nehéz küzdelemből megmenthetünk, a békés idők regeneráló munkájának megalapozására fordítjuk.

A jövő feladatai közül minden más kérdést átfogó jelentőségével első helyen áll *a népesedés problémája*. E kérdés megoldása a háború után próbaköve lesz a népek életerejének és fejlődőképességének. A háborús veszteségek pótlása, a gazdasági reformok megvalósítása, mindez azon fordul meg, hogy képesek leszünk-e elveszett és leromlott népességünket megfelelően pótolni. Különösen fontos a kérdés megoldása nálunk, inert Franciaországot s a keresztültiport területeket kivéve nincsen állam, amelynek lakossága annyit veszített volna, mint a miénk.

Veszteségeink elbírálásánál csak becslésekre támaszkodhatunk. A háborúnak közvetlen közelből való szemlélése, egyes véres epizódoknak átélése felizgatott fantáziánkat könnyen túlzásokra ragadják. Pozitív adatunk pedig ma még igen kevés van. Már kiindulási pontunk is bizonytalan, mivel a bevonultak számát sem ismerjük pontosan. Számításunk egyedüli elfogadható alapja az ez évben megtartott népszámlálás lehetne, ennek végeredményét azonban a Közélelmezési Hivatal nem hozta nyilvánosságra. Néhány törvényhatóság adatait azonban a napilapokból megismerhettük. Ha ezeket az adatokat összefoglaljuk s a szükséges korrektívumok keresztülvezetése után az egész országra általánosítjuk, úgy találjuk, hogy az ország férfilakosságának körülbelül 28—30%-a teljesít katonai szolgálatot, ami abszolút számokban kifejezve mintegy 3,200.000 hadbavonultat jelent.

A további lépéseknél, amikor ebből a véres veszteségeink nagyságát akarjuk kiszámítani, már tisztán csak föltevésekre építhetünk. Kétségtelen, hogy ennek a háborúnak a veszteségei többszörösen felülmúlják a német-francia vagy az orosz-japán háborúban tapasztalt arányokat. A fegyvertechnika fejlődésével nem tartott lépést a védekezés eszközeinek tökéletesbülése s a támadó fél ma is szinte leplezetlenül megy a legkülönfélébb

gyilkolóeszközökkel felszerelt ellenséges állások ellen. Az orvosi tudomány — igaz, minden téren — szinte hihetetlen eredményeket produkált, de ennek hatását is illuzóriussá teszi a háború hosszú tartama, mely a felgyógyultakat ismételtelen többször is a harctérre veti.

A világháborúnak ez a jellemző karaktere, a mindig megújuló veszély, határozza meg a véres veszteségek arányszámát. A hárommillió bevonuló — bár annak egyrésze állandóan csak a mögöttes országrészekben teljesített szolgálatot — tulajdonképpen hárommilliónál jóval több harctérre indulót jelent. Nem hiszem tehát, hogy túloznak, amikor a véres veszteségek nagyságát a bevonultak 15%-ára teszem. Ha elfogadjuk ezt a nagyon valószínűnek látszó feltevést, akkor számításunk szerint 480.000-re becsülhetjük a harctéren elesettek és elhaltak számát.

Ennek az emberpusztulásnak valóságos súlyát azonban csak akkor érezzük igazán, ha arra gondolunk, hogy a veszteség terhét túlnyomó részben a legtermelőképesebb korban levők viselték. Legtöbbet áldoztak a háborúnak sorkatonáink s a háború kitörésekor bevonult tartalékosok. Már jóval kevesebbet szenvedtek ezeknél a népfelkelők is s még kisebb a 40—50 évesek vesztesége, akikre pedig a jövő újraépítésénél kevésbé számíthatunk.

A régi háborúk elmaradhatatlan kísérőin, a járványokon — ma talán már fenntartás nélkül elmondhatjuk — az orvostudomány végérvényesen diadalmaskodott. Ennek dacára a szórványosan fellépő fertőző betegségek, a hiányosabb orvosi ellátás s a nem kielégítő táplálkozás az itthonmaradottak halálozási arányszámát is megrontották, úgy hogy bár a bevonulások a lakosság számát hárommillióval apasztották s a születések száma már 1915-ben a normális idők átlagának kétharmadára, 1916-ban pedig felénél is kevesebbre csökkent, a halálozás abszolút száma 1915-ben még emelkedett is s csak 1916-ban szállt némileg alá.

A természetes szaporodás megakadása folytán beállt veszteséget elég pontosan meghatározhatjuk. A háborút megelőző utolsó öt év átlagában a Magyarbirodalomban az elhaltak száma 506.902, az élveszültek száma pedig 750.715 volt, úgy hogy a természetes szaporodás révén közel egynegyedmillió lélekkel emelkedett évenként az ország lakossága. A háború 1914-ben még alig érezte a hatását, 1915-ben azonban már az élveszültek száma valamivel a halálozási szám alatt maradt, 1916-ban pedig a mérleg közel 100.000 deficittel zárult s ugyanez az arány volt észlelhető ez év első felében is. Összefoglalva a három háborús év adatait, háromnegyedmilliónyi természetes szaporodás helyett valamivel több mint 40.000 főnyi veszteséget találunk. A háború tehát a véres veszteségek s az elmaradt természetes szaporodás révén az eltelt három évben az országnak egy és egynegyedmillió emberébe került. Ha levonjuk ebből azt a veszteséget, amely a békés években a kivándorlás és visszavándorlás különbségként előreláthatólag bekövetkezett volna, mint végeredményt mondhatjuk ki, hogy ha a háborút elkerülhettük volna, ma Magyarországon több mint egymillió lakossal volna gazdagabb.

A népességnek e tényleg elveszett millióján kívül számottevő az a ma még meg nem becsülhető gazdasági értékcsökkenés is, amely a rokkant katonák megfogyatkozott munkabírása révén éri az országot. Úgyszintén bizonytalan, hogy a harc-téren legyengült szervezet kisebb ellenállóképessége mennyiben fogja éreztetni hatását a jövő halálozási számunk kialakulásánál. Mindkét tétel pozitív veszteség ugyan, de hatásuk az előbb részletezett embervesztéshez viszonyítva csak mulóbb jellegű. A rokkantak nagyrésze bizonyos idő alatt sérülésének megfelelően fog elhelyezkedni a társadalomban s fog résztvenni annak termelőmunkájában; a harctérről törődötten visszajövők pedig oly mértékben fogják kipihenni a szenvedésteljes évek fáradságait, mint ahogy a betegségből felépült szervezet heverí ki a kór utóbajait. Ennek dacára, e veszteség — különösen az első években — nem lesz jelentéktelen s hatásával, amikor a békés Magyarország népesedésével foglalkozunk, feltétlenül számolnunk kell.

Veszteségeink pótlásának tervei közül, mint visszatérő szép ábránd, sokat kísért az amerikai magyarság visszatelepítésének kérdése. Amerikában a legvalószínűbb számítások szerint kb. 1,300.000 a magyar honos s ezek leszármazóinak száma. Ha ezeket vagy ezeknek csak egyrészét tényleg vissza lehetne telepíteni, akkor a probléma véglegesen s egyben a lehető leg-tökéletesebben volna megoldva, mivel a számszerű pótlás mellett kvalitatíve is az elveszetteknek megfelelően jó anyagot nyer-nénk. A kivándorlás ugyanis éppen úgy, mint a háború, népes-ségünknek legértékesebbjeit, az erőseket és bátrakat ragadta ki közülünk.

A visszavándorlásra azonban, sajnos, nem számíthatunk. Az 1870—71-iki háború után úgy Franciaországban, mint a győztes Németbirodalomban a kivándorlás új lendülettel indult meg. Németország kivándorlóinak száma, a hadisarc és gazdasági fellendülés nyomán beálló kedvező konjunktúrák dacára, a háborúelőtti évek kétszeresére emelkedett. A háború meggyengíti a földnek azt az apáról fiúra szálló szeretetét, amely a magyar parasztot szinte elválaszthatatlanul szülőfaluja határához kötötte. Ez a háború milliókat tart éveken át távol otthonától s olyanokat, akik különben vármegyéjük határát soha-sem lépték volna keresztül, távoli országokba sodor. A hosszú idő alatt felbomlik sok családi kötelék, a gazdasági viszonyok megváltoznak s a távollevők helyét mások töltik be. A kóbor-láshoz szokott milliók között bizonyára lesznek olyanok, akik félbeszakadt egzisztenciájukat nem fogják előlrol kezdeni, ha-nem a tengeren túl próbálják a jobb sorsot kierőszakolni. Ha megkönnyítenék a visszatérőknek a földszerzés lehetőségét, ha minden téren keresztülvitt többtermeléssel a megélhetési viszonyokat javítanák, a visszavándorlástól is várhatnánk bizonyos eredményeket.

Minderre azonban kevés a remény. A háború ugyan hozzá-szoktatott a nagy meglepetésekhez, megmerevedettnek látszó rendszerek dőltek össze, ma azonban a tendencia olyan, hogy mindent átalakító, nagyjelentőségű, radikális reformokra nem számíthatunk.

A veszteségeink pótlásának egy másik forrása a születések számának emelése lehetne. A Magyarbirodalomban 1914-ben,

az utolsó évben, amelyben a háború hatása még nem érvényesült, ezer lélekre 34,7 élveszületés esett. Ehhez hasonló magas arányszámot Európában Magyarországtól nyugatra sehol sem találunk s a Balkán-államok születési aránya is csak kevésse emelkedik a miénk fölé.

Arányszámunk kedvező alakulását kizárólag a vidéki lakosságnak köszönhetjük, amelynek születési aránya közel kétszeresen múlja felül városi népünk születési arányszámát. A születések számának korlátozása ugyanis, amely egész Európában mint általános érvényű tendencia mutatkozik, nálunk még csak a városokban terjedt el nagyobb mértékben; a vidéki lakosság kevés kivétellel a primitív születési típus szerint szaporodik.

Hiú remény volna arra gondolni, hogy a városok szaporodási típusát meg lehessen változtatni. Különösen naiv azoknak a hite, akik a preventív eszközök eltiltásával válnak eredményt elérhetni. A családok, ha egyszer tudatára ébredtek annak, hogy a nagy gyermekáldás háztartásuk keserves fáradtsággal megszerzett életszínvonalát veszélyezteti, mindig találnak rá módot, amellyel a fogamzásnak elejét vehetik. Az erőszakos beavatkozással legfeljebb azt lehetne elérni, hogy a házastársak a higiénikus és veszélytelen eszközök helyett az egészségre ártalmas eljárásokhoz folyamodnak, amelynek a nő gyakran áldozatául is eshetnék. A másik elmaradhatatlan következménye a venereás betegségek nagymérvű elterjedése lenne, amely a gonorrhoeas sterilítások révén éppen a kitűzött céllal ellenkező eredményre vezetne.

Egyetlen hatásos eszköz, amellyel a születési arányszám, csökkenése elé gátat lehetne emelni, a gazdasági viszonyok javítása lenne. A tervbevett anyasági biztosítás kétségtelenül fogja éreztetni hatását a szegényebb osztályoknál. A magasabb kultúrfokot képviselő csoportok akaratelhárítását azonban, amelyet a gazdasági okokon kívül számtalan más motívum is determinál, nehéz volna befolyásolni. Teljesen lehetetlen volna a városokban a primitív szaporodási típust visszaállítani, azért leghelyesebb, ha figyelmünket egyelőre a vidéki lakosság s itt is elsősorban a nép szaporodásának gerincét alkotó mezőgazdasági proletárnépünk szaporodását befolyásoló tényezők megismerésére fordítjuk.

Alig remélhető eredményt érnenk el már akkor is, ha sikerülne a háborúban leromlott születési arányszámunk régi színvonalat visszaállítani. Ez az aránylag nagyon szerénynek látszó kívánság is sok nehézségbe ütközik. Igen valószínű, hogy a békekötést kísérő általános öröm, a leszerelés, a születések számát egyidőre magasabbra emeli. Így történt ez az 1870—71. évi háború után Franciaországban is, Németországban pedig olyan arányokat öltött, hogy a háború veszteségeit teljesen pótolta. Németország akkori veszteségeinek kompenzációja azonban nem volt nagy feladat. Véres veszteségeinek száma alig haladta meg a negyvenezretet s az elmaradt természetes szaporodás is aránylag jelentéktelen volt. A háborúból pedig Németország megizmósodva s gazdaságilag megerősödve került ki, amire mi most nem számíthatunk.

Születési arányszámunk emelésének igen sok akadálya van. Első és egyben legfontosabb akadálya az, hogy a háború éppen

népesedésünk törzsét, a mezőgazdasági proletárságot támadta meg legerősebben. Allításunkat ma még nem tudnók pozitív adatokkal támogatni, de minden jel feltevésünk mellett tanúsodik. Az összes foglalkozásoknál a magasabb kvalifikációval rendelkezők közül aránylag többen lehetnek felmentve; a bevonulók pedig, akik mint tisztek vesznek részt a háborúban, kisebb veszteséget szenvednek. Az iparban, a hadsereg részére dolgozó vállalatok munkásai nem vonultak be tényleges szolgálatra s a katonai szolgálatot teljesítő iparosok is hosszabb időt töltenek el a pöttestek műhelyeiben s a fronton levők egyrésze is a gazdasági hivataloknál nyer beosztást. Ugyanígy kevésbé fenyegeti a háború veszélye a kereskedőket, akiket a foglalkozásuk mintegy predesztinál az élelmezési és egyéb gazdasági teendők elvégzésére. A közlekedési és postai alkalmazottak egy részét pedig egyenesen hadiérdekből mentették fel.

Igaz, hogy jelentékeny a mezőgazdasági felmentések száma is, de ezek rendszeresen meghatározott időre, a mezei munkák tartamára szólnak. A mezőgazdasági munkás tehát, ha ideig-óráig meg is szabadul a harctér veszélyétől, oda újra visszatér s ritka kivétellel a legnehezebb beosztásban szolgál.

Egy másik akadálya lesz a regenerálódásnak az az eltolódás, amely a városi és vidéki népesség között a háború folyamán mutatkozott. Három év alatt a városok lakossága a vidék rovására fokozatosan emelkedett. Emellett tanúsodik a Budapesten uralkodó nagy lakáshiány s ezt bizonyítják azok a pozitív adatok is, amelyeket a városok közül többen a népösszeírás anyagából nyilvánosságra hoztak. Tisztán inaktív megfigyelésekre támaszkodva merem állítani, hogy Budapest polgári lakossága, dacára a nagyarányú bevonulásoknak, ma nagyobb, mint a háború előtt volt. A városokba vándorolt tömegek egyrésze a habom után sem tér vissza falujába, A hozzátartozók, akik a családfőt bevonulásokor követték a városba s visszatértét ott várják be, időközben véglegesen elhelyezkednek, így a visszatérő hadbavonultak is a városokban igyekeznek letelepedni, ami annál kevésbé esik majd nehezükre, mivel a katonai szolgálat alatt maguk is hozzászoknak a több szórakozást és munkaalkalmat nyújtó városi élethez.

Természetesen sokan lesznek olyanok is, akik a békekötés után visszamennek régi otthonukba. A szaporodás szempontjából azonban ez már nem lesz a régi megbízható elein. A születési szám alakulása ugyanis mindenkor az igények és vagyoni viszonyok összhangjától függ. A konsziderációs születési típus tért hódít mindott, ahol a lakosság műveltsége és ennek megfelelően szükséglete nagyobb, mint a vagyonszerzés lehetősége. A városból visszatérők megnövekedett igényeiket, régi otthonukban, tehát a gyermekáldás korlátozásával igyekeznek majd egyensúlyozni.

A mezőgazdasági népesség számának apadása mellett más tényezők is lesznek, amelyek kedvezőtlenül fogják befolyásolni születési számunk alakulását. A háború alatt, amint ismeretes, a venereás betegségek nagymértékben elterjedtek. A szakemberek egyöntetű véleménye szerint pedig a házasságok meddőségének legfőbb oka a blennorrhoea. Schäffer² 1914-ben 5196

² *Zeitschrift für Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten* 1914.

munkásasszonyt vizsgált meg s ezek közül 1096-ot talált sterilnek. A sterilházasságok terméketlenségét pedig 55,3%-ban blennorrhoeára vezette vissza. Ha Schäffer arányszámát Magyarországra vonatkoztatnák, az 1910. évi népszámlálás és az 1909—1912. évi népmozgalmi adatok alapján, mintegy hetvennyolcvanezerre becsülhetnők évenként a blennorrhoeás sterilitás következtében elmaradt születések számát. Számításunk kiindulási pontja természetesen teljesen hipotetikus s így az eredmény is a valóságtól bármelyik irányban lényegesen eltérhet. Annyit azonban kétségtelenül meg kell állapítanunk, hogy a blennorrhoea az ország népesedésére jelentékeny hatással van s így a betegség terjedését figyelmen kívül nem hagyhatjuk.

Mindazokkal a háború folyamán beállt változásokkal, amelyek csak kismértékben befolyásolják születési arányszámunkat, részletesen nem foglalkozhatunk. Fel kell azonban említenünk a női és férfimunka közt mutatkozó eltolódást, mint amelynek hatása előreláthatólag állandóbb jellegű lesz. A háború alatt a bevonult férfimunkások helyét minden téren fokozatosan nők és gyermekek pótolták. A dolgozó asszonyoknak minden szülés pozitív anyagi veszteséget jelent, a fogamzástól tehát lehetőleg tartózkodik. Mivel pedig az elveszett munkások helyét a békében is legalább egyelőre nők fogják betölteni, előreláthatólag születési arányszámunkat e révén is veszteség éri.

A születési számunk alakulását befolyásoló tényezők ma tehát amellet szólnak, hogy arányszámunk a jövőben alacsonyabb lesz, mint volt a háború előtt. Még abban az esetben is, ha valami előre nem remélt gazdasági fellendülés az előbbi hatásokat kiegyenlítené, a születések abszolút száma, amin az Kovács Alajos *Születési számunk alakulása a háború után* című dolgozatában kimutatja, nem érheti el a régi arányokat. Kovács, 400.000 főnyi véres veszteséget véve fel, 200.000-re becsüli a harctéren elesett és elhalt nő-s férfiak számát. A jövőben tehát ennyivel kevesebb lesz a férjes nők száma, ami évenként 51.000 elmaradó születést jelent. Mivel mi fentebb a harctéri veszteségek számát 480.000-re tettük, Kovács számítása szerint haladva valamivel magasabb eredményre jutnánk.

A gazdasági élet alakulása, a munkakereslet és kínálat viszonyának fejlődése, amelynek a visszavándorlás és a születési arányszám egyenes függvénye, ma még sokkal bizonytalanabb, semhogy arra építeni lehetne. A jövő szociálpolitikájának tehát elsősorban a szaporodás harmadik tényezőjére, a halálozási arányszám leszorítására kell a fösúlyt fektetnie. Magyarországon az 1908—10. évek átlagában ezer leikre 25 halálozás esett. Alig van Európában állam, amelynek népe ilyen magas adót fizetne a halálnak. Szomorúan nagy halálozási arányszámunknak természetes következménye, hogy kedvező születési arányszámunk dacára a gyengébben szaporodó országok közé tartozunk. Bulgáriához (18,3), Oroszországhoz (16,7) vagy Németalföldhöz (15,3) viszonyítva kétségtelenül mérsékelt természetes szaporodási arányszámunkat is (11,7)

² *Közgazdasági Szemle*, 1917, 5. szám.

csak az emberélet tékozlásával, valóságos rablógazdálkodással érhetjük el.

Az 1906—1910. évek adatai alapján összeállított alábbi kimutatásban bemutatjuk, hogy az egyes európai államoknak hány születésre és halálesetre van szükségük ahhoz, hogy a népességük 100 lélekkel szaporodjék:

	Születés	Halálozás	Együtt
1. Dánia	191	91	282
2. Németalföld	193	93	286
3. Norvégia	209	109	318
4. Németország	223	123	346
5. Anglia	227	127	354
6. Svédország	229	129	358
7. Bulgária	230	130	360
8. Skótország	242	142	384
9. Svájc	260	160	420
10. Szerbia	267	167	434
11. Oroszország ³	275	175	450
12. Belgium	281	181	462
13. Románia	281	181	462
14. Olaszország	284	184	468
15. Ausztria	296	196	492
16. Magyarország	314	214	528
17. Spanyolország	360	260	620
18. Írország	397	297	694
19. Franciaország	2843	2743	5586

Európán kívül van még gazdaságosabban szaporodó állam is. Így Új-Zéland lakossága például mindössze 150 születés és 50 haláleset révén éri el a száz főnyi szaporodást.

Magyarország lakosságának szaporodási típusa kijelöli azt az utat, amelyen a jövő népesedési politikájának haladnia kell. Előrelátó és céltudatos irányítással ökonomikusabbá kell tenni népünk természetes szaporodását. Ha sikerül halálozási számunkat nyugat-európai színvonalra leszorítani, úgy nemcsak a konsziderációs születési típus hatását egyenlíthetjük ki, hanem a korai haláltól megmentett emberek ezreivel a háború veszteségeit is rövidesen pótolhatjuk. Ahelyett tehát, hogy a nemzet életerejének tékozlásával új nemzedéket akarnánk nevelni, arra kell törekednünk, hogy a meglévőket védjük s így az átlagos élettartam meghosszabbításával növeljük az egyén gazdasági értékét. Mivel pedig a halálozási arányszám is első-sorban gazdasági okok eredője, minden haladás, ami e téren mutatkozik, bizonyos mértékben éreztetni fogja hatását a születéseknél is. A végső ideális cél mindenesetre az, hogy a csa-, ládokban a konsziderációs születési típus mellett legyen meg a szaporodáshoz megkívánt átlagos gyermekszám s így a konsziderációs születési típus az állam szempontjából is racionálissá legyen.

Mindez azonban csak a jövő szociálpolitikájának lehet feladata. Ma, ha nem akarunk elmaradni a népek versenyében, a gyorsan ható eszközök között kell válogatnunk. A népesedési kérdésnek azt a részét kell kikeresni, ahol a befektetett tőke legjobban meghozza kamatait. Figyelmünket tehát elsősorban a mezőgazdasági munkásság halálozási arányszámának javí-

³ Oroszországból csak 1906-ból van adat.

tusára kell fordítani, mert ahol a közegészségügyi viszonyok a legelmaradottabbak, ott aránylag kisebb erővel is érezhető eredményt lehet elérni. Budapest körüton belül fekvő városrészeinek nyugateurópai színvonalon mozgó halálozási aránya — amely mintegy fokmérője orvostudományunk és higiénikus intézményeink mindenkori állásának — csakis az általános fejlődés ütemében javulhat. Vidéken azonban már csak az orvosok arányosabb eloszlásától s a higiéniai alapismeretek terjesztésétől is számottevő eredményt lehetne várni.

A mezőgazdasági népesség halálozási arányszámának javulása pedig közvetve kihatna, a városok közegészségügyére is. Ha ugyanis — amint találóan jegyzi meg Ignotus valamelyik cikkében — kolera dühöng a külvárosokban, azt megérik a belváros palotáinak lakói is s a vidékről behurcolt járványokkal szemben nem nyújt biztos védelmet a nagyváros modern higiénikus berendezése és népes orvosi kara. A jövő népesedési politikájának súlypontja ma tehát a mezőgazdasági munkásnépünk természetes szaporodásán nyugszik. Amint fokozatosan emelkedik a háború áldozatainak száma s növekedik az a deficit, amely az elmaradt születések révén éri természetes szaporodásunkat, úgy lép előtérbe mindinkább a fontossága annak, hogy megismerjük azokat a veszélyeket és bántalmakat, amelyek népesedésünk törzsét, a mezőgazdasági munkásnépünk életét a normális időkből leginkább fenyegették.

Ez alkalommal halálozásunknak csak két legfontosabb tényezőjével, a gyermekhalandósággal s a gümőkórral foglalkozunk. E két tényező határozza meg ugyanis halandósági arányszámunk nagyságát. Halottjainknak közel fele a 7 évnél fiatalabbak sorából kerül ki s az elveszülötteknek 31,1%-a az 1909—1912. évek adatai szerint nem érte el a 7 évet sem. Egész Európában a miénknél magasabb arányszámot csak Oroszországban találunk s a nyugateurópai és északi államok szinte elérhetetlennek látszó messzeségben járnak előttünk. Még szomorúbb kép tárul elénk, ha a nemzetközi összehasonlítás tükrében gümőkóros halálozásunk nagyságát vizsgáljuk. Itt már minden versenyen felül állva, magunk tartjuk a dicstelen elsőséget s egész Európa gümőkóros halálozásának 9,4%-át mi szolgáltatjuk.

Közegészségügyi viszonyainknak tanulmányozását — amint már más helyen említettük — igen megnehezíti népmozgalmi statisztikáinknak elavult halálozási nomenklatúrája, amelynek megnevezései között tüneti kifejezések és halálra sohasem vezethető betegségek is helyet foglalnak. A veleszületett gyengeségek és görcsök, mely címeken halálozási statisztikánk a 7 éven aluli kis halottaknak több mint 40%-át könyveli el, a különben szabatos diagnózisok értékét is megbízhatatlanná teszi. Ezért talán leghelyesebben úgy járunk el, ha a mezőgazdasági proletárnépünkél, ahol az adatszolgáltatás különösen megbízhatatlan kezekben nyugszik, a részletezés helyett megelégszünk azzal, hogy a halálokokat két kategóriába csoportosítva tárgyaljuk. Az elsőbe a négy gyermekfertőző betegséget: a vörhenyt, kanyarót, számarhuratot és diftériát foglaljuk össze, mint amelyeknél az adatszolgáltatás minden valószerűség szerint megbízhatóbb. Méltán feltehetjük ugyanis, hogy miután a tisztiorvos valamelyik község vagy vidék fertőzöttségét meg-

állapította, az egyes esetek a halottképek figyelmét kevésbé fogják kikerülni.

A második csoport a bélhurut volna, amelynek áldozatait halálozási nomenklatúránk gyermekek hasmenése, gyomorhurut és gyomor- és bélhurut elnevezése alatt sorolja fel. A különböző címeken megosztott táplálkozási zavarokból eredő haláleseteket együvé foglalva, a bélhurut aránya nálunk még mindig kisebb lesz, mint Európa többi államaiban. Ennek oka minden valószínűség szerint nem kedvezőbb viszonyainkban, hanem abban kereshető, hogy az adatszolgáltatók a bélhurutos kis halottak egyrészt veleszületett gyengeség címén könyvelik el. Mivel a veleszületett gyengeséget nincs módunkban alkotóelemeire bonthatni, a következőkben a bélhuruttal egy csoportba foglalva fogjuk ismertetni.⁴ Lehetséges, hogy a halálozási statisztikának egy újabb feldolgozása, amely a halálokokat hónapok szerint részletezi, megcáfolja feltevésünket, egyelőre azonban azt hisszük, hogy kisebb hibát követtünk el akkor, ha haláloki nomenklatúránk e bizonytalan rovatát a bélhuruttal összevonjuk, mintha azt onnan teljesen elhagyjuk.

A gyermekfertőző betegségek következtében az 1909—1912. évek átlagában közel 29.000 7 éven aluli gyermek pusztult el, ami a 7 éven aluli halottak 12,3%-ának felel meg. Az utolsó két évtizedben a szamárhurutnál, de még inkább a diftéria-szérum feltalálása óta, a difteritisznél rohamos javulás mutatkozott, a kanyaró és vörheny azonban, amelyeknek kórokozóját nem ismerjük s így a betegséggel szemben eredményesen nem védekezhettünk, még mindig változatlan kezelhetlenséggel szedik áldozataikat. A javulás a difteritisznél s a szamárhurutnál sem olyan mérvű, mint a nyugati államokban, úgy hogy a gyermekfertőző betegségek következtében a Balkán-államok után ma is Magyarország veszít a legtöbbet.

A mezőgazdasági proletárgyermekek a fertőző betegségektől sokkal többet szenvednek, mint a többi osztályok gyermekei. Míg ugyanis ezer 7 éven alulira az 1909—1912. évek országos átlagában 7 fertőző betegségben elhalt gyermek esett, addig a kisbirtokosok 13, a gazdasági munkások 11 halottat veszítettek. A gazdasági cselédeknél az arányszám már jóval kevesebb, ami talán azzal magyarázható, hogy a községektől távolfekvő gazdaságokba a járványt ritkábban hurcolják be s a fellépő bajoknak is útját állja a gazdasági cselédet szerződésileg megillető orvosi segítség. A mezőgazdasági proletárságnál többet csak a házcselédek gyermekei veszítenek, akik rendszeren szintén vidékre, kisemberekhez kerülnek gondozásba s a hasonló egészségügyi viszonyok mellett még a törvénytelen gyermek nehéz keresztjét is viselik.

A mezőgazdasági proletárgyermekek nagy halandóságának okát, amely, mint később látni fogjuk, a táplálkozásból eredő betegségeknél is mutatkozik, a falu elmaradt közegészségügyi viszonyai, az orvosellátás hiányai s a szegény népelemek szűkös anyagi viszonyaiban találjuk. A kisgazda és napszámos

⁴ Így csoportosította adatait Buday László is *Népünk halandósági viszonyai* című akadémiai értekezésében.

minden keresetét tisztán csak az elsőrendű szükségletek fedezésére fordítja s így háztartásának különben is labilis egyensúlyát az orvosnak fizetendő s a gyógyszerek beszerzéséhez szükséges legkisebb összeg is megzavarja. Az orvos segítségét tehát a végsőkig halogatja s csak akkor fordul hozzá, amikor a beteg állapota válságosra fordul, amikor már az orvos a kóros folyamatot befolyásolni nem tudja. A háborút megelőző években a népmozgalmi statisztika adatai szerint a mezőgazdasági proletársztály halottjainak mindössze 22,5%-a részesült halála előtt orvosi kezelésben. A valóságban a kép még szomorúbban alakul, mivel az utolsó percben érkező orvosi segítséget gyógykezelésnek nem minősíthetjük.

Az egyes államok eltérő halálzási nomenklatúrája, de még inkább a halálesetek elbírálásánál mutatkozó nagy különbségek lehetetlenné teszik, hogy a táplálkozási zavarokból eredő gyermekhalandóságunkat nemzetközi adatokkal összehasonlítsuk, nagy csecsemő- és gyermekhalálzási arányszámunkból azonban arra következtethetünk, hogy Magyarország itt is az utolsók sorában foglal helyet s valószínűleg utánunk csak Oroszország következik. Vigasztalan a táplálkozási zavarokból eredő veszteségeink alakulásának tendenciája is, mert a gyermekfertőző betegségeknél észlelt fokozatos javulással szemben itt határozott rosszabbodás mutatkozik. A 7 éven aluli halottjainknak 44,4%-át, 105.000 gyermeket veszítettünk az 1909—1912. évek átlagában bélhurut és veleszületett gyengeség következtében. Ebből a mezőgazdasági proletárságra mintegy 77.000, az összes 7 éven aluli halottak 72,6%-a esett. Legkedvezőtlenebb az arányszám a mezőgazdasági munkásoknál és kisbirtokosoknál, ahol a veszteség 9°/oo-es országos aránya 16°/oo-re, illetőleg 12°/oo-re emelkedett.

őstermelőnépünknel a csecsemőgondozás hibái közül a hirtelen és korai elválasztás s az okszerűtlen vegyes táplálás emelkedik ki jellemzően, amelyek nem annyira heveny, mint inkább idült lefolyású megbetegedésekre diszponálnak. Részben ez az oka annak is, hogy nálunk a gyermekhalálzások nyári maximuma nem emelkedik ki oly mértékben, mint a nyugati államokban.

A felsoroltakon kívül gyermekhalálzásokunk magas aránya összefüggésben van népünknek erősen fejlett s a földművelési foglalkozás természetes következményeként jelentkező konzervatív szellemével, amely még az orvosi tudomány legkézenfekvőbb igazságait is ellenszenvvel és idegenkedéssel fogadja. Háízszereit, amelyek néha lehetnek ugyan hatásosak, de túlnyomó részben értéktelenek, sőt igen gyakran károsak, főlébe helyezi az orvos rendelkezésének. Friss levegő, táplálék-megválasztás stb. mind olyan egyszerű eszközök, hogy azoknak eredményességében nem lehet s meggyőződésében csak megerősíti ezeknek lassú hatása, amelyeknek eredményét nincs is türelme kívárni. Az orvostudománytól sarlatán büvészetet vár s a gyógyulás folyamatát az orvosság bevétele után azonnal várja. S ha ez késik, türelmét veszítve, újra háízszereihez fordul.

Kívánatos volna még úgy a csecsemő-, mint a gümőkóros halálzási alakulását a lakásviszonyokkal kapcsolatba hozni. Sajnos, idevágó adataink ezidőszert még nincsenek. Az 1910.

évi népszámlálás anyagát ismertető V. kötet⁵ ugyan tárgyalja a lakóházakra és háztartásokra vonatkozó fontosabb adatokat, de ezek inkább csak az építkezés technikájára vonatkoznak s közegészségügyi megfigyelésekre nem alkalmasak.

Nagy általánosságban azonban összefoglaló statisztikai adatok nélkül is ismerjük a proletárlakásviszonyokat. Rosszul szellőztetett, dohos, napfényt nem kapó, alacsony, zsúfolt helyiségek jellemzik a szegény néposztályok otthonát. Ezeknek a lakásoknak a hőmérsékletét az átmelegedett falak, a pléh tűzhelyek kegyetlen kisugárzása a normálisnál állandóan magasabban tartja. Igen gyakran a család egyetlen szobája egyúttal konyhával is szolgál s így a paradús levegő a testek kisugárzását megnehezíti. Ha a lakás ajtaja nyitva is van, a szűk helyiségben rendszeren nincs keresztvázat s a lassan beáramló levegő a szoba hőmérsékletét nem tudja csökkenteni. Ez az abnormálisan magas nyári hőmérséklet a csecsemő fejlődő parányi szervezetét, amelynek életműszerei még olyan finomak és érzékenyek, hogy a legenyhébb hatásra is reagálnak, legyengíti s a bélhurutra hajlamossá teszi. Télen a lakás levegője még romlottabb. Míg nyáron a házimunkákat nyitott ajtó mellett végzik, addig télen, hogy a drága fűtőanyaggal minél jobban takarékoskodjanak, egyáltalában nem szellőztetik a lakásokat; a főzés termékei mellett a mosás, vasalás és a testek kipárolgása rontja és teszi elviselhetetlenné a szoba levegőjét. A csecsemőt pedig a téli időre való tekintettel még több rongyba és párnába bugyolázzák.

Népünk életét fenyegető másik betegség, a gümőkór az ipari munkásoknál pusztít ugyan legnagyobb mértékben, de a kisbirtokosok s a mezőgazdasági munkások arányszáma itt is az országos átlag fölé emelkedik. A mezőgazdasági proletárság az 1909—1912. évek átlagában 46.755 gümőkóros halottat veszített, az abszolút szám súlya tehát a gümőkórnál is ezen az osztályon nyugszik.

A gümőkór területi elterjedésének meghatározásánál statisztikáink a halálozásokat a népesség számához viszonyítják s a veszélyeztetett területeket az ezer leikre eső gümőkóros halálozási arányszám alakulása szerint határolják körül. Így a legerősebben fertőzött góc a kisebb népsűrűségű felvidéki vármegyék: Zólyom (4,2), Turóc (3,9) és az ezekkel szomszédos Nógrád (3,7), Gömör (3,7), Liptó (3,5) és Trencsén (3,5) területén alakul ki; ezután következik az Alföld egységes területe, melynek vármegyéi közül különösen Torontál (3,8), Csanád (3,5), Pest (3,5) és Heves (3,5) arányszáma emelkedik ki; a harmadik összefüggő területet Erdély középső részében Maros-Torda (3,8), Kisküküllő (3,7) és Kolozs (3,5) vármegyék alkotják.

A gümőkóros fertőzés lényegéből indulva ki, a gümőkóros halálozásnak a lakossághoz, viszonyított arányszámát egy-egy területen, a betegség területi elterjedésének és veszélyének feltüntetésére nem tartjuk elégségesnek. Az idevágó kórbonctani megfigyelések egybehangzó adatai szerint ugyanis 30—40 évnél idősebbek hullái között alig akad olyan, amelyben a tuberkulózisnak valami nyoma felfedezhető ne volna, amellett, hogy ezek az inficiált emberek sohasem voltak a szó gyakorlati értel-

⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat 61. kötet.

mében gümőkóros betegek. Ennek alapján az orvostudományban az a felfogás alakult ki, hogy az elviselt könnyű infekció még magában nem okoz megbetegedést, hanem a tuberkulózisnak a népesedés szempontjából fontos alakja ismételt infekciók eredménye.”

A tuberkulotikus megbetegedés veszélye tehát ezek szerint ott fenyegeti legnagyobb mértékben az egyéneket, ahol a beteggel való érintkezés eshetősége a legnagyobb. Ezért az ország gümőkóros térképének megrajzolásánál figyelmünket a népsűrűsége is ki kell terjeszteni, vagyis a gümőkóros halálozások számát, a terület nagyságával is kapcsolatba kell hoznunk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha bizonyos nagyságú területen több gümőkóros beteg él, úgy azon a vidéken a mérgezés veszélye inkább fenyegeti a lakosságot.

Ily alapon vizsgálva a gümőkór területi alakulását, azt találjuk, hogy legerősebben fertőzöttek az Alföld vármegyéi. Legmagasabb volt a gümőkóros halálozások arányszáma Pest vármegyében, ahol 100 négyzetkilométerre az 1911—14. évek átlagában 32 halott esett. Pest megye után Esztergom (30,3), Csanád (28,5) és Békés (28) vármegyék következnek. A dunabalszéli vármegyék fertőzöttsége jóval kisebb, mint általában az alföldi vármegyéké s Zólyom, mely az előző számítás alapján a maximumot képviselte, itt csak 21,4 arányszámmal szerepel. Az erdélyi vármegyék közül Maros-Torda (15,2) és Kolozs (16,9) számításunk szerint a kevésbé veszélyeztetett vármegyék közé tartoznak s csak Kisküküllő arányszáma (25⁶) emelkedik most is az országos átlag fölé.

A legkedvezőbb gümőkórhalálozást feltüntető vármegye mindkét számítás szerint Fogaras (2,1; 8,0) s az ezt követő Szeben, Háromszék, Csík, Sáros és Mosón vármegyéknél is csak a sorrendben mutatkozik némi eltolódás.

Idézett viszonyszámaink összeállításánál természetesen figyelmen kívül hagytuk a városok halandóságát s csak tisztán a vármegyék adataira támaszkodtunk. Az utóbbi eljárás nem is alkalmas arra, hogy a városok és vármegyék adatait összehasonlíthassuk, sőt a városok halálozását egymás között is csak úgy lehetne összemérni, ha előzőleg a városokat ipari és mezőgazdasági jellegük szerint megfelelő számú kategóriába foglalnók. Számításunknak azonban megvan az a nagy előnye, hogy a viszonyszámaink mindenkor éreztetik az abszolút számok súlyát is.

Az előbb idézett adatok kivétel nélkül még a háborúelőtti időkre vonatkoznak. A legutoljára megjelent statisztikai évkönyvben, mely az 1914. év adatait foglalja össze, még a háború gümőkóros halálozásunknál nem éreztette hatását. Kétségtelen azonban, hogy a harcterek emberfölötti fáradtsági és nélkülözései növelik katonáinkban a gümőkóra való fogékonytágot s a fertőzés lehetősége pedig a kaszányák és fedezékek lakóját lépten-nyomon fenyegeti.

A rokkantügyi hivatalnak az 1915. évi szeptember 30-iki állapotról vonatkozó összeállítása szerint a Monarchia kórházai-ban ápolt magyar honos idült belbeteg katonák 41,3%-a gümő-

⁶ Korányi Sándor: *Belorvostani előadások*, III. sorozat

kóros volt. Későbbi időkből nincsen adatunk, valószínű azonban, hogy a viszonyok folytonosan rosszabbodnak.

Mivel a hadrakelt seregben — amint már említettük — a mezőgazdasági munkásnép számarányánál nagyobb százaléokban szerepel, a gümőkóros fertőzés veszélye is népesedésünk torzját fenyegeti legerősebben s a fertőzés terjedésének önmagát gyorsító folyama a jövőben itt ütközik legkevesebb akadályba. Míg ugyanis a tehetős osztályok betegeiket szanatóriumokban helyezik el s ezzel a fertőzés forrását mintegy kiküszöbölik környezetükből, a zsúfolt lakásba visszatérő gümőkóros munkás, aki esetleg nyolc-tizedmagával alszik egy szobában, menthetetlenül fertőzi családja tagjait. A proletárnépnél tehát az az emberpusztulás, amely a háború kitörésével megindult, ha tétlenek maradunk, a háború után is folytatódni fog s évről-évre növekedve, népünk törzsének életerejét veszélyezteti.

Nem lehet feladatunk részletezni a csecsemő- és gümőkóros halálozás elleni küzdelemnek ismert és kipróbált eszközeit. A statisztikus boncolókése feltárja a sebeket s megmutatja a bajok forrását és okait; ha ezeket pontosan ismerjük, önként kínálkozik a gyógyszer, amellyel a kóros folyamatot megállíthatjuk. Elvesztett népünk pótlása nem könnyű feladat, de nem is lehetetlen. A megoldáshoz újabb anyagi áldozat szükséges, de ha voltak milliárdjaink a háborúra, amelynek minden napja csali romlást és pusztulást hozott, kell hogy legyenek legalább millióink legdrágább kincseinknek, népünk életének megmentésére.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

György János: Gazdasági és erkölcsi feladatok a háború után.

Eheberg körültekintő számításai szerint (1. Theod. Eheberg: *Die Kriegsfinanzen*, 13. Aufl. 9. 1.) a Monarchia hadiköltségei már a múltévi május végéig elérték a 28—29 milliárd koronát. Hadviselésünknek e kettős monarchiára eső havi kiadását — ugyancsak Eheberg becslése szerint — 1300 millió koronára téve, az 1916 május óta lejárt 10 hónap újabb 13 milliárdnyi pénzügyi terhet hozott. Ha ez önmagában is szédületes összeghez hozzávesszük a hosszú hadviselés okozta tényleges károk, veszteségek, a gazdasági tevékenység számos ágának teljes vagy részleges fennakadásából származott hiányok, az esetleges újabb fegyverkezés meg a hadirokkantak, özvegyek, árvák támasztotta igényeket, elkerülhetetlen helyreépítési feladatokat, végül pedig a háború befejeztéig még kiadandó milliárdokat: akkor nem lehet kétségünk afelől, hogy a Monarchia hadikiadása fel fog emelkedni a 60 milliárd koronáig, — amiből bennünket legalább is 20 milliárd fog terhelni. Ez azt jelenti, hogy az államnak elő kell teremnie évente — pusztán a haditeher törlesztésére — 1000—1200 millió koronát, vagyis kétharmadnyival többet, mint amekkora a háború előtt állami bevételeink teljes egésze volt! Nincs ez különben a többi hadviselő államban sem. Sőt — köztudomásúlag — az entente-államok háborús kiadásai még jelentékenyen nagyobbak akár viszonylag, akár abszolúte. Nemde fölülte sajátságos hát az a jelenség, hogy államférfiak, nemzetgazdászok, akik a háború alatt is ráérnek terjedelmes köteteket írni elméleti vagy kis jelentőségű problémákról, ezt a nagy kérdést alig érintik. Szinte hihetetlen, hogy a háborús irodalmi újdonságokat nagy számmal és cenzuramentesen gyűjtő Fővárosi Könyvtár egész anyagából egyetlenegy ilyen tárgyú nagyobb tanulmányt bírtam kihalászni. Ea a mű az angol Fabius-Társaságnak vonatkozó értekezéseit tartalmazza Sidney Webb szerkesztésében.¹

Minek tulajdonítható ily nevezetes közérdekű kérdésekben ez a mélyes hallgatás?

A leginkább konzervatív hajlamú szakemberek is belátják, hogy a háborús terhek az államot olyan nehézségek, olyan gazdasági akadályok elé állították, amelyekben a régi, megszokott módokon egyáltalán túl nem teheti magát. „Bármiképp

¹ *How to pay for the war: being ideas offered to the Chancellor of the Exchequer by the Fabian research department.* Ed. by Sidney Webb. London: Fabian bookshop 1916. XIII, 278, XII. 1.

alakuljon az államháztartás jövője, azt apodikticitással lehet kimondani, hogy a megnövekedett óriási kiadások fedezetét egyedül adókkal és az adókulcs emelésével biztosítani nem lehet.² Ha adókkal az állam nem segíthet magán, másfelől nyílt vagy burkolt devalvációval sem kívánja polgárait tulajdonuk tetemes részétől megfosztani, akkor nyilvánvaló, hogy csak a gazdasági, a termelési rendbe leendő mélyreható beavatkozással lesz képes kötelezettségeinek megfelelni. Ez a szükség most — a háború okozta közvetlen kényszerhelyezeten kívül számos más okból is oly emberfölötti erővel szorítja az államot e beavatkozásra, hogy talán épp e világtörténeti fordulópont küszöbön állása az, ami az egyébként érthetetlen hallgatást magyarázza. Most a tettek idejét éljük. Mint minden a mostanihoz hasonló nagy események, ezek is nagy átalakulásokat hoznak. Amde az elmélkedő, írogató emberek nem merik kimondani, nem merik leírni, nem merik végiggondolni a cselekményeket, amelyeket az államügyek intézéséért felelős személyeknek az állami létfenntartás parancsoló szükségéből végre kell majd hajtaniok.

A lépés, amire most az állam szorítva van, nem kevesebb, mint a tulajdonnak s azzal együtt a termelésnek fokozatos, rendszeres szocializálása, vagyis az állam minden polgárának a termelés eszközeihez, javak kollektív birtokához s ezzel a fokozottabb termelés alkalmához való hozzájuttatása.⁸ Elkerülhetetlen a közjólét emelésével együtt az igazság ügyét is előbbre vivő e korszakalkotó lépés azért, mert annak megtételét a tényeknek nemcsak pillanatnyi, hanem egyszersmind általános világtörténeti logikája is követeli.

Bármint igyekezzék a történelmi materializmus — a hitélet jelenségeit a gazdasági és politikai rend értelmi függvényeként minősítve — kétségbevonni vallási vagy erkölcsi tényezőknél a társadalmak belső szerkezetére lassan, de az anyagi tényező-

² *Pénzügyi Szemle*, IV. köt. 4. sz., 283. 1.

³ A S. Webb kiadásában megjelent idézett mű tanúsága szerint is igen tanulságos az idők jeleként azt látnunk, hogy az az Anglia, mely a nálánál tovább szocializálódott kontinensi államokkal szemben az individualizmusnak klasszikus típusa s tanító mestere volt: ez az Anglia önhitt büszkeségét legyőzve, a kontinensi államok berendezkedéséből veszi az állami szocializmus leckéit. Hogy a legkevésbé kívánatos téren, az általános hadkötelezettség bevezetése terén ez irányban pár éven belül mennyire haladott, azt mindannyian igen jól tudjuk. Komoly előkészületek történek azonban a gazdasági élet igen fontos tényezőinek államosítására is, — úgy hivatalos, mint társadalmi oldalról. A Webbék könyve — a Fabius-Társaságnak ismert, sőt nevével is feltűnően hirdetett mérséklete dacára — külön, kitűnő tanulmányok eredményeit összegező fejezeteket szentel a postaszolgálat állami fejlesztése, a vasúti és csatornái szállítás államosítása, a szénbányászat államosítása, a biztosítás államosítása, végül a nem saját keresetből eredő nagy jövedelmek 80 százalékig emelkedő összegének az elvonása ügyében. A javaslatba hozott intézkedések egy része nálunk már régebben meglévő állapotokat kíván Angliában is meghonosítani, más része túlmegy az állami jogkörnek nálunk ismert korlátain s különösen az adópolitikában intézményesen kívánja elismertetni azt az elvet, miszerint a tőkék jövedelmeinek a forrása elsősorban nem maga a tőke, hanem a tőkét gyümölcsoztető, a tőkék gyü-

kénél is nagyobb ellenállhatatlansággal gyakorolt átalakító hatását: ez az átalakító hatás minden idők nagy társadalmi-fejlődési mozzanatainak legfeltűnőbb egyetemes ténye. Emiattuk a nagy mozzanatok közül is csupán a legnagyobbakat. Kínában — e földön a legrégebb múltat s a legnagyobb népességet, felölélő birodalomban — a birodalom mai egységének a kialakulása a Kr. előtti harmadik század második felében, a 246-tól 210-ig uralkodott Cse-Hwang uralma alatt következett be. Az egységesülésnek ezt a korszakát — a VII. századtól kezdve — a Lao-cse, Kong-cse és Meng-cse fenséges univerzalista erkölcsi tanítása készítette elő a köztudatban és népakaratban. A Kr. előtti 289-ig élt Meng-cse különös kedvteléssel régi mondásként idézi a kínai népfenség alapjául szolgáló e tételt: „Az Ég úgy lát, amint a nép; az Ég úgy hall, miként a nép.”⁴ Politikailag mit jelentett az Égnek a nép által nyilatkozó ez a szava és akarata? E kérdésre szintén Meng-csetől kapunk feleletet a Slanggal, Liang tartomány királyával folytatott párbeszédéből. A fejedelem ugyanis azt kérdezte a bölcstől:

„Miként lehetne a birodalomnak megerősödni?”

— Én (Mengcse) így válaszoltam: Egyesítéssel erősödik meg a birodalom!

„Ki képes azt egyesíteni?”

— Aki nem találja örömét az emberölésben, az képes egyesíteni.⁵

A kínai óriási birodalmi egység kifejlődésével egyidejűleg keletkezik Indiában a terjedelemben és népességben a Kinához hasonló, Asóka alapította, nagyszerű birodalmi egység. Ez egységnek a kialakítása összeesett a politikailag egyesített népeknek a Buddha erkölcsi tanaira való megtérítésével. A politikai egység addig tartott, amíg az emberek lelke a buddhizmus lelki varázsa alatt állott. A buddhista eszmék

mölcsozésére alkalmat nyújtó társadalom és állam egésze, — minek folytán a tőkejövedelem oroszlánrésze is jogosan csak a társadalom, az államot illetheti. Az egész műnek különösen ez az utolsó része érdemli meg különös figyelmünket. Ebből ugyanis megláthatjuk, hogy az angolok adópolitikája a kis egzisztenciák embereséges kímélésében s a teherbírók súlyosabb terhelésében máris mennyire túlhaladott azon a mértéken, amelyet a mi nagyuraink lelketlen vakságukban bár csak meg sem közelítenek, — jóllehet a kis egzisztenciák létminimumának a kímélése a nemzeti termelő erőnek s ezzel a jövedelmi forrásoknak a kímélése. Angliában már az 1916/17. évi adózás szerint a jövedelmi adó a fontonkénti 2,3 pennyről a 99,7 pennyre, vagyis több mint negyvenszeresére emelkedik. A legalacsonyabb adó — ami nincs egészen 1% — a 131 fontos (körülbelül 3200 korona) jövedelemmel kezdődik s a 100.000 fontnál 41-nél magasabb százalékot ér el. E progresszivitás jelentőségének teljes méltánylása végett meg kell jegyeznünk még azt, hogy 500 fontnyi évi jövedelmen alul, a családos emberek javára, minden 16 éven alóli gyermek után 25 fontot leszámítanak a jövedelem egész összegéből. A fábiánusok azonban sem e levonással, sem az adóprogresszió mérvével megelégedve nincsenek s a progressziót — pótdók kivetésével — a már lord Courtney által is követelt 80 százalékig kívánják fokozni.

⁴ *Encyclopedia Brit: Muncius.*

⁵ I. I. 5—7. L. *Religionsgeschichtliches Leseb.* 60. 1.

indiai uralmának megszűntével pedig szétmállott az egykor impozáns politikai összetartozás.

A zsidó nép történetében a Jehova-hit kifejlődése és megerősödése egybeesik a Jordán-völgy honalapító elfoglalásával s a zsidó nemzet állami konszolidálódásával. Viszont a zsidó állam akkor omlik végképen össze, amikor a görög-római civilizációval együtt a görög hitetlenség és erkölcstelenség a legmélyebben fészkelte be magát Judeába.

A világhódító Róma annak a közmondásos kétholdas parasztgazdának az erkölceiből merítette bámulatos hatalmát, amelyik legfőbb örömét s megnyugvását gazdasági teendőinek rendes elvégzésében, valamint házi és községi istenei jótetszésének a kiérdemlésében találta. Ellenben a birodalom belső bomlása akkor kezdődik, amikor Itáliát a kisgazdaságok helyett nagy latifundiumok, Róma piacát kenyérért s játékokért ordító lézengők, a törvényhozás és államigazgatás hatalmi polcait pedig kéjekben tobzódó parvenük lepik el.

A középkori bizánci s majd ti német-római birodalom laza egységének alapja elsősorban nem gazdasági érdekek hálózata, hanem a jézusi erkölcsöknek bármennyire torzított, de mégis az egész lakosságra kiható közössége volt. A jámborok a Jézushirdette egyetlenes testvériséget, a hatalom birtokosai az erkölcsi és politikai uralomnak az egész emberiséget egybefogó egyesítését óhajtották legfőbb eszményükként megvalósítani.

Az erkölcsi elveknek és a politikai tömörülésnek ez a kapcsolata legvilágosabb a mohamedánizmusban, amely a vallás-erkölcsi eszméket a legkövetkezetesebben tette a politikai berendezkedés irányeszmévé.

Mi módon jelentkezik nagyjelentőségű erkölcsi igazságoknak ez az egységesítő ereje?

A teremtő eszmék, — bár alakító hatásuk betöltése közben eszményi tisztaságukból kivetkőznek, mindenkor a kötelességek köreinek nagyarányú kiszélesítése nyomán a jogkörök hasonló kiszélesítését hozzák. Kínában a nép az Ég akaratának képviselőjévé s ezáltal az állami jogrend leghatalmasabb ellenőrzőjévé akként lesz, hogy az uralkodót az egységesülés belső és külső ellenségeinek legyőzése útján az egység megalkotására segíti, az egységet megalapítja. Indiában a buddhizmus kebelében egyesülő népek korlátozzák önálló államalkotási igényeiket s érdekeik ez áldozatulhozásának jutalmaként nyerik meg a sokkal nagyobb egységbetartozás előnyeit. A zsidóknál ismét az egyistenhitű nemzeti önállóságért vívott nehéz küzdelemben való részvétel tette a választott nép minden fiát Jehova egyenlő-jögu gyermekévé. Rómában a későbbi Róma nagyságát megalapozó egységesítése a patriciusok és plebejusok előbb ellen-tesés közjogi kategóriáinak a plebejusok katonai és közgazdasági (*jus commercii*) szolgálatának előzetes igénybevétele után következhetik be. A középkori germán-latin császárságnak első germán polgáraivá azok a „barbárok” lesznek, akiket a római légiókba, a megritkult sorok kitöltésére a birodalom védelme végett felvesznek.

Ezekből s az ezekhez hasonló tényeknek kimeríthetetlen tömegéből, a történelem logikája szerint félreismerhetetlenül folyik két következtetés. Az egyik, hogy állami és társadalmi erkölcsöknek a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavai

alatt már a francia és az ezt követő más forradalmak által világgá kiáltott tökéletesbülésének be kell következnie. A másik az, hogy amennyiben az államok polgárai eddigi teherviselésükkel a politikai mellett a gazdasági egyenjogúsításra is rá nem szolgáltak volna, az utolsó évek véráldozatával kétség-telenül rászolgáltak. S mivel a belső gazdasági és politikai egyenjogúsítás a kapitalista, hódító imperializmus kiküszöbölésével — az államok nemzetközi egyenjogúsításának s ezzel a béke állandósításának is mellőzhetetlen előfeltétele: az államnak kétszeres érdeke ez előfeltétel megvalósításáról gondoskodnia.

A természeti jogokat: az élethez, a személyes szabadsághoz és méltósághoz, a lelkiismeret szabadságához, az egyenlő állami elbánáshoz való jogot már jó pár évszázada iktatgatják nagy és kis államok alaptörvényeik közé. De ott is, ahol — miként nálunk — természetjogi alapelveket törvénykönyvekbe nem iktattak, az élethez való jognak a polgár minden más jogánál erősebb voltát ugyancsak régóta elismeri s megerősíti a törvényhozás a gyilkosságnak minden más magánosok ellen elkövetett büntetnél súlyosabb büntetése által. Ha már a jogrend annyira fejlődött, hogy e tekintetben sehol egyetlen művelt állam sem tűr el semmi kivételt: akkor lehetetlen az államnak tovább is tétlenül szemlélnie azt, hogy szűkkörű jogrend ellenére burjánzó tág gazdasági anarchia a polgárok nagy tömegeinek az élethez való jogát a termelés és fogyasztás eszközei fölött gyakorolt magántulajdoni uralommal éppúgy semmissé tehesse, mint jogrend hiányában zsványok fegyveres bandái. Egyszóval az adóztatáson és védkötelezésen kívül is a polgárok életébe annyi minden eszközzel beavatkozó állam nem nézheti soká el az élethez, való jognak milliók számára olyan fokra való alacsonyítását, amelyben ez a nyomorhoz és a nyomor okozta, minden más halálennél gyötrelmesebb halálhoz való joggá válik. Nem nézheti el ezt különösen azért sem, mert már nemzedékek óta a lélek szellemi és erkölcsi javait ismerik el világszerte az ember legmagasabb becsű értékeiként, holott ez értékek kifejlesztését mi sem gátolja inkább, mint akár kiváló értelmi erőknél mint a nyomor okozta alárendelt létfenntartó munkában való kimerülése, akár nagybecsű szellemi képességek kibontakozásának vagyoni eszközök hiánya okozta megghiúsulása. Míg másfelől, amint a nagy nélkülözés a szellem, úgy a nagy bőség a jellem legkiválóbb tulajdonai kifejlődésének állandó akadályai.

Valahára az államok már kezdik világosan belátni azt, hogy nemzetközi magaviseletük nemcsak a saját polgáraiktól általuk megkövetelt magaviselettel, hanem saját életcéljaikkal is homlokegyenest ellenkezik, mert a mások gazdasági és erkölcsi megsemmisítésére irányuló militáris politika a társai letiprásában némi sikert elérő államokra nézve is egyre elviselhetetlenebbé teszi a háborús államrendszert. Amde ha az államok világos belátásuk szükségképeni következményeit levonják — amit pedig levonni előbb-utóbb kénytelenek lesznek —, akkor kényszerülnek e rendszer legerősebb támaszán: a tulajdonnak akár állami, akár egyéni kizárólagos (magán) jellegén is változtatni. Rákényszerülnek erre azért, mert amint a kizárólagos tulajdon a zsákmányoló és öldöklő harcias állami

I

szervezkedés szüleménye, úgy az államok is a saját öngyilkos zsákmányoló és öldöklő jellemükkel csak a tulajdonnak hasonló bélyeget viselő jellegének a megváltoztatásával változtathatják meg. A tulajdon, különösen annak legsajátosabb faja, a földtulajdon, a régi és modern államokban egyaránt magára a honalapító államalkotás tenyérére vezetendő vissza. Ez a tulajdonképző pedig — köztudomásúlag — az államterület előbbi lakóinak lemeszárlásából vagy szolgaságra vetéséből s földjeiknek és javaiknak a meszárlók és szolgaságra vetők közötti felosztásából állott. A „kultur”-államok e velük született, a legkegyelenebb vérengző fenevadakéval egyező, de a vadállatokét méreteiben sokszorosan felülmúló könyörtelen jellemüknek kifejezőiként használják címereikben „legfenségebb” állami szimbólumokként a vérszomjas ragadozó állatoknak a természetnél is sokkal félelmesebbé torzított képeit. E pusztító kegyetlenségnek belső intézményes kifejezője és fenntartója a (magán) tulajdonnak az a kizárólagossága, miszerint a tulajdonosokat semmi jogi kifogás nem érheti akkor, amikor a népek millióitól a jólétnek és bőségesebb termelésnek, vagy éppen a pusztta létfenntartásnak az eszközeit is elvonják s embertársaikat százezrével kárhóztatják inségghalálra. Innen érthető az, hogy a tulajdon érzéke s ezzel együtt a hódító imperiális politika a rómainál meg az angolnál, annál a népénél fejlődött a legnagyobb tökéletességre, amelyik más népek államiságának megsemmisítését, javainak kifosztását a legnagyobb terjedelemben s a legnagyobb művészettel gyakorolta. Ellenben a tulajdon kizárólagosságának a ridegsége, valamint a hódító politika elvakult vadsága ott a legcsekélyebb, ahol — mint például Indiában vagy Kínában — a más nemzetek megsemmisítésére vagy kifosztására a legkevesebb alkalom volt. Nyilvánvaló tehát, hogy ha az állam — bevallott szándéka szerint — békésre akarja változtatni gazdaságilag lehetlenné vált további háborús magaviseletét: akkor az államnak legelső feladata kioperálni saját testéből azt a fekölyt, amely a kapzsiság, az irigység, az önhitt elbizakodás, a szolgatartó úri gög állandó kútforrása és a háborukat is csak e vétkes egyéni szenvedélyeknek államilag szervezett tömeges, művésziesen hatványozott kitöréseiként idézi elő.

Mindezek dacára világos tudatában vagyunk annak, hogy az államfejlődés e hátsó, elvi mozgóatói csak elkerülhetetlen kényszer nyomása alatt képesek irányító hatásukat érvényesíteni. Szerencsére, habár nem a kormány és pártja, de legalább az ellenzéki csoportok mostani helyzetüknek ilyen, fejlődésre kényszerítő ellenállhatatlan nyomását határozottan felismerik már Magyarországon is.* Az ellenzék már nálunk is egyhangúlag hangoztatja azt a meggyőződését, miszerint hazánkat a teljes gazdasági bukástól csak mélyreható szociális reformok képesek megmenteni. Ezek között első helyen áll a nagybirtokoknak kis kollektív gazdaságokká leendő felparcellázás végetti kisajátítása. Hogy ezzel új állami pénzforrások lennének nyithatók, a mezőgazdasági termelés pedig meg lenne kétszerezhető, azt valószínűvé teheti az itt következő rövid vizsgálódás.

* A cikk a Tisza-kormány bukása előtt íródott.

Hogy az államnak egyik legfőbb államgazdasági érdeke a népesség s ezzel együtt a kis existenciák szaporodási feltételeiről való gondoskodás, arról könnyen meggyőződhetünk, ha összehasonlítjuk az egyenes adók hozamának mennyiségét és emelkedési mérvét a fogyasztási adóknak sokszorta nagyobb összegével és emelkedési mérvével. A fogyasztási adók magasra emelt hozamának legnagyobb része ugyanis a viszonylag jó módban élő apró emberek millióinak nagytömegű fogyasztásából mindig biztosan kihozható s a népszaporodással önkényt duzzad, holott a birtokokra, tőkékre, keresetre vetett egyenes adók a nagy adóalapoknak viszonylag mindig csekély számánál fogva, s az általuk kifejtett nagyobb adóvállalási ellentállás következtében, sohasem duzzaszthatók oly könnyen és oly magasra. Ebből az következik, hogy az államnak kötelessége minden lehető módon a népszaporodási feltételeket megkönnyíteni. Ez viszont a miénkhez hasonló mezőgazdasági államban csak — a kormányelnök által is elnéptelenítőnek elismert nagyüzemek felaprózásával s a földművelés belterjessé fejlesztésével érhető el. Az üzemaprózás és művelésbelterjesítés ez együttes közgazdasági hatásának a szemléltetése végett érdemes idéznünk a békés berendezésű és ilyen irányú gazdasági politikájukat már régebben üzött Dánia, valamint Svájc példáját.

Dániánál nagyobb terméketlen területe Európában még csak néhány kis államnak van. Az állam azonban nagyszabású telepítési tevékenységhez látott oly eréllyel, hogy 1900 áprilistól 1915 márciusig 45 millió koronát meghaladó kölcsönösszeggel 7632 kisgazdaságot létesítettek.⁶ Ez akciónak a jelentőségét akkor méltányolhatjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy ez a parcellázó telepítés abszolúte is messze felülmúlja azt, ami Magyarországon ugyanez idő alatt létesült; Dániának 3 millióinál kisebb — népességéhez viszonyítottan pedig a mi hazai akciónknál igen sokszorta nagyobb s a hatalmas orosz telepítéssel vetekszik. Svájcban a birtokelosztás — mivel ott a 4 millióinál kevesebb lakosságból mintegy 2 milliót, körülbelül 300.000 kisbirtokos, képvisel — régi időktől fogva eléggé egyenletes. Azért itt nem volt szükség a telepítésre. Azonkívül meg kell jegyeznünk, hogy Dániában a földműves- és kertészeti iskoláknak a száma már 1913-ban elérte a 19-et, közel harmada annak, amennyi (66) ugyanakkor a sokkal inkább földműves jellegű és nyolcszorta nagyobb terjedelmű Magyarországon működött. Svájcban az ilyen iskolák növendékeinek a száma 1912-ben 1161 volt, ami a népességhez; és területhez viszonyítottan szintén messze felülmúlja a mi hasonló intézeteink növendékeinek a számát. Ugyanakkor azonban Svájcban már fennállott a lányok gazdaszoni kiképzésére is 448 háztartási iskola. S most vessünk egy pillantást hazánkéval szemben a két állam népesedésére, — nem felejtve el azt, hogy Svájcnak a területéből is 28%-nál is több a teljesen terméketlen, holott nálunk csak 2,8% az ilyen terület.

Magyarországon az átlagos népsűrűség (angol négyzetmértföldenként számítva) 1900-ban 154, Dániában 1901 elején 160, Svájcban pedig 207-5 volt. Tíz évvel később a népszámlálás eredménye Magyarországon 166, Dániában 178, Svájcban meg

⁶ L. Kenéz: *Nép és föld*, 218. 1.

234 főnyi népsűrűséget mutat. Eszerint amíg a 20—30% terméketlen területtel küzdő Dánia és Svájc földje képes volt 18, illetve 26,5 főnyi népszaporulatot a magyarországinál nagyobb jólétben fenntartani: addig Európának a legdúsabb földdel megáldott országában, Magyarországon csak 12 főnyi népszaporulat volt képes önfenntartási eszközeit megtalálni, a többinek vándorbotot kellett fognia, a békésebb és boldogabb Amerika felé. Hogy a népsűrűsödés akadályozásának, valamint a kivándorlásra kényszerítésnek a harcias feudális politikai és gazdasági szervezet mellett legfontosabb tényezője a nagybirtokok, annak az üzemberekezésből is önként érthető igazságát igen meggyőzően kimutatta Sering Poroszország nagybirtokos részének elnéptelenedéséről írott tanulmányaiban.⁷

A kisbirtokrendszernek a nagybirtok feletti előnyei a termelékenység szempontjából eléggé ismertek ahhoz, hogy itt leírásra ne szoruljanak. Hátrányai közül a legfontosabbakat az üzemberekezésben a nagyobb intelligencia és nagyobb tőke meg a tökéletesebb technikai berendezés hiányát a kisgazdaságoknak termelészövetkezeti szervezetekben való egyesítésével és magasabb képzettségű szakember vezetése alá rendelésével éppen nem nehéz ellensúlyozni. Emellett a cseléd- vagy napszámomunkásnak szabad termelővé önállósulása s ezzel együtt az ő egész családjának a termelésben való állandó, ön jogú részvétele a kisgazdasági rendszernek a nagygazdasági fölényt egészen olyanszerű fölényt biztosít, amilyen a némi önállóságra berendezett jobbágygazdaság volt a termelő munkást minden önállóságtól megfosztó rabszolga gazdasággal szemben.

E tételt a birtokmegosztásnak és az állam közgazdasági produktivitásának az összevetésével világíthatjuk meg. Magyarországon (az 1895. évi kataszteri felvétel szerint) a birtoktulajdonosok összes számából (2.795.885) 1%-nyinál kevesebb (24.774) birtokosnak a kezén volt a művelhető területnek 45,4%-a. Holott a birtokosoknak 99%-nál nagyobb tömege a területnek felénél nem sokkal nagyobb része (54,6%) fölött rendelkezett. Dániában az egyenletesebb birtokmegosztás és a fölötté nagy gazdaságoknak igen csekély számánál fogva a közép- és nagygazdaságok együttes arányszáma a kis- és törpegazdaságok együttes arányszámával szemben (3,5 az előbbi, 96,5 az utóbbi szám) a magyarországinak négyszeresét meghaladja, Svájcban, ahol a népsűrűsödés oly feltűnően rohamos, Mezőgazdasági nagybirtok alig is akad. Annál nagyobb azonban a középgazdaságok száma. Míg minálunk a törpegazdaság a legtöbb (száz közül 52,23), addig Svájcban száz közül csak 39 a 3 hektárnál kisebb gazdaság, a többi 61 pedig közép- (és nagy-) gazdaság.⁸ A tájékozódás nagyobb teljessége végett említsük meg még azt, hogy egy négyzetkilométer szántóföldre Dániában 37,9, Svájcban csak 22,9, ellenben Magyarországon 39,3 kereső őstermelő esik.⁹ Mivel a kövérébb magyar földet fogyóbb munkaerő műveli, ennek mindenestre többet kellene teremnie, mint a kevesebb kéz által művelt silányabb dán

⁷ L. különösen: *Die Verteilung des Grundbesitzes und die Abwanderung vom Lande*. Berlin, 1910.

⁸ Kenéz: *Nép és föld*, 356. 1.

⁹ Kenéz: *Nép és föld*, 13. 1.

vagy svájci földnek. Ennek dacára amíg Svájcnak a kivitelében 1899-től 1909-ig az élelmicikkek összes értéke 11%-ról 13,2%-ra emelkedett, addig az Osztrák-Magyar Monarchiában ez az arányszám — a magyar kivitel rovására — 17,9-ről 10,9-re süllyedt. Ugyanez idő alatt monarchiánk összkivitelének az összehozatalához hasonlított értéke 403 millió deficitet ért el, holott Dániában a kivitel és behozatal emelkedése közötti különbség 19 millió behozatali többletet mutat.¹⁰

Mivel Magyarország nemzetközi kereskedelmi mérlegének a romlása, az ország rohamos eladósodása külön hazánkra nézve nem kedvezőbb, hanem kedvezőtlenebb, mint a Monarchia egészére nézve, ebből világosan következik, hogy hazánk a közgazdasági bukás ijesztő örvénye felé már akkor is feltartóztatlanul közeledett, amikor a nagy háború szelei még meg sem indultak. Ez okból most azoknak, akik embertársaik testi és gazdasági áldozatul dobása árán kezükben tartják az évezredek óta megszokott, de soha emberségessé nem tett öldöklő hatalmat: azoknak most jól meg kell gondolniok, nehogy az öldöklés meg a kizsákmányolás erkölcséhez való további oktalan ragaszkodással úgy megingassák az állam-épület anyagi alapjait, hogy e megingás rombadöntse az egész államépületet s épp a gazdasági és politikai hatalom birtokosait sújtsa a legfájdalmasabban.

Ha politikában lehetne erkölsről beszélni, akkor azt mondhatnók, hogy miután most az egész ország népessége oly áldozatkészen részt vett a hon védelmében, mint századokkal előbb a nemesség: most az uralkodóosztálynak éppúgy erkölcsi kötelessége megosztani az ország egész népével a jogok és javak élvezetét, amint azt a középkorban az uralkodók megosztották a nemességgel. Am, ha az erkölcsi érzés nem is, az állampénzügyi kilátások elég hatásosan szoríthatják az illetékeseket e fejlődésre. E lépésre való önelhatározásnál megnyugtatóul szolgálhatna az, hogy annak legnehezebb része: a tulajdon szocializálása is szerzett jogoknak csekély csorbításával — a magánöröklés eltörlésével — viszonylag könnyen keresztül lenne vihető. Ezzel kezdetét venné nagy kulturális és gazdasági problémáinknak emberséges megoldása, mert mindenki azzal az egyenlőséggel indulhatna neki legmagasabbra becsült erkölcsi és szellemi képességei kifejlesztésének, amire a természet utján Isten ujja mindannyiunkat utasít azzal, hogy e földre magunkkal csak velünk született hajlamainkat hozhatjuk s innen legfeljebb csak lelkünknek a kincseit vihetjük el, amikor a földről távozzunk.

¹⁰ V. ö. *Statistical abstract*, London 1911. 95, 98, 222. 246. I.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Egy bátor ember: a Nicolai-eset.

A 93 német professzor hírhedt és sok port felvert felhívása óta általában nem lehattunk nagyon jó véleménnyel a német tanárok objektivitása s bátorsága felől. Ezt a rossz érzésünket enyhítette ugyan néhány szép és emberséges ellenvélemény nyilvánítása, azonban egyik sem volt elég energikus s határozott ahhoz, hogy kellőleg ellensúlyozhatta volna az objektív, szellemileg semleges: Európa közvéleményében a német professzorok méltatlan tömegmegnyilvánulását. Most azonban a független gondolkozásnak s a meggyőződésért tette kész akaratnak oly szép, imponáló megnyilatkozása fekszik előttünk Nicolai professzor könyvében és férfias, bátor magatartásában, hogy elfeledjük a háborús pszichózis elvakultjait s megindulással üdvözljük benne az igazi német igazságos és humánus szellem folytonosságának megőrzőjét. Nem mintha azzal a kétségbeejtő hittel volnánk elteleve, hogy egyedül áll Németországban, hanem éppen mert ily csattanó megjelenését egy lassan, de hatalmasra felgyülemlett tömegmeggyőzés erőszakosan visszafojtott megnyilatkozásának merjük érezni.

Orvosprofesszor F. G. Nicolai a fiziológia tanára a berlini egyetemen, mint szívspecialista a császári udvar orvosa, aki a német császárnét hosszú betegségében kezelte. 1915 nyári félévében előadásokat kezdett a berlini egyetemen *A háború biológiája* címmel, melyre igen sok hallgató iratkozott be. Néhány előadás után, mint orvost, behívták katonai szolgálatra, távol Berlintől, Graudenz kórházába, miáltal lehetetlenné tették az előadások folytatását Minden felszólalás eredménytelen maradt. A graudenzi kórházban többször tett elítélő nyilatkozatot a háborúról, melyek felsőbbse tudomására hozattak. Császári orvosi minősége legmagasabb beavatkozás folytán ez esetben még megkímélte a további zaklatásoktól, amint azonban újból kifejezést adott háborúellenes meggyőzésének, a katonai eskü letetését kívánták tőle. Minthogy azonban a fennálló törvények szerint erre nem volt kényszeríthető, háborúellenes meggyőzéseire hivatkozva, megtagadta az eskü letételét. Semmi fenyegetés sem használt s a kiváló tudós, a császárné orvosa katonai engedetlenség miatt törzsorvosi rangjától megfosztatott, egészségügyi közkatónává degradáltatott s Danzigba helyeztetett.

Az üldöztetések azonban nem tudták elnémítani Nicolai professzort. Tovább haladt a meggyőződése által diktált úton s mivel ajkát elnémították, az írásban keresett utat meggyőzései hír-

detésének. Mert mint mondja: „Azt hiszem, hogy éppen e nagy háború alatt kell a béke könyvét megírni, Európa testvérháborújában kell az egységes Európa gondolatát hangsúlyozni.” Svájcban megjelent vaskos könyvét (*Biologie des Krieges*. Zürich) a német tudomány jó hírének megmentésére írta. Mert, mint a szerző bevezetésében kiemeli, a könyv megírására a 93 német professzor 1914. évi felhívása ösztönözte. „Mivel ez a felhívás alkalmas arra, hogy tudományunk dicsőséges múltját meghazudtolja, a haza és az emberiség minden barátját tiltakozásra kell hogy szólítsa.” Nicolai már 1914 októberében ellennyilatkozatot akart kiadni az aláírók között szereplő W. Foersterrel és Einsteinnel. Ez azonban elmaradt. Helyette jött most ez a könyv, tudományos érvelés a tekintélyi megnyilatkozás helyébe.

Nicolai könyve elsősorban azok ellen irányul, akik a darwinizmus elferdítésével a háborút természetes törvényszerűségnek hirdetik, melynek az emberi társadalom élete, tehát a politika is alá van vetve. Németországban nagyon elterjedt tan, az úgynevezett antropológiai iskola a társadalmi darwinizmus tévedését hirdeti s az alldeutschok, a háborús nagyipar és a Treitschke-féle történeti felfogás tudományos szövívőjévé játssza ki magát. Németországban az egyetlen Ostwaldon kívül egy természettudós sem fogott tollat e tan ellen. Annál többen a külföldön, Novikov, D. Starr Jordan, Havelock Ellis, hogy csak a legnagyobbakat említsük.

A háborút az emberek csinálják, mondja Nicolai, tehát a háború nem természettörvény, a világrendnek nem szükséges eleme. A háborúskodás ösztön. De nem minden ösztön hasznos és helyénvaló, vannak atavisztikus ösztönök is, mint például a lepke ösztöne, mely a világosság felé hajtja, mely akkor keletkezett, mikor még nem volt lámpa, melyben eléghetett volna. S az az állatfaj, mely téves, elavult ösztöneit követi, elpusztul. Az ember mind-egyedül azért tartotta fenn magát, mivel úrrá tudott lenni ösztönei felett s a téveseket helyesekkel tudta pótolni.

A létért való küzdelem: küzdelem energiatöbbletért. Energia azonban óriási mennyiségben van még felhasználatlanul a természetben. A föld összes állati lakói alig húszezred részét használják fel a meglévő energiának. Az energiaszerzés legcélszerűtlenebb módja a másoktól való rablás, különösen az emberre nézve, akinek nagyszerű eszközei segítségével határtalan mennyiségű energiát van alkalma saját céljaira használni. Téves tehát az a tan, mely a létért való küzdelem szükségszerű következményének egymás agyonverését tanítja. A gép az ember létért való küzdelmének eszköze, *a gép győzelme „az egyetlen lehetséges győzelem, melyet az ember a létérti küzdelem általános törvényei szerint ma még egyáltalán kivívhat”*. A létért való küzdelem nem egymás ellen, hanem a környezet ellen, nem az ember háborúja az ember ellen, hanem az ember harca a föld és erői felett való uralomért — ez a tudomány utolsó szava.

Rámutat Nicolai a háború visszaszűntetésére, az emberi

nemet elkorcsosító hatására. „Az okosak minden győzelme a buták felett haladás, pozitív kiválasztás jele, a buták győzelme az okosak felett visszaesés.” Ám az erőszak előtérbehelyezése megakadályozza az okosak győzelmét. A háború tehát nem lehet pozitív kiválasztó tényező, hanem elkorcsosító, ami oda vezet, hogy a kultúremlékek elpusztulnak s a nagycsontú emberek megmaradnak. Semmi sem mutatja jobban a háború célszerűtlenségét, mint az, hogy az emberiség egészséges részét elpusztítja, a tökéletlenebbeket pedig pártfogolja. „A vakok, a siketnémák, a hülyék, a púposok, a skrofulások, a gyengeelméjűek, az impotensek, a paralitikusok, az epileptikusok, a visszamaradottak — az emberi faj e selejtje és hulladéka nyugodt lehet, feléje nem fűtyülnek a golyók, s míg a fiatalok, bátrak és erősek a csatatéren tönkremennek, nyugodtan ülhet otthon odújában s ápolhatja fekélyeit.” A háború kiválasztó hatása bizonyos idő alatt egész automatikusan odavezet, hogy a háborúskodó nép csupa értéktelen egyénből áll.

Annak a közhelynek pedig, hogy a béke elpuhít, a háború ellenben megacélosít egy népet, éppen az ellenkezője igaz. Az angol boxot épp oly eldurvítónak tartjuk, mint a spanyol bika-riadalt, sőt még a footballt is, mert mindegyiknél „gyakran vér foly”. „Csak a véres háború ellen nem szabad beszélni!...” Jean Pault idézi: „A harc acélosodása a háború által nem tart tovább, mint a ruha keményítése.”

Az álmodozóknak, akik „nagy időkről” fecsegnek s a háborútól az emberiség belső értékemelkedését remélik, ezt kiáltja oda: Ez az egész háborútok, melyért hét millió embert megöltetek, tizenny milliőt elnyomítottatok, nem egyéb, mint „értelmetlen játék”.

E gazdag, tartalmas könyvnek részletes ismertetése és kritikája külön helyet érdemel, néhány kiragadott tételével csak jellemezni akartuk irányát s érdeklődést kelteni a könyv és írója iránt addig is, míg behatóbb ismertetésbe mehetnénk.

Dienes László.

A francia szocializmus jövője.

A francia szocialista párt bordeauxi kongresszusa világot vetett nemcsak a párt jelenére, hanem némiképen, szorgosan figyelve, a jövőjére is. Az ismert eredmény annál csodálatraméltóbb, mert a kongresszus vitáit gyakran — igen gyakran zavarok és heves jelenetek tarkították, nem csupán a plénumban, hanem, ami még nyugtalanítóbb lehetett és ami még jellemzőbb: magában a rezulúció megszerkesztésére kiküldött bizottságban is. Ez a bizottság egy hosszú éjszakán és egy egész napon át tartott *séance*-on minden erejét megfeszítette, hogy valahogyan létrehozza a francia szocialista párt egységét. Nem sikerült neki: ez vereség, de vannak vereségek, amelyek többet érnek bizonyos győzelmiéknél és ez a vereség ez utóbbiak közül való. Végeredményben is az egység megvan, hiszen nem volt szecesszió a kisebbség részéről, sem nagyobb arányú kiválás a

többség részéről egyik kisebbségi frakció felé sem. Ma éppen úgy, mint tegnap, vagyis a kongresszus előtt, a francia kamrában éppúgy, mint a szekciókban, nem látunk mást, mint egy *parti socialiste unifié*-t, vagyis egy „egységes szocialista pártot”. Azonban ebben az egységben kikristályosodtak a *tendenciák* a maguk gyógyíthatatlan különbözőségében és ellentétességében. Ha a bordeauxi kongresszuson valaki vereséget szenvedett, úgy a „centralisták” voltak azok, akik egy lehetetlen és hazug „egyetetőséget” akartak volna realizálni.

Egyébként, ha pontosan fel akarjuk becsülni az antagonizmusok súlyosságát és az ezeket most már elfedő „egység” szolidaritását, elegendő azokra a számokra tekinteni, melyek az október 9-iki bordeauxi rezolúciót a rezolúció erejére emelték. Ezeket a számokat az általuk szentesített formulák tartalma szerint kell interpretálni és tekintetbe kell venni a vitákat és a *traktandumokat*, amelyek ezeket előkészítették. Mert vajjon nem hallottunk-e egy notórius kisebbségit. *Valiétet* például, beszédet tartani a nemzeti védelem érdekében, szónokolni a minisztériumban való részvételért és a hadihitelért olyan nyelvezeten, amelynek a többség szívből fakadóan tapsolt? A „kienthaliakkal”, vagyis zimmerwaldistákkal minden kompromisszumtól való félelem kétségkívül nem egy *minoritaire*-t széles koncessziókra készítetett. A valóságban *Presseman* e kisebbségi motió-ja csupán két ponton különbözött *Renaudel* többségi motiójától: *Presseman* az internacionális szocialista konferenciának feltétel nélküli összehívását kérte és Elzász-Lotharingiára nézve megelégedett a *Société des Nations* által garantált autonómiával. Ha ez a két pont nem lett volna benne, úgy a többségi francia szocialisták egészen bátran megszavazhatták volna *Presseman* e javaslatát. A többi pont teljesen az ő szájuk íze szerint volt redigálva. Ügy, hogy a végső, vagyis a hozott rezolúcióra leadott szavazatok eredménye, minden számmal ki nem fejezhető és személyes konzultációnál jobban *aláhúzza a párt megosztottságát* és így árnyékot vet a kijelölt program *tar-tósságára*.

Vonjuk le már most ilyenképen a következtetéseinket a fenti megfontolások alapján:

A francia szocialista párt mandatáriusainak „egyetértése” meg lett hódítva ismét a nemzeti védekezés számára. Igaz, hogy a kienthaliak igen kis száma következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy megkülönböztesse a *nemzeti védekezés legitím és szocialista módját* a nemzeti védelem *kapitalista* és egyéb módjaitól. Mások, *Brizonnal* az élükön, azt tudták állítani és vitatni, hogy a nemzeti védelem immár biztosítva van és Franciaország most már minden veszély nélkül odanyújthatja ellenfeleinek a béke olajágát. Azonban a legszélsőbb kienthaliak is proklamálták az országnak azt a jogát, hogy az agresszió ellen védekezzenek és azt a formulát, amelyet kisebbségiek állítottak fel és amely szerint: „A nemzeti védelem nem szocialista.” éppen azok gyengítették és részben utasították vissza, akiket a szocialisták általános ellenségei azzal vádoltak, hogy ezt a formulát ők tolták előtérbe.

„Egyhangú” volt a kongresszus megnyilatkozása az internacionális szocialista konferencia princípiumáért is és az út-

levelek megtagadása ellen. Csakhogy a szavazatok egyharmad-része a konferenciának feltételek nélküli, a másik kétharmad-része pedig úgy adódott le, hogy követelik a konferencia megtartását, de csak bizonyos feltételek teljesülésétől függően. Ez a többség azt követeli, hogy az internacionális szocialista konferencia alkosson magának ítéletet a háború megkezdéséért való felelősség kérdésében és hogy feladatában ne menjen tovább, csupán a szocialista béke, vagyis a jog békéje koncepciójának definiálásáig. Ugyanez a többség feltételelesen elfogadja a kormányban való részvételt és mintegy háromnegyednyi többség energikusan a hadihitelek megszavazása érdekében nyilvánította meg akaratát.

Végeredményben is, amíg a „többségnek” nevezett frakció, vagyis a Renaudel-szocialisták, nem bírják, csupán a mandátumok gyenge felét, addig a „kisebbségnek” nevezett *valóságos többség* tartja kezében a mandátumok jó kétharmadát. De viszont a többség nem talál már magával szemben egy egységes kisebbséget, egy koherens és kompakt egységet, hanem *három kisebbségi csonkot*, vagy törzset, ha tetszik. Es megállapíthatjuk, hogy ha a kongresszuson mutatkoztak differenciák, ha ezek a differenciák a közeljövőben még inkább ki fognak élesedni, xígy mindez a kisebbség rovására megy és mutatkozik, sokkal inkább, mint a. többség rovására. A zimmerwaldista tendencia letagadhatatlan előrehaladása hatalmába kerítette a tegnap még kisebbségnek nevezett frakciót és érezhetőleg *közelebb vitte a többséghez*, amely ebből a jelenségből *megeősödve* került ki. Igaz, hogy nem annyira a saját progressziója, mint inkább az ellen-ségei táborában uralkodó zavar és fejtelenség révén.

A francia szocialista párt tehát, legalább a látszat szerint, minden kár nélkül tett meg egy igen veszedelmes lépést. Nem került ki a nagy emócióból érintetlenül, de legalább egy őszinte allűrrel. Az azonnali béke hívei, a „kienthali zarándokok”, megmaradtak a saját házukban, amelynek azonban már nem feltétlen urai. A „divíziók” még állanak, de már legalább ismeretese és a keretek ki vannak egészítve: ez nagy mértékben rekompenzál a belső egyenetlenségekért.

De még egyéb tekintetekben is *komoly kötelezettségekkel* tért meg Bordeauxból a francia szocializmus. Kötelezettségekkel, amelyek már *a jövőre*, az egész francia párt jövőjére vonatkoznak. Mint minden más ország pártja, a francia párt is most kezd tulajdonképpen hasznokat és gyümölcsöket szedni a rettenetes haboru tanulságaiból. Az „osztályharcrol” való beszédet a bordeauxi kongresszuson már nem szívesen vették és eredményesen elkerülték... Viszont sokat beszéltek a *Société des Nations*-ról, holott ez nem tisztán szocialista koncepció. Forradalmi hangulat — nem volt, még annyira sem, hogy e helyen beszélni lehetne róla hosszabban. Inkább valami opportunista hangulat látszott hatalmába ejteni a delegátusokat és ez a hangulat lesz jellemző a párt magatartására a közeljövőben, talán később is. Szolidáknak tetsző, alapjában azonban végzetesen megalkuvó argumentumokat hoztak fel a kormányban való részvétel mellett. Egyet feltételezhetünk ennél a pontnál, hogy tudniillik valami kis rejtett ravaszág van a dologban és amikor a francia szocialista párt tagjai részt akarnak venni ismét

a kormányzásban, akkor az a hátsó gondolatuk, hogy olyan erőket hozzanak be, amelyek nemcsak a párt befelé való tekintélyét és befolyását, hanem a kifelé, a francia proletártömegekkel szemben való energiáját is napfényre tudja hozni. Ugyanez áll a hadihitelek megszavazásával szemben elfoglalt, határozottan opportunistá álláspontra nézve is. *Bedouce* „helytelen taktikának” nevezte a hadihitelek ellen való állásfoglalást és akadt egy kisebbségi, aki azt hangoztatta, hogy a hadihitelek meg nem szavazása árthat egyidejűleg: Franciaországnak, a köztársaságnak és a — szocializmusnak!

Ha jól megfigyeljük a bordeauxi rezolúció formuláit, akkor azt látjuk, hogy azok vesztek, sokat vesztek hagyományos merevségükből. Lemondtak vajjon a francia szocialisták arról a szocialista alapelvről, hogy a pártnak lehetőleg magához kell kerítenie az országban a *politikai hatalmat*? Azt hisszük nem, sőt talán igazuk lehet abban, hogy ebbéli törekvésükben teljesen téves útra tévednének, ha kizárnák önmagukat a nemzeti életből. A háború mély és markáns bizonyítékot adott minden állam szocialistáinak arra nézve, hogy be lehet jutni és be lehet érkezni az Internacionáleba anélkül is, hogy a szükséges anyagot kívül hagyják, vagyis, hogy a nemzeti társadalom szocialista anyagát előbb helyes akcióval magukba szívják. Ezek az einelkedettebb elvek és megfontolások vezérlék-e a francia pártot, annak vezetőit, nem tudhatjuk, nem állíthatjuk: óhajtánánk.

Ma még nagyon kétséges és a tapasztalt opportunistá felfogás mellett még valószínűlenebb, hogy a francia szocializmus a háború után *hamarosan* nagy lendületet vesz. Azonnali, nagy lendületet és fényes jövőt várhattunk volna a francia szocializmusnak, ha a párt maga csatlakozott volna az egyetemes béke bármelyik absztrakt ideáljához is, ha érdekmentesen tudott volna fellépni a háborúval szemben. Nem így történt: a szocializmus testestől-lelkestől belekeveredett a háborúba, vezéreinek spontán „loyalitása” és dirigálóinak „bölcssége” folytán. De a francia párt másrésztől egyedül mert nyilvános életet élni a háború alatt az összes francia pártok közül. A francia pártnak kezdettől volt háborús politikája. Kidolgozott és proklamált egy háborús doktrínát. Egyszerre volt patrióta és ellensége minden annexiónak, minden imperializmusnak, a népek minden elnyomásának. Rákényszerítette mindenkire az iránta való ügyelmet, még az ellenfeleire is: a francia burzsoásajtó annyi helyet szentel a francia párt manifesztációinak, mint a szocialistasajtó maga. A francia közvélemény a *félelem és remény* vegyes érzelmével fordul feléje: félelemmel, mert a szocializmus végeredményben is megmarad forradalmi párt mivoltában, amelytől, ha hatalomra érkeznek, féltik a privilégiumos szisztémát, a burzsoáertelemben vett szabad versenyt, de egyszersmind reménnyel is, mert a katonai döntések határozatlansága, lassúsága, sőt kimaradása a meggyötört népeket elkerülhetetlenül azok felé vonzza, akik már jóval a háború előtt bevádolták a fegyveres béke és titkos diplomácia sterilitását és bajszerzői mivoltát, akik más megoldásokat előnyben részesítettek, azon szocializmus és azon szocialisták felé, akik, dacára, hogy résztvettek a nemzeti védelemben, *mégis legalább* annak az összes,

nemzeti erők azonnal bevonása révén való gyors lebonyolítását, a rettenetes küzdelmek prompt befejezését követelték. És az sem kizárt, hogy a fenti kétségekkel szemben, látván a többi pártok fejtelenségét és zavarát, a francia tömegek nem várják, csak a háború befejezését, hogy tömegesen a francia szocializmushoz csatlakozzanak, mások, hogy elismerjék, hogy a szocializmus lesz a holnap nagy politikai ereje.

Zürich, október hó

Dr. Czobor Péter.

Szélgjegyzetek

a megalkotandó többtermelési programhoz.

A hadban álló országok társadalmát ma már csak — vagy még csak — egyetlen probléma foglalkoztatja: a béke. Bár a békét másként értelmezi az angol pacifista, mint a német annexionista, de minden gondolat és vágy egy irányba divergál, minden kívánság a háború megszüntetését célozza.

A háborúokozta gondok és előidézte problémák mellett a nagy tömegeknél majdnem teljesen tartalmatlanul, szinte jelszószerűen él a béke fogalma. De a politikusokban, kiknek a fejlődés hivatásos elősegítőinek kellene lenniök, sem él a háborúutáni állapotok mikéntje és az akkor felmerülhető kérdések megoldási lehetősége oly realitásként, mint amelyek már a mai politikai élet nagy problémáivá válhatnak.

Pedig nyilvánvaló, hogy a háború után nem lehet az országot ugyanazzal az alvókocsis-politikával vezetni, mint annak előtte, de különösen nem lehet a háborúelőtti termelési rend és osztályprivilegiumok fenntartásával az elképzelhetetlenül felfokozódott háborúokozta terheket viselni és elviselni. Mindez és még sok ezzel összefüggő meggondolás minden a jövőbe is néző ember előtt már szinte közhelyszámba megy s még sem történik semmiféle előkészület, még sem indul meg semmiféle nagyarányú társadalmi mozgalom azért, hogy a béke ne *csak* a háború végét, de egyúttal egy, a dolgozó osztályokra nézve, gazdaságilag a mainál kedvezőbb állapotot jelentsen. Ha tudós társaságok folytatnak is megbeszéléseket vagy vitákat a többtermelésről, a kivétel és behozatal szabályozásáról, demokratikus termelésről és elosztásról, ez mindig csak néhány ember figyelemreméltó, de kevésbé figyelt vitája marad. A nép minden országban a háború befejeztét akarja és a kormányon minden országban továbbra is — politizálnak.

De ha el is képzeljük, hogy már a közeljövőben komoly megbeszélés tárgyává teszik és a kormány minden előkészületet meg is tesz, hogy a békekötés esetén a megbeszélés és tervbevett intézkedések azonnal és kellő eredménnyel foganatosíthatók legyenek, — komoly kétségek merülnének fel a tekintetben, vajjon az egyes problémákat, bizonyos osztályérdekeknek megfelelően, nem a reális életből és az összes többi problémák kölcsönhatásából kiszakítva kívánják-e majd megoldani? Mert egy ország gazdasági és társadalmi élete önkényeskedés nélkül nem határolható el térképszerűen önálló kérdések egységeire.

A háborúutáni gazdasági életnek, mondhatni alapproblémájává egy háborúelőtti kérdés, a többtermelés kérdése növekedett ki, mert csak ennek megoldásával tudjuk elképzelni a háborús terhek viselése és az államadóságok törlesztése kérdésének demokratikus megoldását. A dolgozó osztályok teherbírásának s a többtermelésnek más magyar problémákkal való összefüggésére mutat rá egy igen figyelemreméltó cikksorozat, melyet egy vidéki hirlap

észrevétlenségében „A hadigondozás” cím alatt írt meg Brenner Mihály járásbíró. (*Tiszavölgy*, IX. évfolyam 7., 12—15. szám.) Szerző cikksorozatát a háború áldozatai (rokkantak, hadiárva és özvegyek) megélhetésének biztosítása érdekében írta, de ennek kapcsán oly problémákat érint és oly megoldásokra mutat rá, melyek a hadigondozás kérdésén messze túlnőnek.

Vizsgálódásaihoz alapul a tiszavölgyi (rahói) járást veszi. A járás lakosságának száma az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 33.887, ebből 5566, tehát csak 19% magyar; 22.391, vagyis 66% rutén, 4736 német és 987 egyéb anyanyelvű. A járás területe 300.096 katasztrális hold, melynek 90%-a erdő, havasi legelő, kaszáló, úgy hogy csak 10%-on lehetne intenzív gazdálkodást folytatni, mely 10% „szelidebb lejtőjű szántó”. Emellett a járás egész területének kétharmadrésze kincstári tulajdonban van. Minthogy az éghajlat zordonsága miatt jelentéktelen mennyiségű burgonyát és zabot kivéve a járás földjei csak szénát termelnek, mégpedig kitűnő minőségűt, e vidék „szinte predesztinálnak mondható az állattenyésztésre”. A rutének tehetősebb része a sovány erdei napszám mellett tényleg foglalkozik állattenyésztéssel is. De mily lehetőségei vannak az állattenyésztésnek ott, hol az úrbéri rendezés úgy sikerült, hogy „például Rahón az állattenyésztéssel foglalkozó népnek közlegelője nincs, hanem ehelyett (az úrbéri rendezés alkalmával) egyesek összeszedték potom áron azokat az ingatlanokat, melyért a kincstár 5¹/₂-szer nagyobbat adott s így lettek egyesek ezerb oldások.” Az állattenyésztés intenzitását azonban mindezen túl is már eleve lehetetlenné teszi a rutén nép kulturálatlansága, Brenner nem kevésbé vigasztalannak festi a rutén nép kulturálatlanságát, mint azt régebben Aradi Viktor, újabban a *Huszádik Század* folyó évi júniusi számában Bresztovszky Ede tette (*Nemzeti-ségi kérdés a Verchovinán*. 542. 1.) Brenner szerint: „Itt (tudniillik a tiszavölgyi járásban) még ma is különböző betegségeket orvos kizárásával, mise szolgáltatásával igyekeznek gyógyítani...” „Hivatását a mentül nagyobb s hosszabb szertartásos istentiszteletekben való részvétellel, különböző templomi dolgoknak (gyertya, tömjén, kehely, miseruha stb.) ajándékozásával véli teljesíteni.” „Fejét veri a templom kövezetéhez s azt csókolja...” „Mise végeztével korcsmába megy...”

És mindezekon felül még a falusi szatócs és a nagyszámban odateleplülő korcsmáros képében a kazár gondoskodik róla, hogy a legszorgalmasabb, legáltalibb munka dacára is fokozatosan elszegényedjenek és vagy kivándorlásra kényszerüljenek, vagy az alkohol mértéktelen élvezésével gyilkolják meg magukat és utódaikat.

Ide tényleg nem lehet többtermelési programmal jönni, bármily nagy tudással és bármily nagy jóakarattal legyen is az összeállítva, ha csupán általános, „országos” rendelkezéseket tartalmaz. Mert rövid időn belül ki fog tűnni, hogy a többtermelés hasznát egyedül a kazár látja. Aminthogy ez már egy alkalommal ki is tűnt. Körülbelül egy évtizede mikor a hazai és a világsajtó telve volt a rutén nép rettenetes helyzetének leírásával, történt valamely intézkedés a rutének érdekében. A kormány „hegyvidéki kirendeltséget” létesített. Ezek a kirendeltségek ugyan nem szereztek az állattenyésztéssel foglalkozók részére közlegelőket, de kiosztottak kitűnő minőségű s drága áron beszerzett svájci szarvasmarhákat ott, ahol „a nép... lakása össze sem hasonlítható annak a marhának az istállójával, amelyben az élt.” A szarvasmarhával kellőképpen banni nem tudó rutén továbbra is nyomorban maradt a legtöbb esetben, a lelkiismeretlen kazár pedig ez alkalommal is gazdagodott.

Ha tehát még oly szép és nemes intenciójú programot

kívánna itt a kormány megvalósítani, hajótörést szenvedne a rutén nép kultúrátlanságán, sokszorosán kizsákmányolt voltán, a közgazgatás nemtörődömségén, a kazár pénzhétségén és még néhány oly okon, mely a legszélsőbb többtermelési programmon is kívül esnék.

A konzekvenciát ilykép vonhatjuk le mindebből: nem demokratikus országokban a többtermelési politika csak egyes, kivált ságos helyzetben lévők részére jelent több jövedelmet, anélkül, hogy a termelésben résztvevő kis- és törpebirtokosság életstandardja emelkednék. Es viszont: többtermelési programoknak a dolgozó osztályok élet-standardja emelése érdekében való megvalósítása csak a legteljesebb demokrácia mellett lehetséges.

Ha csak bizonyos gazdasági kedvezményekben részesítjük például a tiszavölgyi járás népét, abból a fentemlítették értelmében nem neki lesz haszna, mert kultúrátlansága az okszerű és fejlettebb gazdálkodást lehetetlenné teszi számára. Ha iskolákat állítunk is fel, hol a legkitünőbb pedagógusok *saját anyanyelvükön* tanítanak őket, hogy a mai 99%-os analfabetizmust megszüntessük, rájövünk arra, hogy a mai viszonyok között még a lehetősége sincs megadva annak, hogy a rutén gyermek iskolába járhasson. Mert, amint Brenner mondja: „Ugyanis itt majdnem annyi a pásztor, mint a juh. A juhtartó családok átlagos állatállománya 5—6 darab. Ennek s esetleg egy tehénnek vagy borjúnak őrzése, telelése miatt kell a gyermeknek elmaradni, mert nincs közlegelő, egyesülés híján, minden család a maga 5—6 darabját külön őriztetni addig, míg a havasra nem mennek fel, mely idő pedig a kéthónapi vakációra s a szénacsinalás idejére esik.” Ha mindezek felül még közlegelőkhöz is juttatnák az állattenyésztésből élő községeket, megadnók a teljes gyülekezési szabadságot és demokratikus helyhatósági szociális politikát folytatnának, még mindig nem lenne biztosítva a mai generáció megélhetése, melyet már iskolázni, mezőgazdasági kultúrával ellátni nem lehetséges, de nem feltétlenül lenne biztosítva egy következő generáció sem, mely továbbra is szemben találná magával a szatócs és korcsmáros semmiféle méltányosságot nem ismerő pénzvágtyát és szemben találná magával mindazon speciális nehézségeket, melyeket a helyi viszonyok idéznek elő.

Itt lép elő Brenner figyelemreméltó javaslatával. Járásonként „*jóléti biztosságok*” állítandók fel, melyek a hozzá nem értő és politikailag befolyásolható közigazgatást e téren helyettesítvén, a termelést irányítanák, a többtermelési Program megvalósítását a helyi viszonyok figyelembevételével elősegítenék, gondolkodnának a rendelkezésre álló munkaerő gazdaságos felhasználása tekintetében és főleg: községenként az egész lakosság bevonásával termelési és fogyasztási szövetkezeteket alakítanának.

„A lakosoknak községenként egy szövetkezetbe kellene egyesülni, melynek célja: tej, tejtermékek, állatok értékesítése, a szövetkezeti tagoknak főbb élelmi (minő a járásban legfontosabb tényező a kukorica) és életszükségleti cikkekkel való ellátása, szövetkezeti tagoknak állatok beszerzése céljából kölcsönadása stb.”

Ha a háború befejeztével sor kerülne egy nagy demokratikus program keretén belül a többtermelés megvalósítására, hasznos lesz meghallgatni bizonyos vidékek elfogulatlan ismerőit, kik Brenner Mihályhoz hasonlóan értékes felvilágosításokkal és útbaigazításokkal szolgálhatnak. Mert általános alapelveket tartalmazó program hatástalan, sőt esetleg káros lehet speciális helyzetek és körülmények figyelembevétele nélkül. Ha az irányban történnek intézkedés, mint azt Brenner javasolja, a többtermelés jelszóból reális és a legszélesebb néprétegeket közvetlenül érdeklő követelessé válnék.

Rudas Zoltán.

Margarinforradalom.

A háború negyedik évében volt Budapesten első ízben spontán utcai mozgalom. Elkeseredett asszonyok összetörték-zúzták egyik vásárcsarnok berendezését, tüntetést rögtönöztek, a *Népszava*, majd a városháza elé vonultak, kieroszakolták, hogy hatósági személyek rögtönösen fogadják megjelölt bizalmi embereiket: szóval erős elkeseredést és szinte forradalmi jellegű elszántságot tanúsítottak ...

És vajjon mi volt az elkeseredés oka?

Nem a háború rémes öldöklése, nem a harctéren meghalt férjek emléke, nem az annyi bajjal-gonddal felnevelt fiúk pusztulása, nem a férficsaládtagok immár negyedéves távolléte. Nem; az elkeseredést nem a háború döntő rettenetessége, a szakadatlanul folyó gyilkolás váltotta ki, hanem az az ehhez képest *bizonyára elenyésző jelentőségű dolog, hogy a zsírjegyekre nem zsírt, hanem rosszminőségű margarint adtak a hatósági elárusítóhelyeken.* A háború tömegpusztítása miatt kínlódo emberi lélekre rettenetes esemény volt ez; azt kellett gondolnia: íme, ez az asszonytömeg mindent eltűrt: férje, fia szenvedését, pusztulását, gyilkoltatását, de lázadásba tör ki, midőn a gyomráról van szó, midőn azt kívánják tőle, hogy zsír helyett bűdös margarinnal főzzön. A legközönségesebb materializmus oly leplezetlen megnyilvánulása ez, amely kétségbe kell hogy ejtsen mindenkit, aki a tömeghez tartozónak érzi magát, aki a tömegek győzelmétől reméli egy jobb társadalom keletkezését.

De ez a hangulat nem ment fel bennünket attól, hogy ennek a jelenségnek az okait ne próbáljuk meg kutatni. Különösen két dolgot tartunk itt fontosnak. Az egyik a sérelem egyidejűsége. A férj vagy fiú betegségének, sebesülésének, rokkantságának vagy hősi halálának híre külön-külön jut el mindegyik feleséghez vagy anyához; most egyik, holnap a másik tudja meg a szomorú hírt. Hozzátartozók, szomszédok lecsillapítják az elkeseredést, vigasztalják a szerencsétlent. Itt ellenben egyszerre, egy csapásra ért ezer és ezer amúgyis elkeseredett asszonyt az a csapás, hogy amúgyis koldusszegényeledelét bűdös zsíradékkal kelljen főzni. És így egyszerre ezer és ezer asszonyt fogott el az elkeseredés. Kétségtelen, hogy ha egy bármely okból összegyűlt ezernyi asszonysereget egyszerre érné az a hír, hogy minden egyesnek közülök férje vagy fia elesett a csatatéren, az elkeseredés, a forradalmi kitörés még sokkal-sokkal erősebb volna, mint a margarin miatt.

Másfelől a margarinforradalomban mutatkozó elkeseredés érzelme bizonyára túlnyomóan „átvitel” volt. Freud és iskolája

gyakran mutattak rá arra a mindennapi életben sűrűn tapasztalható tényre, hogy emberek, akik haragjukat, elkeseredésüket bármily okból elfojtották, hirtelen érthetetlenül kicsinyes okokból a leghesebb kitérőt produkálják. A kifejléshez nem jutott érzelm, elszakadva attól a képzetbázistól, amelyhez tulajdonképpen tartozik, „szabadon lebeg” (ez persze csak kép) és előidézi azt, amit jó, rossz, nyomott, elkeseredett *hangulatnak* neveznek. A jóhangulatú ember a legkisebb okra kész örülni, nevetni; az elkeseredett, haragos hangulatú ember a legkisebb sérelemre a legnagyobb hevességgel reagál. Azt hiszem, a margarinforradalomban, mutatkozó elkeseredés túlnyomóan „átvitt” elkeseredés volt. A szegény asszonytömeg elkeseredésének igazi alapja nem a margarin volt, hanem a háború minden nyomorúsága, családjuk pusztulása, gyermekük betegsége, a fűtetlen szoba és a rongyos cipő: a margarin csak alkalmi ok volt, amelyre minden máshonnan származó elkeseredésüket átvitték. Ugyanaz a tömeglélekjelenség ez, amely a gyárakban megnyilvánul, amidőn a munkások sokszor hihetetlen csekély ok miatt váratlanul sztrájkba lépnek; sztrájkba lépnek, mert el vannak keseredve általában a ráncszakadt háborús nyomorúság miatt, nem azért az aktuális, jelentéktelen okért, ami alkalmul szolgál. Ha így nézzük a dolgot, a margarinforradalom, sokkal vigasztalóbb jelenség, mint első megfontolásra látszik.

Varga Jenő

Adatok a háború erkölcsfejlesztő hatásához.

A *Leipziger Volkszeitung* 1917 november 6-iki száma ezt a hírt közli:

„Nagy megvesztegetési ügy. Egy nyomozási eljárás során, mely Kaempfe testvérek eisenbergi samottgyára ellen irányult, egy könyvet foglaltak le, melynek felirata *Diskretionskontobuch* volt. Ebben a kiutalványozott vesztegetési pénzeket vezették. Több mint 80 hivatalnok Poroszország, Szászország, Thüringia és Mecklenburg városaiból van belekeverve e kínos ügybe. A pénzt a városi hivatalnokoknak részben „kölcsonózték”, részben „hivatali tevékenységükön kívüli fáradozásaiért” adták ki. A valóságban azonban a pénzt azért fizették, hogy a hivatalnokokat megvesztegessék; a pénznek arra kellett volna szolgálni, hogy a Kaempfe testvérek cég előnyben részesíttessék. Egyes esetekben zongorát ajándékoztak a hivatalnokoknak.”

Ez a kis száraz hír megdöbbentő fényt vet a háború által nyitott erkölcsi sebekre. Íme, az a német, sőt porosz bürokrácia, melynek pontos kötelelességteljesítése és erkölcsi hozzáférhetet-

lensége a német állam főerőssége, a politikai demokrácia hiányainak ellensúlyozója, a szociális haladás egyik biztosítéka volt, ilyen aggasztó, korrupciós megbetegedésben szenved. Ezt a háborús tapasztalatot az orosz bürokráciának már a háború előtt is hírhedt korrupciós levegőjével, valamint a magyarországi és balkáni ismert állapotokkal egybevetve, azt lehet mondani, hogy minden rosszul fizetett, vagyis koplaló hivatalnoki karban szükségkép feléled a tendencia illegitim kárpótlások szerzésére, különösen oly korszakban, amikor a közélet normális ellenőrzése hiányzik s a vagyoni ellentétek szertelen kiélesedése, valamint az ellenszolgáltatás nélküli meggazdagodások gyakorisága, és az erőszak rendszerének általános uralma megrendíti az emberek átlagos erkölcsi mértékeit.

Jelinek-Milotay: „Új Nemzedék”-e és a „Huszadik Század”.

Az *Új Nemzedék* a bihari zsidó virilistáknak és földbirtokosoknak gyarapodását úgy tünteti fel, mint a demokrácia térfoglalását, amiben csak öröme telhetik a dzsentri vármegyei uralmat emlegető „szociológusok”-nak. A *Huszadik Század* legutóbbi számában ezt a kétségtelenül különös okoskodást megemlítettük, mint a magyar reakció rosszhiszemű vitatkozás] módszerének valóságos klinikai példáját.

Milotay István úr az *Új Nemzedék* november 18-iki számában a következőképp védekezik: „Olvasóink el sem hinnék, a *Huszadik Század* ezek után most azzal vádol meg bennünket hogy mi a ..... Wolf Netter, Lichtenstein Mózes, Lederer Manó és társai uralomra jutását egész komolyan az igazi demokrácia térhódításaként tüntetjük fel ..... Ehhez nemcsak rosszhiszeműség, de rengeteg naivság és bornírtság kellene.” ..... Pillanatnyira megdöbbsentünk. Talán csakugyan naivul félreértettük a mélyen járó Milotay István fensőséges iróniáját. A meglepetést azonban nemsokára megnyugvás váltja fel. Milotay úr, a finomlelkű író a cikk végén kijelenti: „Hát nem egy kalap alá valók ezek, nemcsak tréfából, de komolyan is. Hát nem a holnap Wolf Netterei?”

Az *Új Nemzedék* olvasóinak rengeteg naivsága és bornírtsága kell ahhoz, hogy elhigyjék a cikk végén Milotay úrnak azt a hallatlanul rosszhiszemű állítását, hogy a *Huszadik Század* a Wolf Netterék lapja, ugyanazt az állítást, amelyre Milotay úr még a cikke elején a naivság és bornírtság bélyegét sütötte.

S mivel indokolja Milotay úr a véleményének ezt az egy cikken belül bekövetkező metamorfózisát? A finom iróniájú Milotay úr szerint „tisztá hazugság”, hogy a *Huszadik Század* örökösen hirdeti: „a feudalizmust és a bankokráciát, úgy a nemesit, mint a zsidót, csak az ország demokratizálásával, a latifundiumokkal, — úgy a nemesiek, mint a zsidók — felosztásával lehet megtörni”.

Csak naiv, bornírt és a *Huszadik Század*-ot sohasem olvasó publikum előtt lehet rosszhiszeműen állítani, hogy „*egyetlen cikket fel nem tudnak mutatni, amely akár a nagybankok politikai térfoglalását és gazdasági egyeduralmát ostromolta volna* és..... amely a földbirtok zsidókézből való felhalmozását épp oly vesze-

delmesnek hirdette volna, mint a főpapok és grófok kezén való felgyülemlesztés”.

A *Huszadik Század* ama nem nagyszámú magyar orgánumok közé tartozik, amelyek korrupció politikai rendszerünk alapja gyanánt a nagybirtok és a nagytóke szövetségét jelölték meg. Évekkel ezelőtt írta a *Huszadik Század*: „A magyar nagybirtok roppant hatalma igen sokak szemében egyedül a nagybirtokot teszi felelőssé, minden romlásáért az országnak. Pedig a nagybirtoknak *egyenrangú társa* a nép ellen intézett hadjáratban a *nagytóke*, még pedig abban a jelentkezési formájában, mely minden fejletlen gazdasági életű országban különösen kirívó, mint *uzsorakapitalizmus*” A junkerek és finánctóke szövetsége ura „ennek az országnak, 1867 óta”. Miután a tanulmány kimutatja, hogy két és félszáz munkapárti képviselő közül 137 kapitalista érdekeltségű, miután rámutat az agráriusokkal szövetkezett nagytóke rendkívüli hatalmára, a nagybankok politikai térfoglalására, a bankokról így nyilatkozik: „minden életviszonylatban velük találkozunk az ember, vámszedői és megadóztatói mindennek, a régi tízed és kilenced *újjáelevenedett az ő hasznukra*”. (Pogány József: A munkapárt és az uzsorakapitalizmus. *Huszadik Század* XIII. évfolyam, XXVI. kötet. 114. és köv. oldal.) Budapest közigazgatásában ugyancsak rámutatott a *Huszadik Század* a banktóke és politikai uralom erős összefüggésére. „Ha a főváros képviselőtestületének összeállítását tekintjük, akkor azt látjuk, hogy az túlnyomó részben nagy, kapitalista vállalatok vezetőiből, igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjaiból, nagyiparosokból a *kapitalizmus érdekszférájához tartozókból áll.*” (Rédey József: Budapest város politikája. *Huszadik Század* XVII. évfolyam, XXVI. kötet, 760. és köv. oldal. Lásd még „A közérdek és Heltai Ferenc” című cikket. *Huszadik Század* XII. évfolyam, XXIV. kötet, 489. és köv. oldal.)

De nemcsak a nagybankok politikai térfoglalását ostromolja a *Huszadik Század*. Kapitalizmusunk és a magyar hitelszervezet kritikája állandóan felmerül a *Huszadik Század* hasábjain. „Produktív kapitalizmus, mely az ipar és a felszabadult mezőgazdasági népességnek keresetet adni bírna és amely szaporítaná, kibontakozásra szorítaná a termelő erőket, nem fejlődött ki, a létező *'fátyú kapitalizmus'* pedig nem tudja a nyugati *standard of life*-ra emelni az iparban dolgozó 1,077.000 kereső egyént és nem tudja itthontartani.” (Rácz Gyula: Magyarország gazdasági és szociális állapota. *Huszadik Század*, IX. évfolyam, XVIII. kötet, 470. oldal.) A hitelintézetek banktechnikája Magyarországon elvileg még nem emelkedett felül a régi uzsorarendszeren és főcélja nem a gazdasági élet megtermékenyítése, a termelés szolgálata, hanem a bőséges nyereség. A magyar pénzüzetek nemcsak nem keresik azt, hogy produktív hitelre adják ki pénzüket, de nem is igen kölcsönöznek erre, a földolog, hogy első helyre betáblázzák a, pénzt 7—8%-ra, mindenféle költségek felszámítása révén még felszöktetik a kamatot 10%-ra, *ez a hitelpolitika csak tönkreteszi a népet*” (ugyanezen cikk 472. oldal). „Véget kell vetni a *pénzüzetekben, annyira elharapózott uzsoráuzleteknek*” (Jászi Oszkár: Új Magyarország felé. *Huszadik Század*, VII. évfolyam, XV. kötet, 12. oldal). Csak találmorra szedjük ki ezeket a helyeket. Hasonló tartalmú kijelentéseket a végletekig idézhetnénk. A Társadalomtudományi Társaság 1909-ben pályadíjat tűz ki az *uzsora-tőke szerepének megvilágítására*.

A *Huszadik Század* írói épp úgy küzdenek a kartellek, mint a nagybirtokok ellen. Az ipari cikkek drágulásának fő okai a kartellek, amelyek az árakat mesterségesen felhajtván, az átlag-profitot messze felülemelkedő profithoz jutnak.” (Varga Jenő: A drágaság okairól. *Huszadik Század*, XII. évfolyam, XXIV. kötet, 288. oldal.) Nagy csomó tanulmány mutat rá a szénkartellnek és

a vaskartellnek ipari fejlődésünket fojtogató hatására. (Varga: Magyar ipar jövője. *Huszadik Század*, XIV. évfolyam, XXVII. kötet, 566. oldal. Aradi Viktor: A Magyar ipar jövője. *Huszadik Század*, XIV. évfolyam, XXV. kötet, 475. és köv. oldal. Aradi Viktor: Jegyzetek a magyar ipar korrajzához. *Huszadik Század*, XVII. évfolyam, XXVI. kötet, 125. és köv. oldal.) A nagybankoknak a tőzsde útján való manipulációi a közönség kárára, a vicinális vasutakkal való üzérkedés gazdasági életünket rontó hatásai, a skrupulusnélküli banktőke pusztításai a könyvkiadás, az irodalom terén, a banktőkének a szocializmussal kacérkodó új ideológiája mind tárgyai a *Huszadik Század* munkatársai banktőkére vonatkozó kritikai vizsgálódásainak. (Lásd Kosa: A börze háborúja. *Huszadik Század*, XVII. évfolyam, XXVI. kötet, 780. oldal. B. b.: A Pallósok és a magyar vicinális vasutak fejlődése. *Huszadik Század*, XIV. évfolyam, XXVII. kötet, 223. és köv. oldal. Kóhalmi: Kapitalista könyvirodalom. *Huszadik Század*, XIV. évfolyam, XXVII. kötet, 98. oldal. Iván: Bankszocializmus. *Huszadik Század*, XVII. évfolyam, XXXIV. kötet, 439. és köv. oldal.)

Természetesen a nagytőke ellen folytatott harcaikban a *Huszadik Század* írói sohasem felejtkeztek meg arról, hogy Magyarországnak a kapitalista Nyugat mögött való kulturális lemaradottsága a latifundiumok rendszerére vezethető vissza. Kapitalizmus másutt is van, de a mi kapitalizmusunk, a mi egész gazdasági és szellemi kultúránk a nagybirtok, „a grófok és főpapok Magyarországnak” a kultúrája. S Jellinekkel és Milotayval szemben hangsúlyozzuk, a grófok és főpapok uralmán mit sem változtat az, hogy az ezer holdon felüli birtokok körülbelül egy ötöde zsidó kézen van. Mert a nagybirtok fenntartója nem a zsidóságnak, hanem az arisztokráciának és főpapságnak presztízse, nem grófjaink és főpapjaink térnek át a zsidó vallásra és vesznek fel zsidóhangzású neveket, hanem zsidóságunk egy része szeretne főnemese lenni és a főpapok közelébe kerülni. S amint tiltakoztunk az „ódiamátháritás” ama módszerével szemben, amellyel a háborús drágaságot a drágítók egy csoportja a másik nyakába akarja varrni és egyenlő szigorú követeltünk „a mezőgazdaság és az ipar árdrágítóival szemben” (L. R.: A gabonaárak maximálása és a sajtó. *Huszadik Század*, XVII. évf. 34. k. 61—64. l.), épp úgy fel kell emelnünk a szavunkat a keresztény nagybirtok ódiumának a zsidó nagybirtokra való áthárítása átlátszó módszerével szemben. Előttünk a Zselénszkyek és Festetichek egyenlőek a Wolf Netterekkel s a haraszi Jellinekekkel.

Itt csak egy különbség van. A főnemességnek, a főpapságnak nem lehet szemére vetni, ha *nem* demokrata. A zsidóságnál a még nemrég elnyomott népnél az elnyomó szerepe valósággal árulás számba megy. Mert *nemcsak a nemesi, hanem a jobbágyi múlt is kötelez*. S azt a szempontot mi hangoztattuk legerősebben a magyar publicisztikában, a feltörekvő zsidóság reakciós részét mi figyelmeztettük évezredes elnyomatására. A zsidó agráriusok jelenlegére mi jóval a Jellinek-féle *Új Nemzedék* születése előtt mutatunk rá. „Az a körülmény, hogy Magyarország egész politikai berendezése a nagybirtok érdekét szolgálja és hogy a kellő tőkével üzőtt mezőgazdasági nagyüzem igen jövedelmező, leggazdagabb gyárosainkat és kereskedőinket földbirtok vásárlására csábítja.

.....Elég az Omge névsorát átfutni: tucatszám találjuk benne a gyárosok és nagykereskedők (Dreher, Hatvani-Deutsch, Kohner, stb.) neveit! így épp a leggazdagabb rétege a magyar polgárságnak elpártol, maga is érdekelt lesz az agrárius irányzatban!” (Vj: A magyar polgárság és az osztályharc. *Huszadik Század* X.évf. 19. k. 559. l.)

Az *Új Nemzedék* előtt hangoztattuk, természetesen egészen más érdekből és más szempontból, hogy a „ghetto ivadékaik együtt harcolnak a rablólovagok ivadékaival. (A mi zsidóink. *Huszadik*

Század IX. évf. 18. k. 403.1.) „Struve, a Kelet polgárságának alapos ismerője mondja egy írásban, hogy mentől keletebbre megyünk, annál gyávább, gerinctelenebb a polgárság. Nagyon nehéz az elnyomás olyan fajtáját kitalálni, amelyhez hazánk polgársága nem alkalmazkodnék. Talán az inkvizíciót is vissza lehetne itt állítani, ha kineveznének néhány zsidó inkvizítort s a kinzó-kamrák felszerelésének zsidók lennének szubvencionált szállítói.” (K. Z.: Orosz és magyar szabadság. IX. évf. 18. k. 405. 1. L. még Várdai: A zsidó államtitkár. *Huszadik Század* XIV. évf. 27. k. 625. 1.) „A zsidóság... nagy része... nem a demokráciáért való küzdelemben, hanem a történelmi osztályokkal való megalkuvásban keresi boldogulását.” (Iván: Polgári demokrácia, agrarizmus és a zsidóság. *Huszadik Század*, XVIII. évf. 35. k. 58. 1.) S ezt a tételt illusztráltuk is a zsidó nemesítések és bárósítások nagy számával. (Lakatos: Új nemeselek. *H. Sz.* XII. évf. 22. k. 415. 1.) S hogy mennyire nem riadtunk vissza a visszaélések leleplezésétől, bárha elkövetőik zsidók voltak, arra csak egy példát. A *Huszadik Század* a szociológia, a szociálpolitika nagy kérdéseivel szokott foglalkozni. Hazai viszonyaink szegénysége, amely nem engedi meg a tiszta elmélet luxusát, kényszerített rá bennünket a jellemző egyéni esetekkel való foglalkozásra. S ilyen körülmények között egyszeri lapozgatás után látjuk, hogy a *Huszadik Század* háromszor is foglalkozott azzal a férfival, akit a magyar uszorkapitalizmus legjellegzetesebb alakjának tartott: haraszi Jelőnek Henrikkel. Még 1903-ban írjuk: „A közúti villamos oly botrányosan hanyagul és rosszul elégíti ki a főváros lakosságának forgalmi szükségleteit, amellett olyan drága rajta az utazás, amilyenhez foghatót talán a világnak egyetlen nagy városában sem találunk... A közúti vasút igazgatósága a sztrájk okairól és ebben az alkalmazottak munkaviszonyairól jelentést tett a tanácsnak. Erről a füzet tizenegy esetben kijelenti, hogy a *vasutak igazgatósága tudatosan hazudik...* Erkölcsi felfogásunk... követele... *biróság állapítsa meg, könnyelmű rágalmat hangoztat-e a füzet nyilvánosan. Ezt megállapítani kötelessége a vállalat néven nevezett igazgatójának, Jelőnek Henriknek*” (a.: Egy sztrájkról. *Huszadik Század* 7. k. 545. 1.) Továbbá „*Jelőnek Henrik*, akinek külön fejezet dukálna, mint a municipális korrupció egyik főalakjának. Valóságos „földi isten” volt ez az ember is: oly göggel járt-kelt a magyar fő- és székvárosban, mint hajdan Nagy Sándor Babylonban, mert volt hozzá bátorsága, hogy mint a Közúti Társaság vezérigazgatója, percentet, külön hasznot biztosítson magának minden üzlettől, amelyet a Társaság nevében kötött. Elnöke volt a Kereskedelmi Csarnoknak, igazgatósági tagja a Kereskedelmi Banknak, vezérképviselője a székesfővárosi klikkeknek. Ez a fehér rabszolgartató, aki 18–20 óráig dolgoztatta, nyúzta „alkalmazottaknak” csúfolt páriáit és olyan éhbéért, amelynél a fegyverek is többre kerülnek az államnak s ezalatt ő maga százazretet vágott zsebre az általa megkötött üzletek „provizléja” fejében s az egyenruhákat, a kócot, a tórlórongyot, a szenet meg az olajat 20%-kal drágábban számolta fel a részvénytársaságnak, amelyet igazgatott s a többletet hidegvérűen zsebre vágta, így halmozta egymásra a milliákat, mitsem törődve azzal, hogy a közönség kényelmére szolgáló közúti vállalat egyenesen a közönség gyötrelme, kizsákmányolója lett, egészen addig, amíg egy „kétmillió szakszjegyet” őt is elgázolta.” (Observer: Kalózik a közgazdaságban. *Huszadik Század* XIII. évf. 25. k. 87. 1.) Majd újból: „*Jelőnek*, miután kisült róla, hogy éveken át milliákat vágott zsebre mindenféle jogtalan címen a vezetésére bízott vállalat vagyonából, kénytelen volt harmadfél milliót visszafizetni a harácsból, aminek megtörténte után, a megcsúfolt közmorál nevében, futni hagyták ugyan, de úgy kidobták a vállalatból, hogy nyugdíjigényétől is megfosztották. Távozása után tovább vizsgál-

ták a vállalat könyveit s újabb és újabb malverzációkra bukkan-
tak rá. És ekkor felszólították Jellineket, hogy fizesse vissza ezt
a pénzt is amire ő azzal az ajánlattal felelt, hogy: hajlandó
visszafizetni még két milliót, de ennek fejében válasszák be újra
az igazgatóságba és szavazzanak neki bizalmat!” (Omega: Tisza
István barátai. *Huszadik Század* XIII. évf. 25. 522. 1.)

Íme, érdemén felül ennyit foglalkoztunk az uzsorakapitaliz-
musnak csak egyetlen, igaz, a maga nemében kiváló alakjával.
De az idők változnak. A magyar kapitalizmus főbűnöséből a kapi-
talizmus erkölcsbírája, az *Új Nemzedék* Censora lön, a közúti
hírhedt vezérigazgatója ma az uzsorakapitalizmus Coriolanusa, az
Új Nemzedék szellemi vezére, a magyar reakció egyik kitűnősége,
akinek Milotay úr a nemes apródja. S most felvetjük a kérdést,
mi fáj a Jellinekék lapjának: az, hogy a *Huszadik Század* hallga-
tott az uzsoratőke szerepéről, vagy hogy túlságosan foglalkozott
vele? S akiknek a humor iránt egy kis érzékük van, azoknak
különösen figyelmébe ajánljuk azt a gyönyörű jelenetet, amint
Jellinek úr lapja tetemre hívja a *Huszadik Századot* azért, mert
szemet huny a nagytőke visszaélései előtt.

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

Normalizálási kutatások. (Porstmann W.: *Normenlehre. Grundlagen, Reform, Organisation der Maß- und Normen-Systeme.* Verlag A. Haase, Leipzig. 1917. Ára fűzve 6 M. Kötve 7 M.)

A technikában és kereskedelemben a normalizálásra és uniformizálásra irányuló törekvések nem új keletűek, de fontosságuk növekedik, amint egyre több és több cikk válik tömeggyártás és tömegforgalom tárgyává. Hozzájárul ehhez úgy a technika, mint a kereskedelem terén az internacionális összeköttetések szaporodása. A normalizálásnak és uniformizálásnak korántsem lehet túlnyomóan elméleti rendszerező, quasi csak tudományos esztétikai jelentőséget tulajdonítani. Fontos nemzetgazdasági érdekek fűződnek ezeknek keresztülviteléhez, mert sokszor óriási anyag- és munkamegtakarítást jelentenek. Már pedig ennek azon rendkívüli nyersanyag- és munkaerőhiány mellett, amelyet a háború okozott és amely évek múlva is érezhető lesz, fokozott jelentősége van. A *Verein deutscher Ingenieure* különböző szakosztályaiban előkészítés alatt is állanak különböző normalizálási tervek, amelyek azt célozzák, hogy a háború után rendelkezésre álló nyersanyag minden anyag- és munkapazarlás nélkül használtassék fel, így többek közt tervbe van véve a hajótípusok számának redukálása, egységes automobilkeréknagyság stb.

Mármost azt lehetne hinni, hogy ha a méterrendszerben, illetve a tudományos, *c. a. s.* rendszer egységeiben megvan a vitathatatlan alapja a különböző normáknak, akkor felállításuk nem ütköznék nagy nehézségekbe. Az erre illetékes fórumok megállapíthatják azokat és lassanként átmehetnek a gyakorlatba. Sajnos, nem ilyen egyszerű a dolog. Magától értetődik ugyan, hogy a méreteknak a méterrendszeren kell alapulniuk és ahhoz kell csatlakozniuk, de ez nem elég. Fontos, hogy a csatlakozás módja önkénymentes legyen. Nem elég, ha egy normális méret centiméterben van kifejezve, fontos, hogy ez a méret olyan legyen, amely *teljes egyértelműséggel* állapítható meg a tárgyval szemben felállítható elméleti és gyakorlati posztulátumok alakján. Ez többet ér, mint bármilyen illetékes testület vagy hírneves tudós önkényes megállapítása. A féligmeddig önkényes normák nem léphetnek fel azzal az igénnyel, hogy általánosakká váljanak, hivatásukat be nem tölthetik.

A feladat önkénymentesen, szigorúan tudományos alapon nehezebben lesz megoldható, mint például „nagy többséggel hozott határozattal”, de viszont, az eredmény megdönthetetlen lesz és az így nyert normát későbbi munkáknál, mint bármely összetett norma szolid alkatrészét használhatjuk fel, amelyre bizást építhetünk. A fenti követelményekhez tehát még azt kell hozzá-”fűznünk, hogy a normáknak egymásközt is összhangban kell lenniük, egy szisztematikus egésznek kell alkotniuk és nem individuálisan szabályozniuk egy kis körzetet. Ehhez az egész normalizálási kérdésnek együttes tárgyalása szükséges, így bizonyos általános elvek birtokába jutunk, amelyek a további részletmunkát meg fogják könnyíteni.

Ezt teszi feladatává Porstmann *Normenlehre* című, nemrég

megjelent könyvében, amelyet itt csak röviden ismertetünk, mert reméljük, hogy minél többen közvetlen tanulmányozásból fogják ezt az elsőrangú és úttörő munkát megismerni akarni.

A könyv fejezeteinek címei:

Einleitung, Längenmessung, Flächenmessung, Raummessung, Das metrische Maßsystem, Gewichtsnormen, Münzen, Mengennormen, Die Normierung der Normensysteme, Winkelmessung, Zeitmessung, Erdgradeinteilung, Formatreform, Abgeleitete Normen.

Ezekből példa gyanánt a formátumok reformját, illetve azok közül a papírlapok, könyvek stb. formátumának kérdését említjük, nem mintha ez volna a legfontosabb, de mert ennél a legszembetűnőbb a normalizálás ökonómiai jelentősége. A könyvek, folyóiratok, prospektusok, árjegyzékek, levélpapírok nagysága, tekintetében mostanság teljes az anarchia. Kevés embernek tulajdonsága a jó megfigyelőképesség és így észre sem veszi, hogy mennyi munkát okoz például a különböző nagyságú levelek és más iratok rendbentartása. A különböző levélrendezők, amelyekbe a levelek befűzetnek, rendben tartják ugyan a leveleket, de a levelek különböző nagysága folytán rendkívüli helypazarlást jelentenek. A kisebb levelek (vastagságban) éppen annyi helyet vesznek igénybe, mint a nagyok és a levélrendezőnek formátuma akkora, mint a legnagyobb levélé. Másrészt elfogadhatatlan a levelek nagyságszerinti csoportosítása, mert ennek csakis a levelek tárgya képezheti alapját.

Rendkívüli helymegtakarítással járna, ha a levelek, hozzávaló tartók stb. egyforma nagyságúak lennének. Ugyanez áll a könyvekre vonatkozólag is. A könyvek szortírozása nagyság szerint bizonyos határok közt, úgy-ahogy, megvalósítható egy nagyobb könyvtárban, ahol a könyveknek raktárszáma van és nem tárgy szerint vannak csoportosítva. Mindazonáltal még ott is nagy helymegtakarítás volna elérhető egységes formátummal. Egy kisebb magánkönyvtárban, ahol a könyvek tárgy szerint vannak csoportosítva, rendkívüli helypazarlást okoz a formátumanarchia. Ott vannak továbbá a különböző prospektusok és árjegyzékek, ha ezek egyforma nagyságúak lennének és például vékony kartonlapon tetszetős, izléses színes nyomásban készülnének, akkor bizonyára sokan akadnának, akik azokat egy dobozban, cédulakatalógus módjára, szívesen eltennék, míg így bosszankodva az állítólag „művészi” különböző formátumokon, amelyek miatt egy ilyen gyűjtemény áttekinthetetlen káosz, inkább papirkosárba dobják. A hirdetőknak, kereskedőknek, gyárosoknak érdeke volna a formátumegységesítés.

Az anarchikus formátumú levelek, könyvek, prospektusok stb. használata közben előálló munkaanyag és helypazarlás csak egy része a veszteségeknek. Még sokkalta nagyobb az a veszteség, amely ezen tárgyak előállítására és szállítására körül mutatkozik. Elég egy könyvkötőműhelyben körülnéznünk, hogy lássuk azt az óriási munka- és anyagpazarlást, amit a különböző nagyságú könyvekhez való bekötési táblák levágása jelent. Mennyi külön-külön beállításra a vágógépnek, mennyi hulladék! Ha a hulladék részben újra fel is lesz dolgozva, a befektetett munka mindenesetre kárbaveszett.

A formátumanarchia megszüntetése, az egységes formátum ellen azzal érvelnek, hogy így egyhangúvá, művészielenné válik minden. Erre azt felelhetjük, hogy a nyomtatványnak elsősorban tartalmában kell művésziének lennie. Nem az elsőrangú írók azok, akik vadabbnál vadabb formátumokban vélik kifejezhetni „egyéniségüket” és másrészt egy nagy írónak sem vált kárára, hogy egy szépen kiállított gyűjteményes vállalatban jelentek meg munkái, holott ezeknek formátuma tudvalévően egyforma. Ugyanazon for-

mátum mellett még elég: tág tér marad a külső forma művészi alakítására.

A másik ellenvetés, hogy nem elég egy formátum, hiszen szükség van például tabellák, nagyobb képreprodukciók stb. miatt különböző nagyságú formátumokra. Ez kétségtelen és hangsúlyozni kell, hogy a formátumreform nem egy egyetlen nagyságot akar normának megtenni, hanem egy sorozatot, amely minden komoly igénynek megfelel.

A formátumsorozattal szemben a következő követelményeket állíthatjuk fel:

1. A formátumoknak egymás közt hasonlóknak kell lenniök. Ez nemcsak esztétikai követelmény, hanem gyakorlati is. Ha egy képet, amely kis formátumú, megnagyítunk, arányai ugyanazok maradnak, ha mármost a nagyobb felületformátum nem volna hasonló a kisebbhez, nem volna jól használható. 2. Az egyik formátum a másikból felezés útján álljon elő. Ezt a papír szokásos hajtogatása kívánja meg, amely úgy a nyomdaiparban, mint leveleknél stb. alkalmaztatik. 3. A felületformátumok sorozata első tagjának nagysága a tudományos felületegység, a négyzetcentiméter legyen. A többi formátum ennek folytonos megduplázásából adódik.

Ami az első két feltételt illeti, azoknak csakis egyetlenegy arány felel meg, az 1 : 2 aránya. Ez az egyetlen formátum, amely felezve önmagához mindenkor hasonló marad. Az 1. és 2. pont még nem adja meg az abszolút méretet, ezt a 3. pont teszi meg.

Ismeretes, hogy Ostwald a 3. pontot akként állapítja meg, hogy a legkisebb formátumnak a kisebbik oldala legyen 1 centiméter. Ez azonban teljesen önkényes, éppen úgy az átlót is lehetne 1 centiméternek venni, vagy tetszésszerűen más vonalat, önkénymentesen csak úgy járhatunk el, ha Porstmannal a felületformátumnak abszolút méretét a felületegység útján határozzuk meg. Mulatságos, hogy Ostwald nagy tekintélye folytán sokan milyen nehezen tudnak belenyugodni abba, hogy itt hiba történt és a legképtelenebb védőbeszédet tartják a *Weltformatok* mellett. Ezekre Forstmann igen jól megfelel könyvében.

Azt az ellenvetést is használják, hogy a formátum területe mellékes, fontos az oldalak aránya és másrészt az oldalak azok, amelyeket mindenkor mérünk, tehát az oldalakat kell egységnek megtenni. Erre azt feleljük, hogy három kérdés van: 1. a formátum kérdése, ez el van döntve, nem vitás, hogy az oldalak 1 : $\frac{1}{2}$ arányban álljanak; 2. az abszolút mérték kérdése, itt meg mellékes az, hogy milyen az oldalak aránya. Itt előttünk áll egy terület, ennek mértéke a területegység; 3. a mérés a gyakorlatban, természetes, hogy a mérés technikája folytán az oldalak nagysága lesz tabellában megadva, de teljesen mindegy, hogy az oldalak hossza volt-e a tudományos megoldásnál alap vagy a terület. Az oldalak hosszát így is, úgy is tabellából fogják leolvasni.

A felületformák után a térfogatnormákra tér át Porstmann. Itt természetesen csak egy fejezetnek egy kis részét ismertethetem futólag. Általánosságban, mint a munka legértékesebb tulajdonságát, azt emelem ki, hogy kritikai részével arányos annak konstruktív része, amelyben a jól megalapozott, konkrét javaslatok egész sorát teszi a szerző. Meg vagyunk róla győződve, hogy azokban a dolgokban, amelyekben például a méterrendszer további fejlesztésére vonatkozólag tesz javaslatokat, mint becses forrásmunkát fogják használni azok, akiknek feladatuk jut a normák reformált rendszerének teljes kidolgozása.

Dr. báró Szentkereszty Zsigmond.

Többtermelés. (Kovácsy Béla: *Többtermelés a mezőgazdaságban.* Budapest: Pátria 1916. 368 l. Ara 12 kor.)

A mezőgazdasági többtermelés kérdése, amelyet Dániel Arnold a *H. Sz.*-ban oly sokszor szorgalmazott, amely Serényi ismert programbeszédével a hivatalos politika alkotórészévé lett, a háború alatt a legtöbbet vitatott kérdéssé vált. Napilapok és folyóiratok, tudományos egyesületek és gazdasági érdekképviseltek állandóan napirenden tartják. Ez a könyv lényegében a magyar agráriusok gazdasági szakértőinek szakvéleményeit tartalmazza. Huszonöt közlemény huszonegy szerzőtől: Rubinek Gyula, Kerpely Kálmán, Sigmond Elek, ifj. Sporzon Pál, Kovácsy Béla, Dorner Béla, Károly Rezső stb. írásai. Az agrár-tudomány tanárai, agrárius vezetőemberek, a *Köztelek* hasábjain otthonos írók.

Az írói gárdának természetéből folyik, hogy többtermelés alatt kizárólag a *tiszta pénzjövedelem emelkedését* értik. Nem a nyers hozadék emelése, nem a több jószágtermelés, hanem a nagyobb jövedelem elérése a kitűzött cél. Sok esetben ez egybeesik a nagyobb nyershozadék termelésével, gyakran azonban nem: ha nem esik egybe, úgy a több tiszta jövedelem elérésére alkalmas mód az ajánlott.

Természetes az is, hogy a többtermelés szociális okokból fakadó akadályairól ebben az agrárius könyvben nem esik szó. Hogy a lakosság tudatlansága, iskolázatlansága, újítástól való rettegése főakadálya a termelés javulásának; hogy a mai viszonyok közt évente 120 millió munkanap vész kárba a mezőgazdasági munkásság munkanélkülisége folytán; hogy a magyar mezőgazdasági munkások keresete és életszínvonala oly alacsony, hogy minden racionális gazdálkodást, a munkateljesítmény teljes kifejtését lehetetlenné teszi: mindez kívül esik a könyv íróinak gondolkörén, mert a többtermelést nem mint országos „nemzetgazdasági” problémát fogják fel, hanem mint az egyes magángazdaságok tiszta jövedelmét fokozó gazdasági szakkérdést.

Ezen a szűk kereten belül viszont el kell ismerni, hogy a könyv sok értékes és érdekes dolgot tartalmaz a mezőgazdaságilag képzett olvasó számára, mert a legújabb fejlődésről számol be minden téren.

A sok tanulmány közül csak egyet akarunk kiemelni, amely új, eddig ismeretlen adatokat tartalmaz a magyar állatállomány alakulásáról a háború alatt. Ez a szerkesztőnek, Kovácsy Bélának tanulmánya: *Hústermelés és húsfogyasztás.*

Ausztria állatállománya már béke idején sem tudta a szükségletet fedezni. 1909—1913 átlagában évi 2 millió métermázsa hiánya volt, amelyet Magyarország fedezett; ebből 11% a vámkülföldre ment. A háború első évében a húsfogyasztás hirtelen felszökött, a polgári húsfogyasztás még nem csökkent, a katonaságé pedig rendkívül megnagyobbodott. Így már a háború első évében 1,760.000 darab szarvasmarhával fogyott az ország törzsállománya. A háború harmadik félévében már 1,340.000 darab szarvasmarhát vágtak le a törzsállományból; így a *Monarchia szarvasmarhaállomá-*

nyának összes apadása 1915 december 31-ig 3,100.000 darabra tehető. (186. 1.) Hogy ebből mennyi jut Magyarországra és mennyi Ausztriára, ezt a szerző szerint megállapítani nem lehet. Valószínű, hogy a nagyobb fele esik Magyarországra. „De ha az apadásnak csak fele esnék Magyarországra, akkor is 1915 december 31-ig 21,22%-kal apadt szarvasmarhaállományunk, inkább néhány százalékkal többel, mint kevesebbel.” (187. 1.)

Azóta innen-onnan másfél év telt el. Igaz, hogy a polgári lakosság húsfogyasztása a drágaság folytán erősen megapadt, viszont a román betörés az erdélyi állatállomány elpusztulására vezetett. Mindenki megállapíthatja ebből, milyen pusztítást okozott a háború az állatállományban, ezzel együtt a trágyaprodukción és ezzel kapcsolatban a jövő évek termésében.

A szerző kiemeli, hogy az apadás tetemes része, 1915 végéig 30—40%, a tehénállományra esik, mert az igásökröket a gazda mindenáron megtartja és inkább a teheneket bocsátja áruba. Éppen ezért a hiányt egykönnyen nem is lehet majd pótolni. A háború után Magyarországon évi 1,680.000 métermázsával kevesebb lesz az évi hússzaporulat, mint a szokásos fogyasztás, legalább 8—10 éven át. Legalább ennyi idő kell, míg a szarvasmarhaállomány — az 1915. évig terjedő apadást véve csak számba — a háború előtti létszámot újra eléri.

Hasonló mérvű apadás mutatkozik a sertésállományban is. Mivel azonban a sertés összehasonlíthatatlanul gyorsabban szaporodik, mint a marha, szerző helyesen ajánlja, hogy a háború után a sertés húsfogyasztást kell felkarolni és a marhahúsét lehetőleg korlátozni, a marhahúst sertés hússal pótolni, amíg a marhaállomány régi létszámára újra fel nem szaporodik.

K. cikke igen érdekes abból a szempontból, hogy egy speciális téren részletesen megrajzolja, mennyire elszegényedett az ország a háború alatt.

Varga Jenő.

Eötvös Uralkodó Eszméi. (Dr. Bihari Károly: *Báró Eötvös József politikája, Budapest M. T. Akadémia. 1916 IX, 386 l. Ára 10 K.*)

Eötvös József báró politikai szereplése a XIX. század magyar történelmi valóságában rövid időre testhez juttatta a platonikus óhajt a filozófusok uralmáról. Hatalmas elme, érző szív, szerencsés származás révén a hatalomhoz nyitva álló út — a tudás, a megértés s az érvényesülés lehetőségének hármassága ad kulcsot államférfiul és állambölcselei egyéniségének megértéséhez. Noha fiatalon vezető és rendelkező kormány állásba jut, személyes diszpozíciója s a válságos történelmi viszonyok megőrzik benne a bölcseleti távlatban élő szemlélődés és az átfogó célkitűzések emberét. A 48 előtti nagy tavaszévek munkás magvetője volt s midőn a jégverés mindent elpusztított, tűnődő elméje szárnyaló rendszerezéssel keresi az emberekben és a körülményekben rejlő bajok okcsoportját s a boldogabb társadalmi közösség megteremtését.

hez vezető sima és biztos utakat. Eötvös *Uralkodó Eszméinek* olvasása közben soha nem szabad szem elől téveszteni, hogy ő valósággal született államférfi, aki az élet rendkívüli bonyolultságát, a társadalmi érdekek és osztályok félelmetes dialektikáját fokozottan tudatosítja s harmóniát akar teremteni. Híve volt, akár Goethe, a békés, neptunikus fejlődésnek s művész létére az emberi szenvedéseket annyira átérezte, hogy a velük vásárolt boldogságot vétkes drágaságúnak tartotta, — ha általuk tartós társadalmi boldogság egyáltalán szerezhető. Mint állambölcselelő a Condorcet-Burke-típushoz sorolható: forradalmi válságok vadságának és rengeteg áldozatának közvetlen tanúja, látja ellenforradalmak lavinaomlását, de mindez nem teszi lemondóvá s a haladáshoz bizalmatlanná, csupán végtelenül óvatossá és megfontolttá. Lélektanilag teljesen érthető, hogy a 48-as tapasztalatok közvetlen hatása alatt néhány hó és nap lelkesedését nem tartotta elegendőnek államok és társadalmak újjászervezésére. Hosszú időhöz kötött lassú átmenetektől, mélyen alapozott emberismerettől s tudós belátástól várja az eszmények földreszállását. A történeti és a progresszív elv örök szakadéknak akar, egyelőre az elvek világában, hidat verni. Bármennyi kritika érte és érheti ezt az emberfeletti vállalkozást, annyi kétségtelen, hogy Eötvös a kivételes szellemek felkészültségévei és adományaival lát hozzá. Bihari Károly Eötvös politikájáról szóló könyvének tüllyomó része (79—366. 1.) rendszeres kivonat az *Uralkodó Eszmékből*. A német *Brevler-irodalom* műveit szerkezeti ügyességben meghaladja, közelebb áll Spencer bölcseletének Howard Collins készítette kivonatához. Az államtudományi tankönyvek kategóriáit veszi elő (az állam keletkezése, természeti viszonyai, népessége, alkotmánya, erőforrásai, végrehajtó hatalma; a társadalom fejlődése, a haladás irányítói, válságai stb.) s beléjük iktatja, amit az illető kérdésekre nézve Eötvösben talál, az egyes lapok alján pedig mindig utal arra, hogy az *Uralkodó Eszmék* mely részeiből vonta össze excerptumait. Helyenként simít Eötvös bonyodalmas vagy avult mondatfűzésén, de egyébként az ő szavaival él, sőt hasonlataival is. Bihari a magyar polgár kezébe „államtudományi bibliát” akar adni (76. 1.). Személytelen, de kivonatolt nagy mű alapos ismeretéről és logikai fegyelmezettiségről tanúskodó munkája elismerést érdemel. Más kérdés, sikerült-e elérnie célját: Eötvös gondolatainak annyira vonzó ismeretetését, hogy a velük való foglalkozást széles körök számára megkönnyítse. Az *Uralkodó Eszmék* eredeti három kötete — amint erre hivatott bírálói is utaltak — szerkezetében fogyatkozásokat mutat, fejezetei elnyúlók, sok bennük a kitérés, vitatkozás és jegyzetanyag, öserejű gondolatok sudarát látjuk a magasba szökni, de közbül bozót is akad. Bihari Károly erről az áldott bujaságú eszmevidékről betakarítja a magvakat, megrostálja, külön-külön szedi, elraktározza őket s ezzel épp annyit árt, mint használ. Az eredeti *egésznek* áttekintését valamelyest könnyíti, de a részletek elevenségének nyoma sincsen. Az *Uralkodó Eszmék*

bármelyik fejezete *in statu nascendi* mutatja Eötvös gondolkodását, Bihari kivonata pedig a főelveket csoportosítja, biztos körvonalakban ugyan, de kissé ridegen. Értékes gondolatok népszerűsítésének a terjengősség épp oly akadályja, mint a paragrafusokba szedettségek. A kötet első részében (1—78. l.) Eötvös életét és fejlődését érintő lexikonszerű jegyzet után következik az *Uralkodó Eszmék* gondolatmenetének vázlata, majd hat és fél oldal (ebből három és fél könyvcím) a mű forrásairól, ezután a róla szóló kritikák tárgyalása, végül Eötvös politikai tevékenységének méltatása a második felelős minisztérium idején.

Kifogást kell tennünk Bihari könyvének címe ellen, mert ennek helyesen így kellene hangzania: Rendszeres kivonat Eötvös politikai és államfilozófiai elveiből az *Uralkodó Eszmék* nyomán. Olyan munkától, mely címlapján Eötvös politikáját igéri, feltétlenül megkívánható, hogy: 1. ne kizárólag csak egy politikai művével (ha ez a legbecsesebb is) foglalkozzék; 2. hogy a gyakorlati politikus jellemzését közpályája teljes folyamán s ne csak töredékesen nyújtsa. De mellőzve a cím kérdését s elfogadva a mű meglévő kereteit, nem ártott volna — épp az érdeklődés fokozására — a genetikus és az eszmetörténeti összehasonlítás szempontjait kiemelni. Mily vonzó lett volna Eötvös alakja a negyvenes évek politikusaihoz, majd a forradalmat túlélő nagy koncepciójú magyar államférfiakhoz mérve, mily érdekes kérdés gondolkodói egyéniségének helye az európai bölcsélet sodrában. Bihari szól egy-két szót arról, hogy Eötvös Bacon nyomán az experimentális módszert alkalmazza történet- és állambölcséletben, de szótlanul elsiklik amellett, hogy az előző század derekán a természettudományi gondolkodás be akar nyomulni a történeti tudományokba, noha ennek sok nyoma van Eötvösnél, hogy a föld történetéből vett képeinél és analógiáinál egyebet ne is említsünk. Az eszmetörténeti összefüggések tisztázásának kezdetleges módja összeírni az *Uralkodó Eszmék* jegyzeteiből az idézett munkák címeit s azután a szerzőket két csoportra osztva kimondani, hogy egyesekkel egyetértett Eötvös, másokkal nem. Mit tanul az olvasó az ilyen lakonikus közlésekből: „Hallam módszertani, Gervinus fejlődési, Constant hatalommegosztási, Hobbes abszolutista, Lamartine forradalmi, Guizot idealista, Blanc szocialista, Rousseau kommunista, Proudhon anarchista és Morus és követői utópista felfogása homlokegyenest különbözik az Eötvösétől.” (34. l.) Amit Bihari nem talált meg az *Uralkodó Eszmék* jegyzeteiben, azt nem is említi. Így jár Hegel is, akire Eötvös véletlenül a szövegben hivatkozik (III: 291. l.). Az sem derül ki, sajnos, hogy Eötvös, mint a fejlődésemélet híve, mely gondolkodók leszármazottja vagy rokona.

A rendszerezés rideg tűzfalai meredeznek sokhelyütt, ahol széles látókört s tanulságos kitekintést várunk. A szerző tollat valami egyoldalú *amor intellectualis* vezet, aggódó szerénységgel tartózkodik attól a kritikai méltatástól is, mely a gondos immanens ismertetés szükségszerű kiegészítője s az Eötvösnek

járó tisztelettel mindenkép megférhet. A bevezetés hangját sem tartjuk rokonszenvesnek, elvégre Eötvös nagyságának és teremtő erejű gondolatainak bemutatására van tárgyilagosabb mód is a mai társadalom mozgalmainak személyes ízű lekicsinylésénél. A történelem lehetőségei kimeríthetetlenek s ha Eötvös ma él, bizonyára revidálja felfogását egyben-másban. Azt állítani, hogy jelenünk alapvető válságai: a túlzó államosítás, tódulás a közhivatalokba, osztály harcok, sztrájkok, nemzetiségi nehézségek stb., stb. mind azért vannak, mert az Eötvös által kijelölt útról letértünk, igen racionális és súlytalan történeti ítéletnek tekinthető tudós fegyelmeltségre törekvő könyvben. Talán Eötvösnél kisebb egyéniségre sem szükséges ilyen szélsőséges *éloge-hangot* alkalmazni. Az ő szikrázó szellemére, meleg szívére egy kis hamuréteg rakódik ezért Bihari könyvében. Oka lehet ennek az is, hogy a munka másodszor kiírt pályázaton, átdolgozott formában, nyert jutalmat s a szerző aggódó féltéssel igyekezett számot vetni azokkal a kifogásokkal, melyeket az első bíráló felhozott ellene.

Sas Andor.

A háború bölcselétéhez. (*Georg Simmel: Der Krieg und die geistigen Entscheidungen. Reden und Aufsätze. München und Leipzig, Duncker und Humblot. 1917. 72 l.*)

E könyv tartalmát képező két beszédnek: *Deutschlands innere Wandlung, Die Krisis der Kultur* és az azokat kiegészítő két rövid tanulmánynak: *Die Dialektik des deutschen Geistes* és *Die Idee Europa* nyomatókkal kiemelendő főértéke azokban a megállapításokban van, amelyek a háborúelőtti német és európai szellemi élet jellemzését nyújtják.

Hogy éppen a háborúelőtti szellemi élet jellemzése sikerült a legjobban, az nem véletlenszerű. Ez talán az egyetlen ma megvalósítható feladat az annyira kellemetlenül burjánzó háborús irodalom magakitűzte problémáinak közepette. A történet szellemének félreértésén alapulhat csak az, ha akár a múlt, akár a jelen értelmének valamilyen felfedése alapján a jövőt előre akarjuk jósolni. A történetfilozófia számára a mai, a háború által teremtett helyzet csak abból az egy szempontból termékenyebb, hogy a szokottnál hamarabb lett számunkra történelemmé a háborút közvetlenül megelőző idő. Azt a távlatot, mely a történelmi tények kiválasztásához és értékeléséhez elengedhetetlenül szükséges, a „történeti időnek” e három kalendáriumi év alatt volt gyorsabb múlása immár megteremtette. Azáltal, hogy a háborúban sok gazdasági és ideológiát megalapozó érték hamarabb fordul mintegy a tengelye körül: a jelen is hamarabb válik múlttá s mivel a történetben szereplő időnek mértéke nem a kronométer, hanem éppen ezek a változó értékek, a méréshez szükséges távlat is szokottnál hamarabb válik érezhetővé.

Noha ma már kétségtelen, hogy vannak értékek, mint amilye-

nek a vallás, etika, művészet, melyeknek fejlődése autonóm s amelyekről tudjuk, hogy további útjukat még az olyan szociális katasztrófák, mint amilyen a háború, sem tudják lényegében befolyásolni, mégis azáltal, hogy ezekhez való viszonyában a psziché egy időre megrendül, a lélek saját diszpozícióinak változása folytán hozzájuk képest új distanciába kerül: válik szerepük különösen a mi történeti életünkben kitetszőbbé.

Az ily módon könnyebben megközelíthető múlt Símmel számára azáltal lesz főképen beszédessé, hogy szempontjai és kérdései, melyeket a történelemhez intéz, a kultúra önmagában való mivoltának mélyenjáró elemzésén nyugszanak.

Az alap gondolat, melyet a *Philosophie des Geldes* című művében fejtett ki először kimerítően s amelyből e kis kötetének szempontjai is fakadnak, az, hogy minden kultúrának krízisek felé sodró paradoxája abban áll, hogy a mindig áramló és megnyilatkozást kereső élet merev és állandósulásra törekvő formákban (mint amilyenek a tudomány, művészet, állam, társadalmi életformák) kénytelen megvalósulást keresni. (47 s. k. 1.)

Túlérett kultúrákban ezek a formák, melyek lényegükben eszközök, a kifejezés eszközei, öncélokká válnak s mert még ezenfelül ezeknek az objektiválódott kulturalakulatoknak sajátos, a lélektől idegen fejlődési törvényei is vannak, feltartózatlanul bekövetkezik a krízis. Ez abban nyilvánul meg, hogy az egyes egyének, nem tudván lépést tartani saját formáikkal, azokról lemaradnak s elidegenednek ettől az őket környező, magukteremtette formavilágtól.

Mikor ez a magunk dolgaitól való idegenségünk először válik érezhetővé, akkor lépnek fel azok a tipikus jelenségek, melyek a háborúelőtti szellemi életet is jellemzik s amelyeknek közös vonása az, hogy minduntalan a formákon túl akarnánk nyúlni, meg akarunk kerülni őket, de mindennek megmaradó, kézzelfogható eredménye csak egy még kétségbeejtőbb formátlanság, stíltelenség. Mert valódi formamentesség ember számára nem adódik. Ezt az azonos vonást mutatja ki azután a szerző a háborúelőtti művészetben, vallásos életben és bölcselétben. A művészetben az expresszionizmus és futurizmus jelentik ugyanazt a tragikusan szükségszerű stádiumot, amelyet a vallásos életünkben a mind gyakoribbá váló felekezeten túli miszticizmus jelentett. A bölcséleti gondolkodás válságát pedig arra vezeti vissza, hogy azok az alapvető korrelációk, melyek a görögség révén kerültek gondolkodásunkba, kimerültek s szűkeek ahhoz, hogy élettartalmainkat maradék nélkül kifejezzék.

Ebben a történetfilozófiai helyzetben talált bennünket a háború s mély történeti érzekre vall, hogy Símmel nem azt állítja — mint a túlegyszerű konstrukciókkal dolgozó várná —, hogy ezért jött a háború, hanem azt, hogy *ehhez* jött a háború.

A háború keletkezésének okai sokkal bonyolultabbak s bizonyos szempontból viszont sokkal szeszélysebbek, hogysem egy önmagában helyesen jellemzett helyzethez egyszerűen oda lehetne

csapni. Sőt azt sem állítja, hogy a háború ezt a kulturális krízist meg fogja oldani, csak prolongálja, mert olyan egyszerű „abszolút szituációkat”, amilyen az egyének az államhoz való viszonya, a pénznek csak eszközvolta, mindenki számára átlátszóvá tesz s ezzel egy súlyos tünetet, az eszközöknek célá válását egy időre megszünteti.

Az európai kultúra krízisének jellemzése mellett a német kultúra visszasságait is értékelendő becsületességgel emeli ki, így különösen a német tudományos életben a lényegtől elszakadt túlzott részletkutatást (melynek az életben az esztéta a megfelelője) állítja elének, mint jellemző tünetet. (16. 1.)

Ugyancsak alap gondolatából kísérli meg a német, francia és orosz szellemnek külön sajátosságait újra jellemezni. Az egyén és a nemzet lelkét a formákon túl még testet nem öltött anyagként veszi körül egy szubstancia, mely a későbbi formák lehetősége és keresője. Ennek a formátlan matériának a kikristályosodott formákhoz való aránya alapján a franciát úgy lehetne jellemezni, hogy náluk ezek a formalehetőségek úgyszólván minimumukat érték el, mert majdnem minden testet öltött, ami csak tehetett. A németek ezzel szembeállítható formaszegénysége éppen a formátlan, le nem kötött energiák jelenléte által rekompenzálódik (35. 1.). A német szellem értékeit is ennek a teóriának alapján próbálja magyarázni.

A háborúelőtti kultúrának előbbi, pesszimiztikus beállítása mellett egyetlen egy jövőbe mutató vonást, csak egy produktív ideát tud felfedezni s ez az új, az eljövendő embernek a lassan, de követelően kialakuló képe. (25. 1.)

Körülbelül 1880 óta lép ez az idea szellemi életünk előterébe — s itt újból, amint a múltból van szó, a tények produktív csoportosítását tanúsítja —, Nietzsche, a szocializmus, a naturalizmus, az újraébredő megértése a romantikának, a metafizika és vallás újraébredése, a destruktív munka közepette mind határozottabban nem a dolgok, hanem az ember átalakítását követelik. S ez a kor megteremti, ugyanúgy mint régen, a stoa, Pál kereszténysége, a reneszánsz, a forradalom, az új, eljövendő embert, nem mint konkrét körülírható ideált, hanem mint az önmaga elégtelenségéből fakadó vágyat, „a mi mostani létünkkel együtt tételezett reményt”. (28. 1.)

Aki ismeri Simmel munkásságát, annak nagy értékeit és határait — s ő maga ismeri legjobban —, az tudja, hogy a korról való elégedetlenségben egy önmaga felett való rezignáció is rejlik s az ő szomorúan szép, szellemes volta csak kárpótlás azért, hogy konkrét tartalommal telt új hitet, korában élven, nem tudhattott adni.

Annak a korából való kivágyásnak azonban, melynek teremtő ménye éppen az új ember ideája, ő is egyik legértékesebb harcosa.

Mannheim Károly.

A nemzetiségi kérdés a régi Lengyelországban. (Oskar Ritter v. Halecki: *Das Nationalitäten-Problem im alten Polen.* Krakau: Zentralverlagsbureau des polnischen Obersten Nationalkomitees, 1916. 104 l.)

A lengyel királyság feltámasztása kísérletének távlatában — mert a végszót a békekonferencia mondja ki — Halecki könyve fokozottabb érdeklődésre tarthat számot. A régi Lengyelország nemzetiségi viszonyainak megítélése a nemzetiségi kérdés szemléltető irodalmának egyik legvitatottabb és legkuszáltabb pontja. Lengyel, ukrán, nagyorosz *faji* szempontokon kívül, érdektelen kívülálló *objektív* megítélései még jobban összezilálják az amúgy is nehezen felfejthető szövevényt. Ezek a munkálatok plasztikusan érzékeltetik a fajiság vagy idegen, esztétikus érdeklődéseknek az öntudatlan által titkosan árnyalt voltát. Nem csoda, ha e tapasztalatok visszahatásaként a kedély prejudikál, s a szerző nevéből következtetve mindent előre sejt. Anatole France szava villan át rajtunk: a történelem művészet és nem tudomány, mert az író származása, ízlése, jelleme az ő egészen individuális, szubjektív természete ad szint, jelentőséget és értéket a dolgoknak...

A szerző könyve előszavában siet bevallani, hogy célja a lengyelség történeti múltjának megvédése. A közvélemény lengyel-ellenes ítéletei a történeti tények hiányos vagy eltorzított ismeréséből fakadnak, ezeknek tisztázását, a történelmi valóság fel-lebbszárát tűzi ki tehát céljául. Vizsgálódásaitól kettős eredményt vár: gyakorlati és etikai. Az első a történeti tények felderítésével a vádaskodók lába alól kihúzza a talajt, s általa a lengyel királyság újrakeltésének a történeti múlt indokolta kifogásolását szünteti meg. Az etikai eredmény pedig meggyőz arról, hogy a különböző nemzetiségű népek együttélése a múltban nem az erősebb hatalmának korlátlan érvényesítésében, hanem békés, együttműködő munkálkodásban volt jellemezve. Ez a felismerés a jelen legvégtetesebb lélektani akadályát homályosítana el s megtisztítaná a közvéleményt érzelmi előítéletek ártalmas kultuszától.

A könyv első fejezete történet-etnográfiai áttekintést ad Európa keleti felének s ennek keretében Lengyelországnak kialakulásáról. E folyamat egyes mozzanatait helyesen írja le, de a változások összefüggéseinek elemzésében erős elfogultságot árulol. A lengyel királyságnak Litvániával, „Kisoroszországgal” és az északtengeri területekkel való kibővülését nem erőszakos hódítás művének, hanem azok önkéntes csatlakozásának tünteti fel. Bár kétségbevonhatatlan geopolitikai és kulturtényezők működtek közre idegen államoknak a lengyel hatalmi érdekkörbe jutásánál — a moszkoviták gyors és hegemoniára törekvő ki fejlődése, a nyugati kultúra nagyobb és közeli vonzóereje —; mindazonáltal a Jagellók korának ismerete nem, hagyhat kétséget aziránt, hogy a *nagybirtokosnemesség túltengő uralmától megkötött királyság belső politikájának tehetetlensége folytán volt külső hódításokra utalva.* A hírhedt *polnische Mißwirtschaft*, amely véget vetett a Piasztko idején virágzott polgári és paraszti társadalom önállóságának, evvel a tényével rendkívül meggyengítette az állam szervezetébe vont nemzetek államfenntartó osztályait, s általa a belső viszonyok ziláltságát idézte elő. Ha politikáját pxm is tiszta nemzeti motívumok ösztönözték, mégis az ennek következtében létrejött áldatlan állapotokat szépítgetni teljesen kárbaveszett, reménytelen törekvés. Szerzőnk amidőn elismeri, hogy a „rutén” Volhíniában uralomra jutó litván fejedelmek — páratlan humanitással — a meghódított gazdasági és kulturális fejlődését meg nem akasztották, sőt azt elősegítették, amidőn történeti hibának ismeri el, hogy az említett területekkel meg-nagyobbodott Lengyelország a *lengyel-litván-rutén trializmus*.

helyett, lengyel-litván dualizmust alkotott; pusztán e negatívummal is sejtetni engedi, hogy az új alakulat a nemzeti önkormányzat szelleme híján volt, s e belső ellentmondásban szenvedett.

A lengyel királyság kialakulásának ismertetése után H. a nemzetiség fogalmának történeti kiképződését fejt ki. A nemzeti érzés, a mánc értelmében bizonyos oly csoportok öntudata, amelyek nyelv, kultúra, történelempolitikai hagyományaikban közösek. E jellemzők lassú differenciálódás eredményei, minél távolabbi időkbe nyulunk tehát vissza, annál csekélyebb a nemzeti öntudat jelentősége, így a középkorban a nemzeti öntudat ébredését két hatalmas tényező gátolta: a társadalom osztályainak éles elkülönülése és a területi partikularizmus. Az elsőt a reneszánsz küzdötte le az individualizmus elvével, az utóbbit az, európai társadalmaknak a francia forradalommal meginduló demokratizálódása.

E vizsgálódások általános eredményeit a lengyel történeti életre alkalmazva H. úgy találja, hogy a nemzeti öntudatot kialakító erők csirájukban gyengítették el idegen népeknek a lengyel államszervezetbe jutásánál, másrészt a modern nacionalizmus kisarjadását akadályozó tényezők hasonlíthatatlanul erősebben és huzamosabban működtek, mint a birodalom határain kívül. A németiség például ama kultúrközösség erejénél fogva, amely közte és a lengyeliség között élő volt, nem volt képes — a puszta, nyelvi különbség folytán — külön nemzeti öntudatot kifejleszteni, annál kevésbé a litvániai népesség, amely a lengyeliség ösztönzésére csatlakozott Rómához, s e tényével a nyugateurópai kultúrközösség rendszerébe tagozódott. Egészen más tényezők hatottak a ruténség részéről. Bárha a rutén nyelv nem is volt tiszta dialektus, mégis külső megjelenési formája, a cyrill betű, szembeötlővé tette a nyelvi ellentétet. Nem lengyel vagy rutén nyelv, hanem latin vagy cyrill írás volt az ellentét. Ez jelképezi egyúttal a ruténség ellentétes kiút útirányát, mely Bizánc felé fordult. De míg az ortodox-bizantinizmus a nagyorosz birodalomban a nemzeti öntudattal és állami gondolattal olvadt össze és mélyült áthidalhatatlan szakadékká a nyugati kultúrához, addig a rutén államban önállóságának idején is erős céltatok hatottak a nyugati világhoz való közeledésre. A későbbi Unió csak így volt képes leküzdeni az eredettől meglévő végzetes ellentétet, s ez a munka nem elnemzetietlenítés, hanem a ruténség nemzeti önállóságának biztosítása volt Moszkvával szemben. Hasonlóképpen erőtlen volt a ruténség történetpolitikai hagyománya, mivel a lengyel-litván alakulathoz való csatlakozásakor nem alkotott egységes államot.

A nemzeti öntudatot kialakító tényezők híján vagy erőtlenségén kívül, az unionált államokban igen erős mértékben hatottak azok a gátló erők, amelyeket területi, illetve társadalmi partikularizmus elnevezéssel illetünk. A lengyel állam keletkezésében és alkotmányában e kettő szellemétől volt áthatva, s társadalmi partikularizmusa annyival is mélyebben rögződött volt, mert a lengyeliség nem érte meg a francia forradalom demokratikus éráját.

E megállapítások után — amelyek nyilvánvalólag a nemzetiségi küzdelmeknek a priori szűken elhatárolt lehetőségeit óhajtották kifejezésre juttatni — H. az idegen nemzetiségek egykori jogállását ismerteti. Abból indul ki, hogy az idegen népeknek önkéntes csatlakozása már eleve feltételezi az elnyomó politika belső lehetetlenségét. Azok az ellentétek, amelyek tényleg megvoltak, nem nemzeti természetűek, a rájuk vonatkozó intézkedések éppenséggel nem specifikus nemzeti jellegűek, hanem vallás-politikáig s még inkább társadalmi és territoriális céltatúak. Vizsgálván a Lengyelbirodalommal kapcsolatba jutott népekre

vonatkozó törvényhozást, H. azt a meggyőződését fejezi ki, hogy ez a lengyel szabadelvű szellemtől volt áthatva. A ruténség tovább élvezte különállását társadalmi és nyelvi tekintetben is, egyedüli újítás az ortodox püspökségekkel párhuzamos latin püspökségek alapítása volt. Ebben az állapotban az 1434-iki törvényhozás idézett elő változást a latin hivatalos nyelv meghonosításával, s a lengyel nemesség kiváltságainak a rutén felső rétegre való önkéntes kiterjesztésével. H. ezt a változást a rutén nép szempontjából üdvös és értékes engedménynak ítéli. A görög katolikus vallás, mint a ruténség megkülönböztető jelképe, mindenkor sértetlen volt, pusztán az a jogi mellőztetés érte, hogy az ortodox püspökök — nem mint a katolikusok — nem foglalhattak helyet a szenátusban. Érintetlen maradt a poroszországi lengyel részek önkormányzata is. Litvánia tökéletes egyenjogúságot élvezett, s a lengyelekkel között frigyből elsősorban neki volt haszna, amennyiben a lengyel nemesi demokrácia jótékonyan hatott a zárkózott litván arisztokráciára.

Rendkívüli elfogultság jele, hogy H. a lengyel nemesség, kiváltságainak a nem-lengyel népesség felső rétegeire való kiterjesztését a nép javát előmozdítónak tünteti fel, *holott ez valójában az idegen nemességnek népétől való eltávolodását idézte elő és célzataiban kizárólag a nemesi osztály országonkénti megerősítését, s közös frontjának meghosszabbítását tartotta szem előtt.* A komikum erejével hat lengyel nemesi demokráciáról beszélni épp a Jagellók uralkodása idején; holott köztudomás szerint a nemesség lelketlenül önző osztálypolitikája döntötte végromlásba a Piasztoz idején sudárba szökött polgári és paraszti demokráciát. A lengyel *schlachta* múltja *res judicata*, s H. revíziója minden, tagadhatatlan ügyes buzgalma ellenére is eredménytelen marad.

H. nem győzi magasztalni a lengyelek vallási türelmességét, amely 1573-ban az ortodox vallást a katolikkal egyenlő jogi elbánásban részesítette. A Rómával egyesült egyház alapítását a ruténség lelkületében gyökerező célzatnak jelöli meg, amely a nyugati kultúrához való közeledést kívánta jelképezni. Beismerései azonban az 1717. és 1733. évek súlyosan retrográd intézkedéseiről (a nem katolikusok istentiszteletének betiltása, állami méltóságokból való kizárása) eléggé megerősítik azt a közhitet, hogy a lengyelség vallási türelmessége *mindig csak visszahatások eredménye, de nem elsődleges, kezdeményező szellem műve volt.*

Külön fejezetet szentel H. az állítólagos ellengyelesítő politika igazolására. Az ellengyelesítés vádjá — úgymond — helyt nem álló, az asszimiláció teljesen önkéntes folyamat volt. A lengyel parasztságnak a nem lengyel területekre özönlése valósággal természeti szükségesség volt, mivel a tatárpusztítás által megritkult idegen népesség területi tagozódása eleve involválta a sűrűbben lakott területekről való átszivárgást. A lengyel nemesség áttelepítése viszont, kizárólag katonai célokat szolgált a határterületek biztosítására. A parasztság kivándorlása a szándékolttal éppen ellentétes hatásai volt, amennyiben az életfeltételek és a már egyesült egyház kiegyenlítő természeténél fogva a lengyel tömegek felszívódtak a környező idegen szervezetekbe. A lengyel nemesség áttelepítésének megvolt az a szándékolatlan hatása, hogy az idegen nemzetiségek magasabb osztályai hozzájuk hasonultak. Minél magasabb volt a társadalmi színvonal, annál tökéletesebb volt az asszimiláció. Ez a folyamat a fejlettebb lengyel kultúra automatikus következménye volt, de meg inkább — s ezt H. kevésbé élesen érzékelteti — az idegen népesség felső rétegeinek a lengyel nemesség kiváltságaiban való részesevé. Az asszimiláció — mondja H. — a lengyelség szempontjából inkább eszmei értékű volt, mert a lengyel kultúra

nagyobb vonzóerejét tanúsította. De másrészt végzetes árnyoldalai is voltak, amelyek a jelenbe is áthatnak. A nem-lengyel milliók mérsékelt, a közös múltat tisztelő vezetők nélkül maradtak és nemzeti öntudatok ébredésével egész radikális hevűkkel és lendületükkel a lengyeliség ellen fordultak. Benne a „*Herrenvolk*” gyűlöletes megszemélyesítőjét látták, H. viszont hevesen tiltakozik a lengyelek ilyen elnevezése ellen.

Az író hosszasan foglalkozik a Lengyelország belső történetében lejátszódott nemzeti küzdelmekkel, amelyekből minden ilyen színezetet elvitat. A kozákfelkelések okainak megítélésében helyes úton jár, amidőn azt a gazdasági és társadalmi helyzetük javításáért küzdő néptömegek mozgalmának tünteti fel. Bár megértő a kozákság s hozzája ösztönösen — sorsközösségét megsejtve — csatlakozó rutén néptömegek lélektana iránt; konklúziójában a leg-súlyosabb felelőséget a felkelés vezetőjére, Chmelnicky Bogdánra hárítja. Ez ellentmondás dacára is, főtartalmában tárgyilagosnak és az okok felfejtésében biztos látásúnak kell elismernünk H.-t.

A könyv utolsó fejezete — a Múlt öröksége címmel — tömör összefoglalása a szerző vizsgálódásainak. Ez a rész különösen megkapó és olykor megindító pátoz rezeg benne. Aki ezt írta, lélekkel érezte át minden szavát. Lengyelország múltjában nincs oly mozzanat, amely a jelen szempontjából nyugtalanító volna. Ez a múlt igazolja, hogy a népek együttélése nem az erőszak és nyers erő vigasztalan bázisán épül fel, hanem a jogok kölcsönös tiszteletén, méltányos, belátásos engedményeken. Ha voltak is a múltnak félreértései, ezek az emberek együttéléséből szükségképpen adódnak, s emléküket homályba veszti a közös, dicső múltra való ráemlékezés, a nyugateurópai kultúra megoltalmazásának büszke tudata.

Fájó — mondja H. —, hogy minket éppen ukrán oldalról ér a legtöbb vád, holott együttes hivatásunk a nagyorosz ideológia megtörése volna. H. bizik a kölcsönös megértés szellemében, roclj ismét egymáshoz hozza a két egymástól eltávolodott népet.

Ez néki is leghöbbs vágya és könyvének célja.

H. könyvét — bárha olykor erősen átütnek rajta az elfogultság színei — alaposágáért, jóhiszeműségéért és gyakran finom meglátásaiért — mely előnyeikhez lendületes, vonzó előadási módja kellemesen simul — az érdeklődők komoly méltatásába ajánljuk.

Neufeld Béla.

A szindikalizmus. (*Karl A. Gerlach: Theorie und Praxis des Syndikalismus. Leipzig: Duncker & Humblot, 1916. 22 l.*)

Gerlach tanulmánya röviden, de annál tömörebben és világosabban rajzolja meg a szindikalizmusnak mind hatalmasabban kidomborodó körvonalait, amelyek mögött az új problémák csiráinak egész serege rejtőzik. Maga a szindikalizmus — úgy a szó, mint a fogalom — francia eredetű és nem jelent tulajdonképpen mást, mint a francia szindikátusoknak, azaz szakszervezeteknek a mozgalmát. Keletkezése visszanyúlik a XIX. század nyolcvanas éveinek végére és kilencvenes éveinek elejére, amikor is a szocialisták hatalomrajutásához igen vérmes reményeket fűztek. Az első szocialista miniszter, Millerand azonban már nagy csalódásoknak lett az okozója, mert ő is, úgy mint később Viviani és Briand is, amikor arra került a sor, mindig a munkások ellen fordultak.

Ettől az időtől datálódik a szindikalista mozgalom, mondjuk a francia szakszervezeti mozgalomnak forradalmi elmélete, amely mind nagyobb mértékben foglal teret a *Confederation Generale du Travail* keretében szervezkedett munkásság hatalmas tömegeiben.

A szindikalizmus megértéséhez elengedhetetlen a francia munkásság szervezkedési formáinak rövid körvonalazása. A *Bourse de Travail*-t 1887-ben alapították Parisban. Ez volt a francia munkásság-szervezkedésének egyik igen jelentős formája, amelynek célja a munkaközvetítés, ezzel kapcsolatban a munkanélküliségelvezés volt. Később a program kibővült a következő pontokkal: népnevelés és tanítás, propaganda és ellentállás a kapitalizmus ellen. Ez az intézmény tekintélyes munkát végzett, de munkásságát lassanként átvette a *Confederation Generale du Travail* (C. G. T.), amely általános munkásszervezet jellegével bír és amelynek tagjai az egyes szindikátusok, szakszervezetek. A C. G. T.-t 1895-ben Limoge-ban alapították. A *Bourse du Travail* és a C. G. T. között a megegyezés végleg az 1902. évben Montpellierben tartott kongresszuson jött létre, ahol megállapították a végleges szervezetet.

A szindikalizmus a C. G. T. és a szindikátusok gyakorlatából keletkezett és nem az intellektuelleknek az alkotása (itt különösen Sorelre gondolnak), mint ahogy azt sokan helytelenül hiszik. A szindikalizmus úgy tűnik fel, mint a Marx-féle osztályharcelméletnek a szigorú keresztülvitele. A társadalom két gazdaságilag élesen elválasztott osztályra oszlik: az uralkodó, a birtokos osztályra és az elnyomott birtoktalanokra. A kérdés csakis hatalmi viszonyok körül forog, miért is az igazságtalan helyzet csakis a viszonyok osztályának kíméletlen, tekintet nélküli harca által változtatható meg. Az elnyomás, a kizsákmányolás (itt kapcsolódik bele a szindikalizmus programjába a *Mehrwert*-teória) ellen az egyedüli, ami használ: *az osztályharc!* Ez az egyedüli teremtő erő, amely megerősíti, kifejleszti az osztálytudatot. Nem az egyén emancipációjáról van itt szó, hanem a munkáséről, mert egyedül őbelé helyezi minden reményét a világ. Az osztályharcban csak munkás vehet részt, mert csak benne lehet osztálytudat. *Az osztálytudatra pedig szükség van, hogy a jövő forradalmát meg lehesseti csinálni.* A kapitalizmus megszervezi a termelést és a munkásság felkészül a termelési eszközök átvételére. *Mert a negyedik rend forradalmának épp úgy be kell következni, mint a harmadikénak.*

Az osztálytudatos munkásnak ki kell tartani a forradalom uagy eszméje mellett. A haza fantóm; hazaija csak a kapitalistának van, akik csak azért találták azt ki, hogy ezzel a hazug mesével a proletárokat lenyűgözzék. A háborúk a kapitalisták viszálykodásai. A hadsereg nemcsak külpolitikai célokat szolgál, hanem a munkásság véres elnyomására is felhasználhatik. Az agitációt azért be kell vinni a hadseregbe; hiszen ha a katona tudatára ébred annak, hogy nem egyéb, mint munkás uniformisban, vajjon fog-e akkor munkástársaira löni? Az állam nem más, mint a mindenkori elnyomók osztályának szervezete. Meg kell tehát semmisíteni! A politikai szocializmus nem ér semmit, mert ez a demokratizmussal barátkozik. *Az egyedüli igazi szocializmus a szindikalizmus.* A szindikalista mindig antidemokrata, mert a demokrácia csak a magát emancipáló burzsoának a találmánya, épp úgy, mint a haladási ideológiáik, holott csak egy haladás van és ez a technikai. A politikai egyenlőség ideálja lehetetlenség, mert a reális differenciálódást figyelmen kívül hagyják. Az egész többségi elv és az általános szavazati jog hazugság, mert mindig egy csekély értékű kisebbség uralmához vezet. A tömeget inspirálni kell. Ezt végzi a tudatos kisebbség, az osztály előcsapata, amelyet nem a gondolatok tüzelnek, hanem a tett, mert a gondolatok sápadtak, csak lassan sántikálnak a tett után. A szindikalisták az antiintellektuella filozófiának és a voluntarizmusnak a hívei, ellenségei minden intellektualizmusnak. (Ezen a ponton érintkezik a szindikalizmus elmélete a bergsoni filozófiával.)

Mi a fegyvere a szindikalizmusnak a harcban? A direkt akció, a direkt nyomás, minden parlamenti közvetítés nélkül. Csak a

gazdasági tagozódás valóságos, tehát csak a közvetlen gazdasági akciónak lehet hatása és eredménye. Ennek az akciónak főformái: a tüntetések; megjelölése azoknak a vállalkozóknak, akik a szindikalista feltételeknek alávetették magukat; a bojkott, a szabotázs és végül a sztrájk. A szindikalista elmélet szerint az általános sztrájk az egyedüli eszköz az új, szabad társadalom megteremtéséhez, maga a jövő forradalma. Ennek a sztrájknak nem szabad a kapitalisták és a munkások pénzeszsákjai harcának lenni, hanem meg kell tartani a forradalmi jellegét. Az általános sztrájkot nem fogják kihirdetni, hanem az ki fog törni, magától, önként. Minden kis sztrájk csak előcsatározása az elkövetkezendő végső harcnak, amelyben rövid idő alatt a kapitalisták minden fel-tétel nélkül kénytelenek lesznek lerakni a fegyvert.

Ez a forradalmi szindikalizmus elmélete. Ha azt akarjuk tudni, hogy milyen viszonyban áll a szocializmussal és a bernsteini revizionizmussal, úgy nem kell más tennünk, mint a szocialista elméletben az *evolúció* helyébe behelyettesíteni a *revolúciót* és akkor megkapjuk a szindikalizmust. A szindikalista elmélet vázoló-lása után áttér Gerlach annak kritikájára. Szerinte a szindikaliz-mus alapeszméje egy magában helyes gondolatnak a hihetetlen egyoldalúságba való hajtása. Epp úgy, mint a merev történelmi materializmus, nem látja a lelkierők hatalmát. Ugyancsak túlzott a *Mehrwert* elméletének alkalmazása. A munka jutalmazásának megszüntetése teljes lehetetlenség, mert minden erre vonatkozó terv új bér formát lesz kénytelen kitalálni. Az állam tökéletlensége nem bizonyítja feltétlenül annak felesleges, sőt káros voltát. A kizárólagos direkt akciónak és annak keresztülvitelének gondolata ismét túlzás, hiszen a legforradalmibb szindikalisták is alkalom-adtán kénytelenek a munkaadókkal tárgyalni. Az általános gazda-sági sztrájk utópia. Ezeket röjja fel Gerlach a szindikalizmus téve-déseivel. Majd felveti a kérdést: vajjon mit gondolnak a szindika-listák, mi lesz az általános sztrájk, az új forradalom után, ha a kapitalisták már lerakták a fegyvert? A francia szindikalisták erről nem igen gondolkoztak, mert a gondolat megakasztja a tet-tet. Ha megéri a nagy változásra az idő, akkor megérték már a munkások is a hatalom átvételére. Azért akadtak szindikalisták, akik megrajzolták a jövő szindikalista társadalomnak a tervét. Az ő ideáljuk a *gazdasági föderalizmus*. A szindikátus a társada-lom sejtje s fogyasztók ellenőrzik a termelési eszközöket, még pedig az ipari szindikátusok útján. A központokat a helyi munkabörzék képezik, ezeknek van alávetve a termelés és ezek közvetítik a ter-melést a többi társadalommal.

Legyen bármilyen téves is a szindikalizmus elmélete, tény az hogy a francia kereső népességnek 4,8%-a szindikátusokba tömörül és a szindikátusok 63,5%-a ma a forradalmi szindikalizmus híve. Igaz, Franciaországban kívül ma még csak gyéren van a szindikaliz-mus képviselve, de azért már kezdi erősebben megmozgatni a töme-geket. Mindig kell forradalmároknak lenni — mondja Gerlach —, hogy az emberiség ne merüljön mély álomba. Most a szindikalisták azok a forradalmárok, akik újból fel fogják rázni az emberiséget. Ha ma még csak a francia szindikalizmus erős, ez még nem jelenti azt, hogy holnap már *nem* fűzi máshol is össze a tömegeket, hisz ugyanazok az okok működnek máshol is közre, mint Francia-országban. Vajjon mi lesz a nagy általános sztrájk gondolatának az eredménye? A tömegek elidegenedtek az államtól. A nemzeti érzés lecsökkeni. A nagytőkének a hatalma emelkedőben van. Ha-talmas erők akarják az idő szellemének érvényesülését megakasz-tani. Vajjon mi lesz! Nyílt kérdések ezek, amelyekre talán a for-radalmi szindikalizmus előbb megadja a választ, mint hinnők.

Pereszlényi Pál

KÖNYVSZEMLE

Leibniz-tanulmányok. (*Leibniz. Tíz dolgozat. A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára. Szerkeszti Alexander Bernát. I. sz. Budapest, 1917. 315 l. Ara 8 K.*)

Az Akadémiának évtizedek óta megjelenő filozófiai folyóiratát, a publicitástól elzárt és fáradt kézzel szerkesztett *Athenaeumot* három évvel ezelőtt átvette a Magyar Filozófiai Társaság, amely maga is újjászervezkedett, hogy tudományos és korszerű szempontból méltó legyen nevéhez és a filozófia iránt kétségtelesen meglevő érdeklődést fokozza, szervezze és mélyítse. Az utóbbi cél megközelítése körül a *Huszdik Század* is végzett némi munkát, amelyiben soha nem zárkózott el a társadalomtudományi kérdések filozófiai gyökereinek nyomozásától, állandóan szemmel tartotta a különböző társadalmi szemléletek világnézeti velejárait s az újabb filozófiai törekvések gondos ismertetésével kifejezte megbecsülését a bölcséletben kristályosodó művelődési értékek iránt. Az újjáalakult Filozófiai Társaság főtítkára (L. Kovács Gyula: *A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése.* Magyar Nyelv, 1907. III. k.) már évek előtt kiemelte egy dolgozatában, hogy a filozófia megkedvelése sokat köszönhet nálunk a szociológia iránt ébresztett érdeklődésnek s csakugyan az új *Athenaeum* számos fiatalabb dolgozótársának nevét a *Huszdik Század* olvasói régebben ismerik ezekről a lapokról. Tagadhatatlan, hogy az *Athenaeum* utolsó három évfolyama a háborús nehézségek közepette is a regenerálódás biztató jeleit mutatja. Az önálló cikkek — valóban sok témáról lehet és kell még írni, hogy filozófiai tőkénk gyarapodjék — változatosak, a könyvszemle friss és sokféle tekintő, a nyelv pedig élénk, irodalmi és mentes attól „a rossz örökségtől, mely Erdélytől kezdve Horváth Cyrilen át Medveczky Frigyesig háramlott tovább s izmos gondolatokat is henye szabású köntösben tett nehezen felismerhetővé, sőt ellenszenvenssé.

A Magyar Filozófiai Társaság a folyóirat kereteit meghaladó dolgozatok közlésére egy új gyűjteményt is indított, melynek első kötete Leibniznek van szentelve, halálának kétszázadik évfordulója alkalmából. A kötet tíz dolgozótárs tanulmányát tartalmazza s a tárgyalásnak ez a kollektív módja, mivel épp Leibnizről van szó, igen helyes. A monadológia mesterének mélységes intuíciói oly sokféle irányban termékenyítették meg az emberi gondolkodást s a legkülönbözőbb szaktudományokat, hogy mindenoldalú beható tárgyalásuk nem egy embernek való feladat. Jellemző e részt, hogy összes műveinek kiadását, épp a háború előtt, az akadémiának világszövetsége vállalta magára. A Leibnizcel való foglalkozás azonban nem holt anyag feltározását jelenti, mert amint *Alexander Bernátnak* a tanulmánygyűjteményhez írott bevezetője néhány találó vonással megjelöli: Leibniz ma is eleven forrása gondolati életünknek — a legpompásabb monaszok egyike, melyben csodálatos tisztasággal és sokoldalúsággal örök vonásaiban tükröződik az univerzum. Ő, aki azt tanította, hogy létezni annyi, mint hatásokat gyakorolni, eszméivel élő tényező még mindig a metafizika, a természettan, a matézis, a lélektan, a jogbölcselet és a vallástudomány körében. Ez a szempont érvényesül a kötet egyes adalékaiban. *Pauler Akosnak* Leibniz meta-

fizikájáról szóló dolgozata hangsúlyozza, hogy nem a gondolati archeológia érdekével nyúl tárgyához. Kritikai szempontból boncolja Leibniz világnézetének végső formuláit s kijelöli helyüket a metafizikai törekvések időtlen értékű mozgatóinak inventáriumában. Révész Géza terjedelmesen foglalkozik a folytonosság elvének lélektani konzekvenciáival, de nem mint történész teszi ezt, hanem mint a modern lélektan munkása, aki Leibnizen át megmutatja az utat ahhoz az állásponthoz, melyet ő a mai pszichológiában jelentékeny eredetiséggel képvisel. Minden tekintetben mélyreható Dienes Pál magyarázata Leibniz logikájáról s a belőle szűrődő matematikai eszmékről. E tanulmány a tisztá logika és a matézis alapvető és bensőséges kapcsolatának kitűnő szemléltetése. Finkey Ferenc a jogfilozófust és állambölcselet, Tankó a válás problémáinak átgondolását, Dénes Lajos Leibniz világnézetének esztétikai vonatkozásait elemzi. A történeti szempontból írott cikkek közül kiemelkedik Szemere Samunak plasztikus eszmetörténeti összehasonlítása a spinozizmus és a monadológia között, Vida Sándor gondos képet rajzol Leibniz politikai és művelődési szerepéről, személyiségét pedig Rácz Lajos ismerteti. S. A.

Ulain Ferenc: *(A választójogról. Politikai tanulmány. Szerző kiadása. Budapest, 1017. Sí 1.)*

Szerző könyve azon kevés számú választójogellenes és antidemokratikus írások közé tartozik, melyek nem a látást elhomályosító rosszakarattal vagy a látni képtelen tudatlansággal íródtak. Könyve első sorában nem is a „nemzeti veszedelmet” vázolja, hanem széleskörű tudással mutatja ki, hogy a nyugati demokráciában az általános választójog dacára mi mindent *nem* lehetett elérni. Ulain Ferenc sokat tud és sokat lát. De van könyvének egy alapvető tévedése, mely eleve lehetetlenné teszi, hogy tudományos vizsgálódásai bármiméü eredményt is tudnának felmutatni.

Könyvét két részre tagolja: az első — nagyobbik — rész az általános választójog kérdésével foglalkozik. Sorra veszi azon problémákat, melyek megoldását, szerinte, a radikális oldalon az általános választójog megalkotásától és gyakorlásától várják. Ilyennek elsőként az osztályellentétek megszüntetését jelöli meg. Kimutatja ezen várakozással szemben, hogy ellenkezöleg „osztályellentét, vagyoni végletek közötti különbség, kapitalizmus az általános választójog félszázados uralma ellenére a nagy demokráciákban növekvöben vannak!”

Ezen első tételben — egy cseppben az egész tenger — megállapítható azon tévedés, azon hibás feltételezés, melyre az egész könyv további menete is alapítva van. Mert sem komoly szociológus, sem komoly politikus nem mondotta, de nem is mondhatta azt, hogy az általános választójog az osztályellentétek teljes megszüntetésére alkalmas volna. Egy komplikált organizmus, minden és igen nagyszámú betegségének gyógyítását csak kuruzsló merészselheti egyetlen árkánummal megkísérelni. És úgy itt, mint a továbbiakban nagy mulasztást követ el szerző, midön nem szegezi le minden „radikális” várakozás mellé, hogy azt kicsoda, hol, milyen művében nyilvánította ki. Mert mikép a választójogról szóló rész ezen első pontjánál, úgy épp ennek következtében további fejtegetései folyamán sem tudunk szabadulni attól az impressziótól, hogy szerző maga állítja fel — és többnyire igen labilisán — azon tételeket, melyeket aztán nagy igyekezettel döntöget le.

A könyv első pontjánál azonban nemcsak a probléma felállításánál tévedett, de annak megoldásánál is. A másik tévedése ugyanis azon meggyöződésében, illetöleg konklúziójában rejlik.

hogy az általános választójognak nincs hatása az osztály ellentéteknek, ha nem is megszüntetésére, de legalább is az osztályharc megfigyelhető enyhítésére. Az a munkásosztályt képviselő politikai part, mely az általános választójog segítségével és fokozatosan nagyobb számmal jut be a parlamentbe, tömeglélektani és speciális politikai okoknál fogva nem tud és nem bír az uralkodó osztályokkal szemben oly agresszív magatartást tanúsítani, mint a parlamenten kívül álló pártok. Es itt — minthogy részaleitekbe menő fejtegetés nem volna helyéig — nem a szindikalizmus teoretikusait kívánom tanúságtételre idézni, nem akarok Marxra hivatkozni, ki egyebek között a kölni esküdtszék előtt 1849 február 9-én tartott védőbeszédében nem mutatkozott a parlament és parlamenti rendszerek rajongójának; nem kívánom felhozni az általános választójog hatásait már megelő Wilhelm Liebknecht írásait sem. De rá kívánok mutatni azon, ma már tisztázott tényre, hogy *elsősorban* a német és francia szociáldemokrata párt és velük együtt a dolgozó tömegek csak a háború kitérésekor mutatták meg teljes világosságban és a maguk vigasztalatlan-ságában, hogy mily messzire távolodtak el attól az elvi alaptól, mely után magukat forradalmi szociáldemokráciának nevezték, és ezen eltávolodásban, saját nagy érdekeik és céljaik fokozatos elhanyagolásában, az *ich kenne keine Parteien* császári jelszavának boldog visszhangoztatásában egyebek között része van az általános választójognak, illetve az általános választójog alapján létrejött parlamentnek.

Ulain Ferenc további fejtegetéseivel már nem kívánok az eddigi részletességgel foglalkozni. Mindenütt ugyanazok a figyelemreméltó képességek és mindenütt ugyanaz a hiba: kauzális kapcsolatba hoz problémákat az általános választójoggal, jöllehet, azt az általános választójog hívei közül senki sem tette, legfeljebb — de szerző ezt sem képes bizonyítani —, mint az illető probléma megoldásának egyik feltételét említhette.

Igy aztán sikerül kimutatni, a nemzetiségi kérdés megoldásának kapcsán, hogy Anglia az íreket kifosztotta és kivándorlásra kényszerítette, Németország a lengyeleket és dánokat ezer módon gyötörte, de be nem olvasztotta, Ausztria pedig egyenesen erősebbé tette a nemzetiségi törekvéseket. Es mindezt az általános választójog behozatalával egyidőben. A demokratikus országok ugyanekkor a védvamos irányzatra térnek rá. Nemhogy legyőznék a klerikalizmust, mint várni lehetne, de erősítik. Nem segítik elő a kisbirtokdemokrácia megteremtését, sőt mennél távolabb áll valamely ország az általános választójogtól — és itt már célzatosan összeállított néhány statisztikával bizonyít —, annál kevésbé bírja a többtermelés programját megvalósítani. Az általános választójogos parlamentek nem viszik keresztül a közérdekű üzemek államosítását. Sőt még csak a progresszív adózás sem tekinthető szükségszerű velejárójaként. Nem teremti meg az általános, ingyenes, kötelező oktatást. Azonban egy eredményt hajlandó koncedálni: növeli a „közéleti korrupciót”.

A könyv második része a demokrácia problémájával foglalkozik. Es itt ismét egy alapvető tévedést kell konstatálnunk. Szerző szerint ugyanis Anglia az ő dzsentrijeivel és Németország az ő junkerjeivel igen távol állanak mindattól, ami demokráciának nevezhető. A dzsentri és junker bizonyos foglalkozási ágakat és gazdasági lehetőségeket egyszerűen elzár a nem saját osztályábóliek elől, sok tekintetben előjogokat élvez és teljes súlyával nehezedik rá a politikai életre. Míg ezzel szemben Magyarországon — és itt jön az egyéni esetek nagy száma — mindenki előtt nyitva áll a gazdasági és politikai érvényesülés útja, tehát mi szükség sincs már több demokráciára. Nyilvánvaló a tévedés: mert ha Anglia, de különösen Németország még távol állanak a demokrácia, ideáljától, a demokrácia, fokmérője semmiesetre sem

lehet az, hogy hány zsidó fiskálisból lehetne képviselő vagy miniszter. Hiszen rabszolgákról is tud a történelem, kik karriert csináltak, jóllehet, az akkori gazdasági és politikai rendszer igazán nem volt demokratikusnak nevezhető. Demokrácia nem egyének, hanem osztályok egyenlő gazdasági, politikai és kulturális érvényesülhetését jelenti.

De nem lesz érdekességnélküli az, ha jelen ismertetést a könyv egy vallomásszerű részletének idézésével zárom le:

„Az igazság kedvéért szükségesnek látszik megjegyezni azt, hogy évek előtt szerző is lelkes híve volt annak az irányzatnak, melyet — egyelőre még csak elméleti téren — politikai életünkben Jászi Oszkár személye testesít meg. Az önálló kutatás, az időközben felszínre vetődött társadalmi és politikai élet jelenségek nyomán való okulás, a gondolkodás és az idő azonban arról győzték meg, hogy a jelen politikai célokért való *rajongás* nem számol a politikai *lehetőségek* körével.” (52. l.)

Es íme: most Ulain vált rajongóvá. A konzervativizmus
Rudas Zoltán.

Hanslik, Ervin. (*Österreich, Erde u. Geist. Wien, 1917, Institut für Kulturforschung; ára 5.60 kor.*)

A nagy, egységes Ausztria rajongójaként, a békének, a kölcsönös megértésnek előkészítőjéül írta ezt a munkáját. Minden sorából emelkedett álláspontja nyilvánul meg, mely szűk nacionalista szempont helyett hirdeti az általános emberit: *Freunde und Feinde müssen einander vor allem als Menschen kennen lernen.* Szinte prófétán bőbeszédűséggel jgyekszik, hogy az esetleg ébredő nemzeti aggodalmakat eloszlassa. És itt elvétette a dolgot, mert úgy művének címe, mint gondolatmenete felkelti Metternich *Gesamtmonarchie*-jének kisértetét és bizonyára szenvedelmes ellenmondásokra fog alapot adni, talán könyvének egész hatását semmivé teszi, mikor a Monarchiának a jövőjét a Duna-tábla biológiai viszonyain építi fel, de zseniális építményét szerencsétlenül kereszteli el.

Először szembeszáll — ha nem is mondja — azokkal a közkeletű nézetekkel, melyek Ausztriát beteg embernek tartják és általános emberi, planétárius nézőpontba emelkedetten Ausztriát nagyrahitottnak tartja, mert Ausztriának az a hivatása, hogy a Nyugatot a Kelettel összefűzze, közöttük az átmenetet megteremtse, Kelet-Európa sok kicsi népét államszövetségbe tömörítse, kik öntudatlanul küzdenek Nagy-Ausztria kialakításán, ezt végzetük, a Duna-tábla alakulása szabja rájuk. Ausztriából így lesz Európának egyetlen, internacionális, természettől megalapozott birodalma. Sovén elvakultság helyett kell hozzá egy kis *Donaugesinnung.*

Egész jövőnk alakulásának irányát attól látja függőnek, hogy sikerül-e olyan közösséget teremtenünk, mely tagjait élő valóságként áthatja és hivatottságáról meggyőzi. Erősen hiszi, hogy a dunai népek végzete, Ausztria, erősen, szeretettel markol majd a szívekbe. Világtörténelmi jelentőségét abban látja, hogy területén találkozik Kelet a Nyugattal. A kettő egész fejlődésében különbözik egymástól. Ezt kell megismernünk, nem a holt statisztikai adatokat, néprajzi és egyéb aprólékos feljegyzéseket, mert a nép nem csupán vizsgálati alany, hanem *ein Volk ist das Naturgesetzliche des Landes und das Idealgesetzliche seiner Bewohner.*

Ausztriának természeti törvényszerűsége, hogy nem soknépű állam, hanem két emberiségnek, a keletinek és a nyugatinak összeforrasztó állama. A földjén a hegyek mind egy medencére nyílnak, a cseh masszívum, az Alpok láncai, a Kárpátok íve, a Balkán hegyei mind egy középpont felé törnek, mutatnak: ez a térképen a magyar Alföld medencéje, Hanslik egyszerűen Ausztriának minő-

síti. Másutt is sikkaszt így el nemzeti tényeket. Ausztriának ideális törvényszerűségét túlnyomó szláv népiségének jóságában látja.

Munkájának legértékesebb része, ahol Európát állítja be új megvilágításba. Először Európát kiterjeszti Afrika északi és Ázsia nyugati részére, mint ahol halhatatlan faji és kulturális egyenlőségek fejlődtek ki. Ezt az Európát három részre osztja: a nyugati félszigetlakó népek, a keleti kontinentális és az Oriens oázislakó népeinek közösségére. Közép-Európa nincs, csak Kelet és Nyugat határa van meg és amit mi Közép-Európának nevezünk, az Keletnek nyugati része, de egészen a Kelethez tartozik népeinek kontinentális sajátosságai miatt.

Törökország, az orientális emberiség szervezete, Ausztria a Keletnek, Németország a Nyugat államrendszerének szervezeteként arra hivatottak szövetséges viszonyukban, hogy Európa legnagyobb politikai problémáját megoldják. Szóval, sok nemzetiségük gyengítő hatását kiegyenlíti azzal, hogy az emberiség kétféle típusának, a keletinek és nyugatinak problémájává emeli.

Kelet kultúrproblémáját abban látja, hogy népeinek kultúrája a keletkezés stádiumában van, még igen kezdetleges a foka és meg sem próbálta, hogy földművelésre és kezdetleges gazdálkodásra alapozott életéből fakassza és fejlessze ki önálló kultúráját, hanem átvette a nyugati népek kultúrájának fokát külsőleg, azt a kultúrát, mely az államok óceáni fekvésénél fogva a világkultúra, világereszkedelelem, világgazdaság stádiumában van. A Kelet megdermedt a folytonos háborúk következtében (török-, tatárdúlás) a gazdálkodás primitív fokán és mikor mégis városokat találunk, azok a Nyugat szigetei, melyek szervesen nem illeszkednek a Kelet életviszonyaiba. Emellett még sem a polgárságot, sem a parasztságot nem találja fejlett állapotban, úgy hogy a tennivalók között első-sorban ezeknek a hiányoknak a pótlását és tekintetbe vételét ajánlja, a Nyugat majmolását másodrendű fontosságúnak ítéli, mert csak a Kelet által adott feltételek helyes értékesítésével reméli, hogy Ausztria általa lesz népeinek üdvösségére és a világgazdaság követelményeinek meg fog felelhetni.

Szerényi Nándor.

Szendrei Mihály: *(Az angol világgazdasági hegemonia. Sopron, Romwalter-nyomda. 90 l.)*

Szerző főérdeme, hogy nálunk elsőnek nyúlt e problémához, megfelelő tudományos alapon úgy mutatva be az angol világgazdasági helyzetről rajzolt sokoldalú és élesen elemzett képet, mint a gazdasági fejlődés örök törvényszerűségeinek hordozóját.

Egyetemes gazdasági törvényszerűségek (tőke, munka, természet, ember stb.) vázolása adja alapját a további fejtegetéseknek. (I. fejezet: *Darwinizmus a termelésben.*) A gazdasági fejlődés menetére a darwinisztikus evolúciós tant alkalmazva, végigvezeti szerző a társadalmi relativitás és kiválasztódás elvét a magán-, majd a nemzetgazdaságok fejlődésfokain keresztül az őstermeléstől a kereskedelemig. A következő fejezetek Angliára vonatkozólag mutatják be e természetes fejlődés útját és egyúttal sokszoros igazolását adják a fejtegetések e részét átható alapgondolatnak — szerző csak hipotézisnek mondja —: az angol világgazdasági uralom gyors kialakulásának és hosszú tartamának legfőbb oka a változó viszonyok szerint azonnal megfelelő gazdasági reformokra, átvedlésekre kész s liberális angol gazdasági szellem. (E szellemnek az angol társadalom érzés világában és legkülönbözőbb tevékenységeiben való tükröződését is — az angol *haza* fogalma, parlamenti rendszer, katonarendszer, nevelés és oktatás stb. — valamely következő fejezetben érdekesen elemzi szerző.) Az angol őstermelés fejlődési fokai, földművelés és állattenyésztés kora, utóbbival kapcsolatban a

földművelésből elesett munkanélküliek egzisztenciális problémája a második fejezet (II. *Az angol nemzetgazdaság szelektív fejlődése.*) legelőbb vizsgáit kérdései, melyek átvezetnek az iparos, majd a megfelelő időben kereskedő állammá vált Anglia további gazdasági fejlődésének vizsgálatába. Következik a merkantil állammá átvedlést lehetővé tevő angol tőkehalmozódás vizsgálata. (III. *Az alkalmazkodás tényezői az angol nemzetgazdaságban.*) Gyors vázlatban pereg le előttünk Anglia meggazdagodásának története összes ismert tényezőivel, melyek közül Anglia háborúi s a zsidóság szerepe nyerne különösebben érdekes méltatást. A sokat emlegetett hajózási törvény szerepét világítja meg a IV. (*A Navigation Act gazdasági eredménye*) fejezet. Cáfolja a *Navigation Act* fontosságáról nálunk is elterjedt bal hitet, kimutatja, hogy e törvény igazi nyereségét nem jelenthette Anglia nemzet vagyonának s így igazolja a már Angliában egyetemesen belátott igazságot, mely szerint a *Navigation Act*, bár természetesen lényeges eltulodásokat létesített a kereskedelemben, inkább kórára volt az angol nemzetgazdaságnak. Az V. fejezet (*Az angol világgazdasági monopólium*) azokról a kiváltságokról szól, melyek birtokába, mint a világkereskedelem gócpontja, most már önmagától jut Anglia: tengeri útvonalak, hajóépítés, nemzetközi hírszolgálat, londoni s liverpooli áruhalmozódás, londoni aukciók, világbörzék kialakulása stb. Érdekesebb méltatást főleg az angol valuta kiváltságos szerepe talál. Ujra balvéleményt cáfol a következő fejezet: (VI. *Az angol gyarmatok viszonya az anyaországhoz.*) Kimutatja, hogy a gyarmatok értéke mélyen alatta áll az uralkodó hitnek (Angliában már régóta érzik ezt az igazságot is, példa rá a tán ismert 1867-iki angol parlamenti javaslat is: Kanada maga döntsön felette, vajjon Angliához vagy az Egyesült Államokhoz tartozzék-e?) s hogy a vád, mely szerint Anglia kizsákmányolta gyarmatait, alaptalan. Az angol kormány mindig liberális volt a gyarmatokkal szemben s ma már inkább a gyarmatok maguk húzódnak meg Anglia oldalán, semmint Anglia, köti őket magához (kedvezményes vámtelek, az egyesült királyság terhének önként vállalt megosztása, háborúkban segítség stb.). Érdekes fejtegetéseket ad az igen változatos tartalmú s részben új anyagával is értékes utolsó fejezet. (VII. *Visszatekintés és pilantás a jövőbe.*) Főtárgya Anglia esetleg elkövetkezendő bukása. Az anyagtermelés és fogyasztás viszonyainak vizsgálata után a tengeri szállítás fejlődését, majd az angol hajóállománynak fejlődését is feltüntető számos táblázat tanúságaiból s végül az angol társadalom egyes tényezőinek vizsgálatából is csak ezt nyerhetjük végeredményként: a termelési viszonyok szükség szerint elhajlottak — az angol forgalom emelkedése állandóan, minden vonalon alacsonyabb a világgazdasági forgalom emelkedéséhez viszonyítva, de az abszolút emelkedés még mindig Anglia oldalán van —, ám dekadenciára semmi sem mutat. Ami a mai háború gazdasági hatását illeti: nagy gazdasági átalakulásokat nem várhatunk, mondja nyugodtan szerző. Anglia most is rendelkezik több oly jövedelmi forrással, melyekkel a többi hadviselő államok nem rendelkeznek, ám érdekes háborús statisztikai adatok is csak azt bizonyítják, hogy Anglia hatalmát egyetlen hadviselő állam sem fogja megdönthetni. De nem fogják megdönthetni semleges államok «sem: se Japán, se az Egyesült Államok nem komoly riválisok.

Nagy gonddal felépített és sokféle látó szemmel megírt művel van dolgunk, mely egyúttal, kis terjedelméhez képest, meglepően gazdag tartalmú is. Helyes történeti érzékről tesz tanúságot a munka s egyáltalában nyugodt objektivitásról, melyet divatos vagy meggyökeresedett jelszavak s balhiedelmek nem befolyásolhatnak.

A mű gyakorlati haszna: belőle az angol világgazdasági

szupremácia tényezőinek, okainak s részben következményeinek bő táráat lehetne megszerkeszteni, míg: másfelől némely egyetemes gazdasági problémának találjuk benne szabatos s egyénies színezetű megvilágítását.

Am említésreméltó szépséghibának tartjuk azt, hogy egy munka, melynek e magyar kiadása éppen a világgazdasági problémák terén még oly járatlan s egyáltalában a helyes gazdálkodási érzéknek még annyira híján levő műveltebb nagyközönségünk számára is íratott, külső kiállításában, mely nem méltó a tartalomhoz, stílusában, mely túlságosan tömör, fejtegetési módjában, mely túlságosan gyorstempójú s néha nyelvi kifejezésében is, mely nem éppen mindig a legerencsésebb, nem volt elég figyelemmel arra, hogy ennek a közönségnek figyelmét is megfelelő és kívánatos mértékben magára vonja.

F. Boda István.

Meyer, Hans: *Die Barundi. Eine völkerkundliche Studie aus Deutsch-Ostafrika, Leipzig: Otto Spamer, 1916. XIV-f 205 l, 55 tábla. 12 M.*

A háború első novemberében *Königlich Sächsische Forschungsinstitute* cím alatt — körülbelül a washingtoni *Bureau of Ethnology* Programmjával — tudományos intézet alakult Leipzigben, mely a helyszíni (expedíciós) és a belső tudományos vizsgálat kettős munkarendjével, úgy az etnográfia és-etnológia, mint az őstörténet és a folklóre (*Volkskunde*) kutatását is programjába vette. Első kiadványa H. Meyer 1911 nyarán Urundiban tett, kéthavi utazásának és tanulmányainak eredményét adja.

Urundi egyike Afrika eddig legkevésbé ismert országainak, Német-Kelet-Afrika legnyugatibb részén, körülbelül 29.000 km² területen, 1 $\frac{1}{2}$ milliónál több lakossal. A német gyarmattörténet világos előterébe 1892-ben (Osk. Baumann utazásával) lép, 1890-től téritőtelepek támadnak benne és ugyanekkor a védőcsapatok tisztjei békés utazásokat, majd apró civódásokat kezdenek a főnökkel.

A bennszülöttek nyílt támadása leveretésükre vezetett, de Kisabo királyt csak 1903-ban sikerült békére kényszeríteni. Ettől kezdve a helytartó — kényszerű politikából — elismerte és támogatta Kisabo egyeduralmát, míg e ravasz és jelentős államfő 1908-ban meghalt. A zavar, mely az eddig önálló fejedelmekkel és nagyhatvalokkal állandóan megvolt, természetesen fokozódott a 15 éves új király, IV. Mutaga trónraléptével. Az eddigi politikát át kellett építeni a *divide et impera* római alapjára; a helytartó és fegyveres készlete 1912 óta Gitegaban, az ország szívében székeit s az összes nagyhatvalokkal egyenes érintkezésben, nagyobb csapatok nélkül, egymással ellensúlyozta őket. Azonban minden, amit a németek több mint huszonöt év alatt a kormányzat megszilárdítására tenni tudtak (a központi vasút is), csak kezdete a békés átítatásnak és a gyarmati fejlődésnek; az igazi nyugalom és kormányzati berendezkedés még évek munkáját kíváná.

Súlyos nehézségei miatt a tudományos feltárás is csak igen kezdetleges eredményeket mutathat. A népesség antropológiailag és műveltségileg teljesen különböző tényezőkből állt össze. E komplikált szociális és politikai közösséget — a barundi (olv. varundi) népet — három elem teszi. A lakosság nagy tömege (1 $\frac{1}{2}$ millió körül) földmivelő bantu: a bahutuk; felettük áll, mint úri kaszt, a hamita batussik pásztornépe (40—50.000), uralkodó fellépésű, nagytermetű fajta, mely mintegy 400 év előtt igazta le a bahutukat; végre legrégebb elem a körülbelül 1 $\frac{1}{2}$ méter magas, pygmoid őslakók, a batvák népe (a lakosság 1%-a), melyet az erősebbek egészen kiirtottak vagy elnyomtak.

Moyer érdekes és hézagpótló monográfiája az ismeretes

Luschan-féle etnológiai séma és utasítás minden főbb szempontját sorra veszi, amennyire persze a speciális eset megokolja és a gyűjtött anyag — úgy adatok, mint sikerült felvételei tekintetében — engedi. Tizenegy fejezete az országot (földrajz, lakosság, testalkat, szellemi tulajdonságok), a települési viszonyokat (lakás, táplálkozás), a foglalkozást, és élvezeti cikkeket, a szórakozásokat, a kereskedelmet és ipart, a politikai szervezetet (jog, szociális viszonyok, ciánok, totemizmus), a születés, házasság, halál szokásait, a vallást (mítosz, kultusz), az orvoslást, időszámítást, számolást és nyelvet, végre az ország történelmét tárgyalja több-kevesebb teljességgel. Függetlenül járul a könyvhöz a barundi-fejedelmek genealogikus táblája, melyet van der Bürgt atya megjegyzései kommentálnak.

A gyarmatosítás ma különösen eleven és érdekes kérdésében Meyer a józan-humánus, de erélyes politika szószólójának mutatkozik. A helyi viszonyok alapos ismerete alapján, tiltó intézkedéseket sürget az arab, hindu és néger kereskedőtől folytatott rablógazdálkodás ellen, mely Urundi (és Ruanda) jelentős állatállományát, bőrkereskedelmét és általán a gazdasági életet érzékenyen sújtotta; tiltakozik a törekvés ellen is, mely ez emberben gazdag felföldről akarja a partvidékekhez közelfekvő ültetvények munkásszükségletét fedezni: a földművelés, állattenyésztés metodikus fejlesztése (például az állatállomány behozottal való felfrissítése), útkészítés, német munkások telepítése, német érdekű, német ellenőrzés alatt álló kereskedés és — állandó fegyveres készenlét, ez egészíti ki M. munka- és kormányzati programját. Általában ez az egész jövőbe néző könyv és a kiadó intézet, mely éppen most keletkezett, — a német erő tudatában — pillanatra se megy bele ama lehetetlen lehetőségbe, hogy a német gyarmati feltámadást a brit vetélytárs meg tudná akadályozni. *Es wird eine Lust sein, in dem neuen deutschen Kolonialreiche zu leben, zu arbeiten, zu organisieren, zu schaffen, zu forschen*, írja Meyer és milyen természetellenes is volna, ha ilyen becsületes szándékok meg nem valósulhatnának!

Marót Károly.

Szende Gyula: *A tenger szabadsága.* (Athenaeum kiadása. Ára 1 korona.)

Amiről a jelenlegi háborúban oly nagyon keveset lehet beszélni: a tenger szabadságáról ír történelmi visszatekintésekkel Szende Gyula. Ismerteti a londoni deklaráció főbb pontjait, amelyek annyiszor vétettek tárgyalás alá és amelyeket annyiszor nem vettek figyelembe. Tájékoztat a tengerzár alkalmazása, a hadi dugáru, a zsákmányjog, a hajók lobogó változtatása körül követett eljárások, a gyakorlatban alig, vagy nehezen keresztülvihető *convoi* stb. felől. Az Anglia részéről elkövetett túlkapasok sorozatát írja le a szerző, amelyből mindaz látható, hogy a tenger szabadságának interpretálása Anglia részéről különböző időkben, különböző módon történt: az 1651-ben a *Navigation Act* kiadásával megkezdett hatalmi önkény, mint Damokles-kard ma még jobban ott lebeg a világ felett, mint valaha.

Ib.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

A Társadalomtudományi Társaság agrárvitája.

Április hó 17-iki ülésén fejtette ki *dr. Szabolcsy Antal* álláspontját.

Szerinte a többtermelés kérdésének felvetése és megvitatása két szempontból kell hogy történjék. Az egyik szempont annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a mezőgazdaságnak vannak-e olyan lehetőségei, amelyeknek a révén a termelési átlagot úgy tudjuk megjavítani, hogy a német átlag színvonalára emelkedjék. Ez a termelési átlagemelés a gabonaneműeknél 800 millió, az összes termelvényeknél pedig 3 milliárd koronányi értékfelelet jelentene. Ez a jövedelememelkedés a mezőgazdasági népesség adózóképességét lényegesen megjavítva az *államháztartás* óriási arányban megnövekedő terheire való nagyobbarányú hozzájárulásra képesítené ezeket. A másik szempont pedig annak a kérdésnek a megválaszolása kell hogy legyen, hogy a többtermelés milyen vonatkozásban tud és fog segíteni a *fogyasztók* válságosán megromlott helyzetén. A vita folyamán történt feltárások nem nyújtottak biztató támpontokat arra nézve, hogy a többtermelés olyan ütemben volna megjavítható, hogy ezáltal a mezőgazdasági népesség adózóképessége már a közeljövőben lényegesen nagyobb lehetne, míg a fogyasztási kérdés megjavítására kitérés egyáltalában nem történt. Felszóló szerint olyan válságos helyzetben, amilyent az államháztartásnak és a fogyasztási kérdésnek együttes megromlása elének tár, olyan kibontakozási lehetőségeken kell gondolkoznunk, amelyek a történeti idők által felidézett óriási elváltozásoknak megfelelnek. Ebből a vonatkozásból mutat rá a mezőgazdaságnak a forgalmi életben való nagyarányú résztvételére. A mezőgazdasági termelés közvetlen formában nyersterményeivel és közvetett formában az ipari feldolgozás révén több mint 80%-át adja a forgalmi életnek. Felszóló szerint ezen *mezőgazdasági forgalom lebonyolítási rendjének a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodó megszervezésével lehetne olyan lehetőségeket teremteni, amelyekkel úgy az államháztartás, mint a fogyasztás nyitott kérdései, ha nem is teljességükben, de jórészen meaoldhatók volnának.* Rámutat arra, hogy e forgalom-szervezési célokra 137 város, több mint 1200 község, kereken 4000 vasúti állomás, 6000 postahivatal és ügynökség áll rendelkezésre. Ezekbe a közvetlenül vagy közvetve az állam befolyása alatt álló intézményekbe több mint 7 milliárd koronányi tőke van befektetve és azoknak szervezetét 1 milliárdnál nagyobb szervezeti költséggel közel 70000 alkalmazott mozgatja. Felszóló szerint ezek az óriási tőkebeli és szervezeti készséget felmutató intézmények volnának úgy egybekapcsolandók, hogy azok a *termelő és fogyasztó között közvetlen kapcsolatot teremve, az idejétmúlt és általános megállapítás szerint káros közvetítő elemeket a forgalom lebonyolításának rendjéből kiküszöböljék.* „Kereskedelmünk állása a nemzetben” címen megjelent könyvnek bankadatokra támasz-

codó kimutatása szerint ennek a közvetítésnek csak 15%-kal megbecsült, a forgalmat megterhelő haszna $3\frac{1}{2}$ milliárdot tett ki békeidőben. Ez a közvetítői haszon a forgalomban való részese-
 dési arány szerint jórészen a mezőgazdasági forgalom szerep-
 betöltését terheli meg. Ha a városok, községek, vasút és posta
 mai bürokratikus passzivitásukkal szakítva, a forgalom lebonyo-
 lításában aktív szerepet vállalnának, a rendelkezésükre álló tőke-
 beli és személyzeti lehetőségekkel máról-holnapra megteremthet-
 nék azt az egységes, modern szervezetet, amely a termelő és
 fogyasztó közvetlen összeműködését és felesleges közvetítés kikü-
 szöbölését lehetővé teszi. Ezeket a lehetőségeket eddig kizárólag
 illetéktelen, a legtöbb területen kis kvalitású, a modern társa-
 dalomgazdaság megbecsülése szempontjából értéktelen, lejárt
 közvetítő elemek használták ki. Ezeket a lehetőségeket *kell tehát*
lefoglalni az állam és a fogyasztók javára. Ez, óvatos értékeléssel is,
 azonnal *legalább 2 és fél milliárd koronányi* összeget jelent, de a
 szervezet teljes kiépítése folyton fejlődő anyagi lehetőségeket
 nyújthatna.

Dacára a közlekedési rendszer óriási fejlettségének és dacára
 az állami adminisztráció nagyarányú funkcióképes kiépítettse-
 gének, a forgalomlebonyolításnak rendje a társadalom szempont-
 jából még ma mindig a dilizsánszok korát éli. A társadalomnak
 ebben a tekintetben öntudatra kell ébrednie és meg fogja látni,
 hogy a forgalom megfogása mennyivel tökéletesebb államháztar-
 tási lehetőségeket nyújt, mint amilyeneket a kimerülésnél tartó
 adózási politika nyújthat.

De a fogyasztási kérdés megoldása szempontjából is egy
 ilyen, a termelő és fogyasztó közvetlen érintkezését megteremtő
 szervezet óriási haladást jelent, mert hisz általánosan tudottan a
 közvetítő volt a fogyasztó helyzetének megrontója. Ebben a
 tekintetben néhány városnak kellene csak a mai korlátolt köz-
 igazgatási és rendőri funkciók elzárkózott köréből kilépve a
 gazdasági működés területére rátérni. Ezeknek kellene az árúk
 raktározásához, gyűjtéséhez szükséges berendezéseket (vasár-
 csarnok, húscsarnok, közraktárak, hűtőraktárak stb.) létesíteni,
 illetve továbbfejlesztetni. Ezzel megteremtenék a körülöttük
 fekvő községek, illetve termelők részére a fogyasztókkal való köz-
 vetlen érintkezés *gyűjtőhelyét*, ami minden közvetítést kiküszö-
 bölhetővé tenné. De ezzel a központosítással még a termelés terv-
 szerű irányítására is közvetlen és állandó befolyást tudnának
 gyakorolni, amivel a többtermelésnek elhelyezése tekintetében
 biztos támpontot nyújtva, annak szintén elsősorú tényezőjévé
 lennének.

Ugyanezen az ülésen *dr. Schlesinger Károly* a következő
 észrevételeket tette:

Minden polemikus szándék nélkül szeretnék rámutatni néhány
 szempontra, amely ezeknek a kérdéseknek a tárgyalásánál figyel-
 men kívül hagyatott és amelynek számszerű mérlegelésére az
 eddigi agrárstatisztikák egyáltalán nem nyújtanak módot. Gondol-
 lok ugyanis a következőkre: A többtermelés és a birtokeloszlás
 összefüggéseinek megvitatásánál elsősorban és számszerűleg támo-
 gatva csak azokat a viszonylatokat szokás tekintetbe venni, ame-
 lyek bizonyos gabonaművek terméseredményeire vonatkozóan
 nagy-, közép- és kisbirtok között fennállanak. Nagy ritkán, minden-
 esetre csekélyebb intenzitással és számszerűen nem becsülhető
 tényezők gyanánt szokták megemlíteni, azt is, hogy a mezőgazda-
 sági termelés egyéb ágai miként prosperálnak az egyes birtok-

kategóriákban, hogy mennyire foglalják le a gazda munkaerőjét stb. De még elvileg sem szokás helyes szempontok szerint tekinteni a termelésben alkalmazott munkaerők és tőkék mennyiségében fennálló különbségeket.

A maguk szempontjából feltétlenül igazuk van azoknak, akik *konzervatív* nézőpontból tekintve a dolgokat, a szociális és nemzeti hatások kedvéért kívánatosnak tartják, hogy a népességnek mennél nagyobb hányada találjon elhelyezést a mezőgazdaságban; sőt elképzelhetnék, ha nem is tartanék célirányosnak olyan *demokratikus* felfogást is, amely mennél nagyobb független parasztosztály megteremtésére és ezzel közvetve a mezőgazdasági lakosság sűrítésére törekszik. De ha e hatásokat aktív tételék gyanánt állíthatjuk is be esetleg a kisbirtok javára szóló számadásba, nem szabad még ezenfelül tisztán gazdasági szempontból két további aktív tételként beállítani a bruttó-termelési többletet és azt, hogy a föld nagyobb feldarabolttsága mellett több ember talál a mezőgazdaságban kenyeret és foglalkozást.

Ha azokat a gazdaságpolitikai princípiumokat tekintjük, amelyek ilyen felfogásban megnyilvánulnak, azt kell hinnünk, hogy hiába éltek az utolsó 150 év nemzetgazdaságtanának nagy mesterei. Ugyanaz a felfogás, amely a kereskedelmi politikában a merkantilizmust szülte, alapja annak az agrárpolitikai gondolatnak is, amellyel a kisbirtok ilyenmű értékelésében találkozunk. Még mindig a legkevésbé tudják megérteni azt, hogy a mezőgazdasági vagy ipari termelés elhelyezésének gyakran előforduló nehézségei és a munkanélküliség a közgazdasági életnek dözsölési ellenállásaiból, tökéletlen szervezéséből származnak és hogy ezek ellen oly rendszabályok, mint a kivitel mesterséges támogatása, a behozatal akadályozása, új iparok alapítása, infláció vagy egyéb munkaalkalmak megteremtése csak pillanatnyilag használnak. Ha ezt meg méltóztatnak gondolni, be fogják látni azt in, hogy a mezőgazdasági bruttó-termelés növekedése, ha egyszerűen fokozottabb mennyiségű munkaerő és tőke igénybevételével jár, nem jelent okvetlenül nyereséget a nemzeti összjövedelem részére, mert a munkaerő- és tőketöbblet *à la longue* nem a paragon heverő tőkéből és a munkanélküliek seregéből fog kikerülni, hanem az ipari termelés rovására lesz csak megszerezhető. A bruttó-hozadék növekedése, amennyiben azt mesterséges rendszabályokkal érjük el, még csak *praesumptiót* sem alkot, még valószínűségi következtetést sem enged levonni a nemzeti jövedelem gyarapodására vonatkozólag.

Es a nemzeti jövedelem eloszlásában sem jelent javulást a birtokfeldarabolás, amennyiben nem nő általa a nemzeti jövedelem összege; ha a földbirtok feldarabolását vagyoni osztás nélkül, a tulajdonosok teljes kártalanításával visszük keresztül, annak az osztálynak a jövedelme, amely most nagybirtokos gyanánt szerepel, nem fog csökkenni és ezért nem marad hátra többlet a szegényebb osztályok javára. Sohasem szabad elfelejteni, hogy az az ember, aki újonnan földhöz jut és belőle egy bizonyos bruttó-jövedelmet húz, egyrészt jelzálogkamatot kénytelen érte fizetni, másrészt elesik attól a munkabértől, amelyet máskülönben fizettek volna munkájáért a munka piacán és elesik a földbefektetett saját pénzének kamataitól is.

Aszerint kell előnyösnek vagy hátrányosnak tartani a mezőgazdasági üzemek egy bizonyos fajtájának terjeszkedését, hogy nagyobb-e az általuk elért termelési többletnek értéke annál az összegnél, amelyet az alkalmazott munkaerőtöbblet és tőketöbblet az iparban elérhetne, hogy nő-e a nettó-földjárdék vagy sem.

Kérem a jelen- és távollevő agrárstatistikusokat, hogy ne méltóztassanak erre azzal felelni, hogy ezt a kérdést eldönteni lehetetlen, mert ez esetben eddig végzett munkájuk túlnyomó része holt anyag, olyan nyerstermék, amelyből törvényszerűsége-

